MŰZEUMI KÖZLEMÉNYEK

1984

1

MŰVELŐDÉSI MINISZTÉRIUM MŰZEUMI OSZTÁLY

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

AGÓCSY PÁL
BERTA ISTVÁN
FÜZES ENDRE
KISS LÁSZLÓ
KODOLÁNYI JÁNOS
MIKLÓS PÁL
NEMES IVÁN
SZIKOSSY FERENC

SZERKESZTŐK:

BÁNDI GÁBOR
KOVÁCS TIBOR
SELMECZI LÁSZLÓ

ISSN 0133–4921

MÚZEUMPOLITIKA

BÁNDI GÁBOR

A MAGYAR MÚZEUMI HÁLÓZAT FENNTARTÁSI ÉS IRÁNYITÁSI PROBLÉMÁI, 1960-1982

Magyarország szerteágazó kulturális intézményhálózatában talán a legzártabb, legegységesebb típust a múzeumok, illetve muzeális emlékhelyek képviselik. Ez a természet- és társadalomtörténet tárgyi és dokumentációs forrásait gyűjtő, megőrző és a kezdetektől fogva fel is dolgozó intézménytípus már kialakulása évtizedeiben, a XIX. század második felében, kettős társadalmi igény kielégítését szolgálta. A tudomány művelése, mint egyik funkció, találkozott azokkal a polgári-nemzeti és közművelési elvárásokkal, amelyek fejlődő városainkban lábrakaptak. Egyletek és egyesületek születtek, majd ezek anyagilag sem elhanyagolható inspirációira létrejöttek múzeumaink, számukra mindkét célt korszerűen szolgáló épületeket is emeltek. A mozaikszerűen összeálló intézmények viszont már az 1890-es évekre, mintegy demonstrálva rokonságukat és összetartozásukat — talán e kérdésben megelőzve jónéhány fejlett európai országot — szinte kikényszerítették a bennük rejlő lehetőségekkel a központi irányítás szükségességét is. A magyar múzeumok egysége, a kultuszkormányzat égisze alatt a századfordulóra valósággá lett, több ponton segítve a további fejlődést a szakmai irányítás, a támogatás, a szakemberképzés és a nyilvántartás területén egyaránt.

A történelmi előzmények 1945-ig meglehetősen gyorsan áttekinthetők, ha a hálózat, a fenntartói és felügyeleti viszonyok alakulását nézzük. 1935-ben összesen 46 múzeum működött az országban, közülük múlt századi alapítású volt 28, míg 18-at a századforduló után létesítettek. A működési támogatások a két világháború között alig emelkedtek, sőt az alapítási időszak magasztos ideológiai töltése, a nemzeti tudat fejlesztésében elvárható szerep is háttérbe szorult az egyre inkább „koldusintézményeknél". Különösen a vidéki, városi intézményeknél volt érzékelhető a visszaesés. Az alapító tudós-tanárok első generációja kiöregedett, a támogató polgárság érdeklődése is alábbhagyott. Az anyagi és szellemi elszegényedés jól nyomon követhető a korábban virágzó publikációs tevékenység ellaposodásában is.

A magyar múzeumi hálózat születésének felidézéséből, mint látni fogjuk, mégis a „múzeumügy egysége" gondolat a legfontosabb számunkra akkor is, amikor a közvetlen múltról, a jelen problémáiról és az elvárható jövő kérdéseiről beszélünk.

* * *

1. A MAGYAR MÚZEUMI HÁLÓZAT BELSŐ FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB VONÁSAI 1945–1962 KÖZÖTT

A kisebb-nagyobb háborús károk helyreállítását követően, a megszülető új szocialista kultúrpolitika 1949-ben, a 13. sz. törvényerejű rendeletével olyan múzeumi törvényt hozott, amely az akkori európai viszonyok között különös figyelmet érdemel. A törvény az egyházi gyűjtemények kivételével valamennyi muzeális gyűjteményt állami tulajdonba vett, meghatározta az intézményhálózat belső szerkezetét, a múzeumi típusokat, s természetesen legfontosabb feladatait is. A működés szakmai garanciái és feltételei ugyancsak egyértelmű megfogalmazást kaptak 1949-ben, amikor a magyar föld valamennyi természeti és történeti emléke jogilag is ezen intézményhálózat gyűjtőkörébe sorolódott, ezzel biztosítva azok tervszerű megmentését, feltárását és köztulajdonba vételét. Az 1949-es törvény természetesen az akkor még közel 100 éves intézménytípus történeti múltját, sajátosságait is figyelembe vette. A törvény leszögezte, hogy a magyar múzeumügy kulturális szféránknak egy szorosan összefüggő egységét képezi, függetlenül az alapítóktól, a fenntartóktól és a tulajdonosoktól. Ez a sajátosság a magyar társadalmi-politikai fejlődés következménye, tehát történelmileg determinált. Az új minőségű felődésnek ezt a hagyományt úgy kell megőriznie, hogy a múzeumokban folyó sajátos alapkutatások és az új társadalom formálását szolgáló kulturális funkciók harmonikus egységben, egymásra épülve gazdagodjanak. Az egységes irányítást, beleértve a fenntartás és a szakmai vezetés koncepcionális kérdéseit is, nagy apparátussal a Népművelési Minisztériumhoz tartozó Műemlékek és Múzeumok Országos Felügyelősége tartotta fenn. Bár az ötvenes években ez a centralizált

irányító központ szervezetileg kisebb módosításokat is átélt (Múzeumok Országos Központja, Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya és háttérintézménye a Központi Múzeumi Igazgatóság), funkciói 1962-ig változatlanul megmaradtak.

A múzeumok centralizált irányítása – és bár szerény erőforrásokra támaszkodó, de központi, akkor még országos szemléletű anyagi ellátása –, az intézményhálózat belső fejlődésében máig is ható eredményeket hozott. Legjelentősebb vívmánynak a tudományos és a vagyonvédelmi tevékenységben a kötelező és egységes műtárgy-dokumentálás tekinthető. A törvény szabályozta a leltározási formákat, majd 1950-től a központ biztosította a szabványos leltárkönyveket, leírókartonokat is. Ebben az időben történt a gyűjtemények visszamenőleges átleltározása, amely a sajnálatosan bekövetkezett tartalmi hibák ellenére, minden további korszerű adattárolás alapjának tekinthető.

A múzeumok gyűjtőtevékenységét, tudományos feldolgozását is pozitívan érintette a központi irányítás. A Magyar Nemzeti Múzeum központi régészeti adattára az egész ország leletmentő munkáját irányította, és az anyagi támogatás mellett megkövetelte a dokumentálás kötelező formáit is. A természettudományi, néprajzi gyűjtések dokumentációi ugyancsak egy példányban a szakos országos múzeum adattárába kerültek. Ez az egyes tudományszakok kutatói számára óriási jelentőséggel bírt. Ezek a már korán kialakult adatbázisok az időközben decentralizált intézményhálózat számára a mai napig potenciálisan meghatározók.

1949–1955 között forradalmi változások következtek be az országos és vidéki múzeumok állandó történeti és néprajzi kiállításainál is. Minden jelentősebb múzeum központi erőforrásból művészi kivitelű, didaktikus kiállítást kapott. Ebben az időszakban a hálózatfejlesztés elsősorban a vidéki településeken mutatott gyorsuló fejlődést. Az országos múzeumok száma 14-ről 15-re gyarapodott, míg vidéken 37 új intézmény született 1955-ig. Annak ellenére, hogy a legtöbb múzeum fenntartója a Művelődésügyi Minisztérium volt (Budapesten: 10, vidéken: 49), 1960-ra már 30 tanácsi kezelésű intézmény is létezett az ország területén.

2. A FENNTARTÓI ÉS FELÜGYELETI STRUKTÚRA ÁTRENDEZŐDÉSE 1963-BAN

1959-ben vetődött fel első ízben, hogy a megnövekedett múzeumi hálózat fenntartásának központi terheit, a konszolidáció viszonyai között, meg kellene osztani az egyes megyék között. Elsőként Baranyában jött létre kísérletképpen a tanácsi fenntartású Megyei Múzeumi Szervezet, amely a terület valamennyi múzeumát és múzeumi kiállítóhelyét egyesítette. A kísérlet – a szakmai irányítás központi megtartása mellett – főleg az anyagi és tárgyi, valamint személyi gyarapodás terén kiemelkedő sikert hozott. Ugyanakkor szakmai körökben már ebben az időben komoly viták folytak az új szisztéma jövőjét illetően. Azt mindenki látta, hogy az egyre oldódó belpolitikai viszonyok között,

az egyes megyék és városok sajátos kulturális ambícióinak kibontakozásával, a decentralizált fenntartás a múzeumi hálózat számára komoly és pozitív lehetőségeket jelent. Az intézmények extenzív, számszerű növekedése is előre látható volt, s az is, hogy a muzeológiailag rendezett, de szerény költségvetésű, alacsony létszámmal és korszerűtlen felszereléssel dolgozó múzeumok az új gazda kezében gyorsabban gyarapodhatnak. A közművelődési igény növekedése, a turisztikai, oktatási és helyi kiállítási elvárások szerencsésen találkoztak azzal a politikai elgondolással is, hogy ennek a nagymúltú intézményhálózatnak minél nyitottabban kell működnie. A szakmai munka terén ezidőben fordult a figyelem a közelmúlt történelmének megismerésére, a munkásmozgalom emlékeinek gyűjtésére is. Az erősödő s egyben differenciált ideológiai töltés egyre erősebb hangsúlyt kapott múzeumainkban, kimondatlanul ugyan, de szoros összefüggésben az anyagi fellendüléssel. Még a baranyai kísérlet időszakában, a feltétlenül pozitívnak mondható tendenciák mellett azonban hangot kapott a múzeumi egység jogos féltésének gondolata is. A szakmai irányítás, óvatosan ugyan, de felvázolta egy másik, már közel sem pozitív tendencia körvonalait is, amely a decentralizálással együtt a szakmai irányítás és ellenőrzés, valamint a múzeumi tudományágak koordinált tervezésének gyengülését eredményezheti.

Az 1963. évi 9. tvr., amely az első múzeumi törvény új helyzetre korszerűsített változata volt, ismét hangsúlyosan tartalmazta az egységes irányítást és felügyeletet, tehát dekralálta ezen intézményhálózat egységét, míg anyagi fejlődésük és gazdagabb kulturális tevékenységük érdekében – figyelembe véve a Tanácstörvényt – olyan fenntartói és szervezeti kereteket teremtett, melyek, mint látni fogjuk, rövid két évtized alatt a támogatók és ellenzők érveit sajnos együttesen igazolták.

Az új törvényerejű rendelet pontosan szabályozta a különböző múzeumok és múzeumi szervezetek helyét, szerepét, szakmai munkáját, függetlenül attól, hogy ki az intézmény fenntartója. Az egységes szemlélettel tehát nem volt hiba. A múzeumok kategorizálása is eszerint történt, az alábbiaknak megfelelően:

a) *Országos múzeumok:* közvetlenül a Művelődésügyi Minisztérium fenntartása és felügyelete alatt.

b) *Megyei múzeumok:* illetve jórészt ezek hatáskörében a tájmúzeumok, a muzeális gyűjtemények (ezek egy része szakmúzeum), muzeális emlékhelyek és kiállítóhelyek. Itt a fenntartó a megyei tanács, a szakmai felügyeletet a Műv. Minisztérium gyakorolja az országos múzeumokon keresztül. – A szakgyűjtemények, muzeális emlékhelyek és kiállítóhelyek egy része az országos gyűjtőkörű szakmúzeumokhoz tartozik.

c) *Szakmúzeumok:* országos gyűjtőkörrel, speciális ágazati minisztériumi fenntartással, műv. minisztériumi felügyelettel.

Az egyes múzeumi kategóriák között az országos múzeumok jogállása az új szisztémában nem változott, viszont elvileg megnőtt szerepük a tanácsi fenntartású múzeumi szervezetek szakmai irányításában és felügyeletében.

Az országos gyűjtőkörű szakmúzeumoknál, melyek többsége 1962 után szerveződött, már kettévált a fenntartói és felügyeleti jogkör. A működés lényegében egyenrangú minisztériumok között realizálódik. A megyei múzeumi szervezetek, mint teljesen új struktúrák, már területi megoszlásuk, de számszerű túlsúlyuk miatt is külön elemzést érdemelnek a fenntartás és felügyelet szabályozása kérdésében.

A megyei szervezet az adott terület múzeumi intézményeit integrálja, fenntartója a megyei tanács. A közvetlen felügyeletet az illetékes szakigazgatási szerv, a művelődési osztály gyakorolja. A szakmai felügyeletet a Művelődési Minisztérium közvetve látja el, az országos múzeumok ágazati szakfelügyelői munkája révén. A tanácsok mindennapos fenntartói és felügyeleti tevékenysége mellett, a láthatóan szükséges központi-szakmai irányítást több vonalon kívánta érvényesíteni az 1963-as rendelet:

a) Jogi szabályozás a múzeumalapítások és fenntartás garantálása terén. A megyei szervezetek igazgatóinak kinevezéséhez szükséges hozzájárulási jog.

b) Bizonyos központi támogatások és szolgáltatások biztosítása, mint az egységes szakmai szemlélet biztosításának eszköze. (Országos kutatási témákban való részvétel közvetlen pénzügyi támogatása. A KMI közreműködésével kiállítások tervezése és kivitelezése. Kiemelkedő műtárgyak központi restauráltatása, restaurátor képzés és továbbképzés. Központi statisztika. Egységes muzeológiai felszerelések és bútorzatok, raktári tárolók biztosítása stb.)

c) Az éves és középtávú tervezés irányítása, véleményezése és jóváhagyása.

d) A szakmai-muzeológiai és tudományos munka felügyeletének ellenőrzése.

e) A múzeumok nemzetközi tevékenységének központi irányítása: elvi, szakmai és adminisztratív vonalon egyaránt.

3. AZ EXTENZÍV FEJLŐDÉS ÉS DIFFERENCIÁLÓDÁS ADATAI 1963–1982 KÖZÖTT

A magyar múzeumok strukturális, fenntartói és felügyeleti rendszerének új körülményei között a fejlődés a megyei szervezeteknél lett a leggyorsabb és leglátványosabb. Nézzünk néhány adatot: 1982-es statisztikák szerint Magyarország 532 muzeális intézménye közül 467 található vidéken, többségük tanácsi kezelésben van. A 65 budapesti intézményből 46 ugyancsak tanácsi fenntartású, vagy más ágazati minisztérium, illetve vállalat biztosítja működésük anyagi fedezetét. A Művelődési Minisztérium a fővárosban 19 országos múzeumot, illetve ezek filiáléiként vidéken mindössze 4 intézményt üzemeltet. A megyei szervezeteknél a kutatói létszám 1962-ben 56 volt, míg 1981-ben ez a szám 434-re növekedett. Hasonlóan látványos a gyarapodás a gyűjteményi tárgyak tekinteté-

ben is: 1962-ben közel 2 millió, 1981-ben valamivel több mint 5,5 millió. Ugyanilyen arányú fejlődés vagy inkább növekedés figyelhető meg a kiállítások számának vagy a látogatók számának alakulásában is. Ezen a területen ugyancsak a vidéki extenzív hálózatfejlesztés következményei a meghatározók.

A mennyiségi növekedések is jól mérhetők 1962-től, a költségvetési támogatások alakulása szerint. Itt inkább 1980-ig figyelhető meg olyan emelkedés, ami reális fejlődést takar. Ezt követően már csupán szintrehozás, sőt a tovább növekvő hálózathoz képest lassú csökkenés is érzékelhető. A tanácsi fenntartású szervezeteknél 1963–1968 között a növekedés legalább tízszeres volt, majd ezt egy kiegyenlítődés követte. A gyorsan, majd lassúbb ütemben növekvő költségvetési támogatás felhasználása az egyes múzeumi feladatcsoportok között önmagában is figyelmet érdemel, méginkább akkor, ha azok sorrendje a ráfordítások arányát is tükrözi a legmagasabbtól a legalacsonyabbig. Az alábbi felsorolás tíz megyei múzeumi szervezet tapasztalati adataira támaszkodik:

1. Hálózatfejlesztés és műszaki fenntartás
2. Létszámfejlesztés (elsősorban teremőrök)
3. Kiállítások és közművelődési szolgáltatások
4. Gyűjteménygyarapítás
5. Muzeológiai berendezések és felszerelések
6. Karbantartás és felújítás
7. Tudományos feldolgozás, könyvtárfejlesztés

Anélkül, hogy az 1962-től bekövetkezett fejlődés abszolút értelemben vett pozitív vonásait kétségbe vonnánk, érdemes elgondolkodni az idézett értékrenden, hogy a múzeumainkban manapság oly élesen felvetődött belső egyensúlyi kérdéseket jobban megérthessük. De maradjunk még a növekedés, most már a múzeum szakmai funkcióihoz közelebb álló, a tartalmi munkát érintő pozitív tendenciáinál. Az általános gazdagodás, különösen a tanácsosítás első tíz esztendejében, ha nem is kiemelt helyen, de érintette a gyűjtés, őrzés és feldolgozás feltételeinek mérhető javulását is. A szakmai feladatok között természetesen azon kapták a prioritást, amelyek szorosan kapcsolódtak a jogos fenntartói igényekhez, a művelődéspolitikai elvárásokhoz, illetve az ötvenes évek anyagi viszonyai között lényegesen elmaradtak. Az új- és legújabb kor, valamint a munkásmozgalom történetének kutatása, s természetesen a közművelődés került ezidőben a fejlesztés középpontjába. E kiemelt témák országosan, szinte minden múzeumi egységnél a kiegyenlítődés irányába vitték a fejlődést, míg a többi területen, a hálózat, a létszám és a tartalom tekintetében – magasabb szinten ugyan, de egyre észrevehetőbben –, a differenciálódás folytatódott a múzeumi szervezetek, az egyes országrészek között. Jól mutatja ezt a magyar múzeumi hálózat területi megoszlása is, az 1981-es adatok szerint. A dekoratív példa persze önmagában nem negatív, csupán egy képet mutat, amelyből világosan kiderül, hogy a nagy hagyományú, „gazdagabb" múzeumi hálózattal rendelkező megyék még tovább erősödtek, míg a szerényebb adottságúaknál a növekedés is lassúbbnak bizonyult. Egyértelmű az is, hogy a hálózatfejlesztés főleg

a kisebb településeket érintette elsősorban. Inkább a muzeális emlékhelyek, a kiállítóhelyek és az apróbb helytörténeti múzeumok száma gyarapodott, mintsem a komplex, tudományos munkára képes korszerű intézmények száma a megyeközpontokban. Tekintsük ezt a megállapítást is egyelőre jelzésnek a jelen és a jövő problémáinak megtárgyalásához.

4. AZ EXTENZÍV FEJLESZTÉS, A HELYI FENNTARTÁS ÉS A KÖZPONTI SZAKMAI IRÁNYÍTÁS ELLENTMONDÁSAI

Az 1963–1976 között lejátszódott óriási változás, a hálózat megsokszorozódása, a látványos anyagi gyarapodás, a létszámnövekedés imponáló számai, a gyűjtemények és a látogatók számának emelkedése, múzeumainknak tekintélyes rangot adott a magyar kulturális intézményhálózatban. A vidék kulturális életének megélénkülésében, a helyi közművelődés színvonalának lényeges javulásában a múzeumok politikai tényezővé váltak, tekintélyes szerephez jutottak a városok és megyék művelődéspolitikai tevékenységében. A fenntartói elégedettség mérhetően érzékelhetővé vált a 70-es évek második felére az egész ország területén. A versengés és rivalizálás számára is jó alanynak bizonyult ez az intézménytípus. Egy látványos múzeum, egy sikeres intézményalapítás kulturális rangot jelentett a mecénásnak (s talán még ma is az egy kicsit), s ezt a kétségtelenül jó érzést átvette maga a múzeum és természetesen az irányító kultuszkormányzat is.

E hatalmas, jól adminisztrálható, s valójában rengeteg pozitívumot tartalmazó extenzív fejlődés azonban már a 60-as évek második felétől komoly ellentmondásokat is eredményezett. Ezek az egyszerűség kedvéért két csoportba rendezhetők:

A) a helyi fenntartás

B) a központi elvi-szakmai irányítás szerint.

A)

a) Az alapellátás kezdeti kiegyenlített fejlesztése – mondjuk úgy, hogy az ötvenes évekhez képest kötelezően szükséges szintrehozás –, csak néhány évig vette figyelembe az intézmény teljes mélységű működését, az egyes és logikailag egymásra épülő funkciók arányait.

b) A hálózatfejlesztés főleg látványos, de viszonylag egyszerű közművelődési funkció ellátására alkalmas intézmények gyarapítására irányult.

c) A fejlesztés irányai több esetben a helyi partikuláris érdekek szerint alakultak, nem illeszkedtek az országos elgondolásokhoz (talán nem is voltak ilyenek, vagy mint látni fogjuk, nem tudtak érvényrejutni), nem tényleges hiányt pótoltak.

d) A sokszor aránytalanul és gyorsan megnövelt hálózat fenntartásához csak a legszükségesebb anyagi erőforrásokat biztosították. E téren már nem mindig sikerült a műtárgyvédelmi, biztonsági és szakmai-tudományos szempontok konzekvens érvényesítése.

e) A megyei szervezetek költségvetésében a legnagyobb terhet a túlfejlesztett hálózat műszaki fenntartása jelentette.

f) A szakalkalmazottak és a szolgáltató személyzet létszámában bekövetkezett arányeltolódás lelassította a specializált feladatellátáshoz szükséges érdemi növekedést, sőt bérproblémákat is eredményezett.

g) A 70-es évek végéig lényegesen visszaesett a szakmai feladatokra (gyűjtés, műtárgyvédelem, muzeológiai-tudományos feldolgozás, kiadói tevékenység, könyvtárgyarapítás) fordítható összegek aránya a költségvetésen belül.

h) A tanácsi, fenntartói irányítás szakmai kérdésekben elmaradt az elvárható minőségtől. A speciális tudományos és közművelődési funkciót egyaránt végző múzeumokat érdemben csak az utóbbi tevékenység szerint irányította.

B)

a) Az 1963. 9. tvr. által deklarált és meghatározott irányítási jogkörök érvényesítése több ponton nem tudott hatékonyan gyakorlattá válni. (pl.: megyei múzeumi szervezetek igazgatói kinevezéséhez szükséges hozzájárulási jog, mint a szakmai színvonal egyik biztosítéka).

b) A hálózatfejlesztés országos szinten lényegében koordinálatlan maradt, tényleges elvi-szakmai szempontok nem orientálták a helyi múzeumalapítókat és fenntartókat.

c) A múzeumok éves és középtávú tervezésénél fokozatosan a helyi elképzelések lettek a meghatározóak. Az egyes tudományszakok országos és regionális igényű rangsorolása formálissá vált, illetve egyre inkább az országos múzeumok témája maradt, beszűkült jogkörökkel, a vidéknél gyengébb növekedési trendekkel, alkalmi személyi kapcsolatokkal felvértezve.

d) A különböző fenntartású múzeumok, az egyetemi tanszékek és az Akadémia szakos intézetei által képviselt tudományszakok (régészet, néprajz, művészettörténet) egységes szemléletű és egyeztetett koncepciója, a felső irányítás szintjén csak elvi kérdés maradt.

e) A fenntartás terheinek decentralizálását követően a központi szakmai irányítás és szakfelügyelet, főleg a 70-es évek végére lényegében formálissá vált (kötelező dokumentálás, ásatási engedélyezés stb.)

f) A Művelődési Minisztérium háttérintézménye, a Központi Múzeumi Igazgatóság fokozatosan csökkentette szolgáltatásait a vidéki múzeumi hálózat felé. Ez elsősorban a műtárgyvédelmet, majd a

központi muzeológiai eszköz- és nyomtatványellátást, majd a kiállítástervezést és -kivitelezést is negatívan érintette.

g) A korábbi tünetekből természetesen következik, hogy a magyar múzeumügyet érintő minisztériumi és akadémiai bizottságok, testületek is csak formálisan működhettek, észrevételeik és ajánlásaik formálisak maradtak, nem tudhatták áttörni a jogilag és szervezetileg széttagolt intézményhálózat irányítási nehézségeit.

E két csoportba rendezett ellentmondások köre lényegében úgy összegezhető, hogy az 1963-tól bekövetkezett fenntartói és strukturális változások pozitív eredményei bizony magukkal hozták a szakmai irányítás, a „múzeumi egység" gondolata, no meg a tudományos tevékenység érzékelhető sérüléseit is.

5. A 80-AS ÉVEK ELEJÉNEK HELYZETKÉPE, ELSZALASZTOTT LEHETŐSÉGEINK

A magyar múzeumi hálózat gondjainak egyre több fórumon való felvetését – a prosperitás szinte teljes látszata ellenére – a 80-as évek elején, a gazdasági helyzet nehézségei, még pontosabban a fenntartói és sokszor irányítói körben is egyre erősödő ökonómiai, néha „álökonómiai" szemlélet hozta felszínre. A korábbi fejezetben sorolt ellentmondások mindennapi és főleg gyakorlati érvényesülése egyaránt zavart okozott, sőt bizonyos fokú pesszimizmust is, az irányítási vonalakon és a szakmai felügyeletben. Ez a zavar még inkább erősítette a lokális tevékenységet, az „amit lehet, azt magunknak kell megtenni, úgy, ahogy mi akarjuk és tudjuk" elvet, főleg a megyei szervezetekben.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy voltak jószándékú kísérletek az egységesebb szemlélet, a szakmai irányítás, a reális értékrend visszaállítására, vagy inkább egy új helyzethez alkalmazkodó koncepció kialakítására. Ezek közül néhány említést is érdemel:

a) 1979-ben a Kulturális Minisztérium kategorizálta a múzeumokat, a vidéki szervezetek közül hetet az országos múzeumok mellett kutatóhellyé is nyilvánított. Ez a kísérlet, amely a decentralizált fenntartás és a központibb (legalább regionális) szakmai irányítás, illetve irányíthatóság összeegyeztetését, a kutatási támogatások minőségi elosztását célozta, sajnos ugyan úgy, mint annyi más leírt elv, nem hozott kézzelfogható eredményt. A kutatóhelyi rang nem változtatta meg a fenntartói szemléletet, már olyan anyagi támogatásokat sem hozott, amelyek a tudományos munkát erősíthették volna. Az is igaz, hogy a kutatóhelyek közötti együttműködést a tanácsi pénzgazdálkodási szabályok nem támogatták, sőt az együttdolgozás ellen hatott, magából a kategorizálásból eredő helyi megbántottság is. A szakmai koordinációt gyengítette még az országos múzeumok relatív szegénysége és a szakmai irányításukat erősítő jogszabályok hiánya egyaránt.

b) Kudarcot vallottak jórészt azok a kísérletek is, amelyek a Központi Múzeumi Igazgatóság korszerűbb, mondjuk akár anyagi érdekeltségű szolgáltatásainak országos szintű fejlesztésével, indirekt irányítási-felügyeleti lehetőségeket adtak volna a minisztérium és az országos múzeumok kezébe. Rövid életű volt az az intézményi kezdeményezés is, amely egy Magyar Muzeológiai és Restaurátor Intézet (majd MRMK) felállításával, a múzeumi irányítás központi bázisát kívánta erősíteni. Ezen a vonalon csupán a műtárgymásolás és -kereskedelem maradt meg — igaz az elvárhatónál lényegesen kisiparibb szinten, kedvezőtlen termelési és értékesítési szabályozók között —, és a restaurátor képzés hozott maradandó sikert. A korábban jórészt múzeumi területnek dolgozó, hatalmas nyomdakapacitású Népművelési Propaganda Iroda is fokozatosan átalakította profilját, kikerült a közgyűjteményi ellenőrzés alól, s ma már azok számára szinte elérhetetlen, önálló kiadóként dolgozik.

c) Többszöri kísérlet sem hozott eredményt a múzeumi normatívák kidolgozására és bevezetésére vagy legalább ajánlására a különböző fenntartású és nagyon is differenciált múzeumi hálózatban.

d) Az 1963-as múzeumi tvr. 1981-es megújítása, illetve korszerűsítése ugyancsak fél sikernek mondható, mert ugyan megerősítette a magyar múzeumi hálózat egységének gondolatát, a fenntartás és irányítás rendjét, de már nem volt képes olyan változtatásokra, amelyek az elmúlt 20 év tapasztalataiból indokoltnak látszottak, akár pl. a tanácstörvény e területet érintő módosítása révén is. Egy új, előremutató törvény megalkotásához nem kedveztek az ország gazdasági helyzetének megromlott viszonyai sem, vagy legalábbis nem mertük vállalni a változtatást. Azt is mondhatjuk, hogy a szép és látványos múzeumi eredmények „fényében" alig tudtuk volna politikai szinten megindokolni a változtatás feltétlen szükségességét.

e) A fentiekből szinte természetesen következik, hogy a magyar múzeumok új ügyrendi szabályzata is csak néhány kérdésben hathat a múzeumi egység irányába.

f) A nyilvántartás és adattárolás korszerűsítésére felvetődött javaslatok, melyek hosszú távon ugyancsak a decentralizált és differenciált hálózat tudományos munkájának egységesedését, illetve hatékonyságát szolgálhatnák, a 80-as évek elején szinte már későn érkeztek. Ezek végrehajtásához múzeumaink anyagi és személyi feltételei gyengék, a javuláshoz pedig nem kedveznek az országos kondíciók.

g) A nemzeti történeti kutatásokat, a forrásfeltárásokat és feldolgozásokat támogató központi erőforrások elosztásából a megyei múzeumi hálózat nagyobbik része kimaradt. A vidéki hálózat közvetett bevonása az országos múzeumokon keresztül lényegesen lassúbb, mint azt a témák megkövetelnék. A múzeumoknál nem valósult meg a kutatók témára-időre szóló mozgatása, illetve átcsoportosítása sem, pedig erre más alapkutatások esetében volt lehetőség és példa is. E megoldások lehetőségét az eltérő fenntartói viszonyokon túl, még az irányítás és felügyelet gyengesége is nehezíti. (pl.: Corpus munkák, Magyar Régészeti Topográfia, néprajzi atlaszmunkák stb.)

h) A minisztérium által kezdeményezett tudományszaki helyzetfelmérések (régészet, néprajz, művészettörténet, új- és legújabb kor történet) mindegyike érintette a széttagoltság, az irányíthatatlanság, a képzés és továbbképzés és a technikai elmaradás problémáit, de mindezek együttesen sem tudták a szervezeti, fenntartói és irányítási struktúra felülvizsgálatának szükségességét belátható közelbe hozni.

A felsorolt országos kezdeményezések mellett érdekes módon az erősebb vidéki szervezetek részéről is felvetődtek az összetartozást, az együttműködést igénylő kezdeményezések, mintegy alulról vagy „oldalról" kinyilvánítva, hogy a fenntartás és szakmai irányítás egyre erősebb távolodása, igenis komolyan veszélyezteti a múzeumi intézményhálózat funkcionális lényegét, elsősorban az általa képviselt alapkutatásokat, majd közvetve a színvonalas kulturális tevékenységet is. Több regionális és országos kutatási téma elindítása (pl.: tell-program, illetve földvárkutatás, regionális természettudományi programok, országos művészeti profilok vállalása, nemzetközi konferenciák rendezése stb.) és önerőből történő fenntartása példázza ezt a nyilvánvaló igényt, annak ellenére, hogy közülük néhány talán éppen azért nem tudott életképes maradni, mert a fenntartói-irányítói (ellenőrzési) diszharmónia nem engedte legalizálódását.

A magyar múzeumügy egységét védő és az elmúlt 20 évben megszerzett javakra támaszkodó, megújulást célzó központi és helyi lépésekkel szemben, ugyancsak a 80-as évek elejétől azonban néhány ellenirányú hatás is felerősödött. Amíg pl. a tanácsok szakmai irányításának erősítése jó eredményt hozott a csak helyi érdekeltségű kulturális intézmények életében (közművelődési könyvtárak, művelődési otthonok, pedagógiai intézetek), a múzeumoknál ez inkább a partikularizálódást erősítette meg. Az anyagi nehézségek a hálózatfejlesztés mellett lelassították a belső szakmai munka, mostanra élesen jelentkező korszerűsítésének ütemét is. Az új és igazából nagyon aktuális jelszó, az „intenzivitás", részben a helyi szakmai irányítás felkészületlensége miatt, már nem tudta a számára nélkülözhetetlen támogatást megszerezni. Mostanra éreztette igazán negatív hatását a korábbi túlzott intézménygyarapítás, főleg a fenntartás terén. A legjobb szándékú szintentartás is tehát csak a meglevő állapot konzerválására volt elegendő, egy reális intenzív gazdagodásra nem. A minisztériumi fenntartású országos múzeumoknál sem alakult kedvezőbben a helyzet a legutóbbi időszakban. Itt méginkább érvényesült a gazdasági megtorpanás, a jószándékú lokálpatriotizmus sem segítette az alkalmi kiskapuk megnyitását. A vidéken még mindig élő külső támogatási lehetőségek a fővárosban alig érvényesültek. A fenntartás növekvő kiadásai felemésztették a szakmai munkára még mobilizálható tartalékokat. A helyzet talán egy fokkal jobban alakult a szaktárcák által fenntartott országos gyűjtőkörű múzeumoknál.

Ezen jelenségekkel párhuzamosan, egy helyes elv, a demokratizálódás rossz helyen való alkalmazása révén, no meg a csökkenő központi erőforrások megóvása érdekében, a Művelődési Minisztérium szakmai irányítását és ellenőrzési jogkörét még inkább decentralizálták, pontosabban az elvi irányítás hangsúlyozásának megtartása mellett, a szakmai feladatokat hatáskör és pénz, méginkább jogi újra-

szabályozás nélkül adták le az országos múzeumoknak vagy a múzeumi szervezeteket fenntartó megyei tanácsoknak. A vázolt helyzetkép és az időközben elszalasztott lehetőségek felsorolása persze még mindig jórészt a felszín alatti állapotokat érzékelteti csupán. Azt is mondhatjuk, hogy nincs elveszve semmi, van egy nagy multú tudományos és kulturális intézményhálózatban annyi potenciális erő, hogy képes legyen a kimondottan belső válság túlélésére, eredeti és még sokáig nélkülözhetetlen kettős funkciójának megtartásával.

6. GONDOLATOK A FENNTARTÓI ÉS IRÁNYÍTÁSI STRUKTÚRA MEGÚJULÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL

A valószínű diagnózis birtokában a magyar múzeumi hálózat működési mechanizmusát megújítani, a meglevő értékeket megtartani és egy reális intenzív fejlődést elindítani, a mai viszonyok között csak szakaszosan lehet.

Elsőként egy nagyon alapos, mindenre kiterjedő, de ugyanakkor gyors elemzésre van szükség, hogy a meglevő jogi keretek és szabályok között az intézmények működési feltételei tovább ne romolhassanak. A korábban említett ellentmondások és negatív tendenciák feltárása szépítés nélkül, az eredmények fénye által el nem takarva kerüljön megvitatásra a legmagasabb szakmai fórumokon és a kultuszkormányzat megfelelő szintjein.

Tisztán kell látni, hogy a 20 éve decentralizált és aránytalanul felduzzasztott múzeumi hálózat egyrészt óriási anyagi terhet jelent, másrészt megfelelő irányítási koncepció nélkül, tömegéhez képest csökkenő tudományos teljesítményt produkál, közművelődési munkája változó, mennyiségi szolgáltatást pl. a múzeumpedagógia területén alig tud végezni, a ráfordított pénzt a fenntartás hányada miatt igen alacsony hatásfokkal használja fel elsődleges funkcióinak érdekében.

A jelenlegi jogi és szervezeti keretek között kell az első lépéseket megtenni, elsősorban a minisztérium és múzeumi háttérintézménye, valamint az országos múzeumok vonalán.

Alapvetőnek látszik a Központi Múzeumi Igazgatóság eredeti szolgáltatásainak és az egész ország múzeumi hálózatát segítő tevékenységének rekonstrukciója. A szakmai irányítás közvetett, akár anyagi-fenntartói érdekeltségű formáinak kialakításában e háttérintézménynek komoly szerepe lehet. A műtárgymásolás és kereskedelem korszerű vállalati formák között jelentős anyagi bázist teremthet. A kiállítástervezés és rendezés tisztes anyagi haszonnal, mint szolgáltatási forma álljon az egész ország rendelkezésére, megfelelő kapacitással. A muzeológiai és tudományos felszerelések, a speciális raktári berendezések és bútorok, valamint a nyilvántartási segédeszközök terén, az ugyancsak pénzes, központi szolgáltatás egyedüli lehetőség ma már, hogy a kivívott egységes kezelési szabványokat megőrizhessük, a múzeumi anyag tárolási, nyilvántartási rendje biztosítható legyen. A műtárgyvédelem, illetve a restaurátorképzés, a propaganda és a közművelődés, valamint a múzeumpedagógia terén

ugyancsak szükséges a központi háttérintézmény tevékenysége, sőt koordináló és módszertani munkája is. Egy erős, gazdaságos szemléletű és nélkülözhetetlen háttérintézmény így lehet a minisztérium fontos eszköze a széttagolt hálózat irányításában.

A hálózat felmérésével ésszerűbb, jobban kezelhető megyei szervezeteket, csak a kihasználatlan és elavult kiállítóhelyek bezárásával lehet biztosítani. A gazdálkodás rendjét tovább reformálva biztosítani kell olyan bevételi érdekeltséget, amely legalább 10 esztendőre nem veszélyezteti a költségvetések összegét. Az így képződött pénz felhasználását ezidőre csak a muzeológiai, a kommunikációs technika és a szakkönyvtárak fejlesztésére, korszerűsítésére kell biztosítani. E területen külön figyelmet kell kapnia az országos múzeumoknak – hogy épületállományuk gyorsabb felújítása mellett – képesek legyenek a szakmai irányítás ellátására is. Elkerülhetetlennek látszik az egész országra kiterjedő elvi és szakmai felügyelet olyan reformja is, amely a muzeológiai és tudományos érdekek mellett, múzeumpolitikai koncepcióit is képvisel e szerteágazó és nagyon differenciált hálózatban. Érvényesíteni kellene azt az elgondolást, hogy az országos múzeumok az ágazati szakfelügyelet gazdái maradjanak, míg egy általános megyei felügyeleti forma közvetlenül a minisztérium irányelveit és múzeumpolitikai koncepcióját képviselje. Az így kialakuló „kétkörös felügyelet" a jelenlegi viszonyok között erősítené a „múzeumok egységének" gondolatát, gyorsabban reagálna a pozitív és negatív jelenségekre, növelné az elvi-szakmai irányítás tekintélyét is az ország területén.

A fővárosban kellene megteremteni a tudományos és szakalkalmazotti apparátus rendszeres és többlépcsős továbbképzését, lehetőséget arra, hogy a nélkülözhetetlen könyvtárak és gyűjtemények használata számukra (intézményeik számára) elérhető legyen. A megújulás végül megkívánja – az általános gazdasági helyzet javulásával párhuzamosan – egy új múzeumi törvény megalkotását is, amely a fenntartás és felügyelet demokratikus egyensúlyán túl, biztosítja a magyar múzeumok által képviselt alapkutatások és kulturális feladatok koncepcionális tervezését, hatékonyságát, országos és nemzetközi érvényesülését, a helyes arányú fejlődés belátható és korszerű feltételeit.

Szélesebb körű tájékozódás lehetőségét biztosítva magyar nyelven is – válogatottan – közreadjuk a Museum c. folyóirat 140 kötetében megjelent írásokat.

BALASSA IVÁN – SZABÓ LÓRÁND

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM HELYE A MAGYAR MÚZEUMOK KÖZÖTT

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum alapítása az ország ezredéves évfordulójával függött össze, és egy hatalmas mezőgazdasági kiállítás anyaga szolgált alapjául. Épülete pedig az ugyanez alkalommal emelt történeti épületcsoport, mely a különböző korszakok (román, gótika, reneszánsz, barokk) legszebb magyarországi emlékeit egységbe foglalta (Alpár Ignác terve). Bár az azóta eltelt időben kétszer is súlyos sérüléseket szenvedett, összegyűjtött tárgyainak jelentős része elpusztult, mégis újra feléledt, mert szükség volt rá. Alapításakor Magyarország kifejezetten agrárországnak számított, manapság iparral rendelkező mezőgazdasági ország, mely különösen az utóbbi évtizedekben az utóbbi területen is kimagasló eredményeket ért el.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum az ún. általános mezőgazdasági múzeumok közé tartozik (vö. Balassa Iván: Agriculture traditionelle et histoire de l'agriculture dans les musées. MUSEUM (Paris) XXIV/1972/, 145–9), mely a mezőgazdaság valamennyi ágával foglalkozik. A középpontban ugyan a földművelés és állattenyésztés áll, de erdészeti, vadászati, halászati, gépészeti kiállításai mellett a feldolgozás, különösen pedig az élelmiszeripar kérdéseivel is foglalkozik. Ebből az alapállásból számos elvi és gyakorlati megoldás is következik.

A múzeum tudományos és közművelődési munkája egyaránt történeti szemléletű, vagyis a régészeti koroktól napjainkig vizsgálja a kérdéseket, sőt egyes esetekben a jövő perspektíváját is igyekszik felvillantani. Ebből viszont az következik, hogy régészek, agrártörténészek, munkaeszközkutatók, néprajzi szakemberek és mindenekelőtt agrár- kertész- és élelmiszeripari mérnökök egyaránt dolgoznak az intézményben. Az időben és szakmailag egyaránt szétágazó terület kutatását és ismeretterjesztését csak ilyen összetett ismeretekkel rendelkező gárdával lehet megoldani.

Mindez már a múzeum legfontosabb feladatának — a tárgyak gyűjtésének — végzésében is meg kell, hogy nyilatkozzék. Így a növényeket, állatokat természettudományi módszerekkel gyűjtjuk, leltározzuk és megőrzésükről jól felszerelt preparátor-műhelyünk gondoskodik. Ugyanezt mondhatjuk el a régészet vonatkozásában is, ahol kulonos gondot fordítunk az archaeozoológiai és az archaeobotanikai leletek tudományos feldolgozására és megőrzésére Hasonló a helyzet más tudományszakokkal kapcsolatban is Sőt azt is meg kell említenunk, hogy jelentős képzőművészeti gyűjteménnyel is rendelkezunk, természetesen csak olyan alkotasokkal, melyek a mezőgazdasaggal szoros kapcsolatban állanak. Ennek megfelelően igyekszunk kapcsolatot fenntartani azokkal az országos múzeumokkal, melyek egy-egy teruletnek gazdái országunkban

Annak a ténynek, hogy múzeumunkon belul a kulonböző tudományágak képviselői dolgoznak, a gyűjtő és tudományos feldolgozó munkában rendkívul nagy a jelentősége Hiszen megvan az ún komplex munkának, vagyis tobb tudományág egyuttműkodésének a lehetősége Bár e nagy előnynyel nem minden alkalommal tudunk kellő módon élni, de mert céltudatosan torekszunk erre, kétségtelenul javulnak az egyuttműkodés eredményei, ami kulonosen az új kiállítások rendezésében egyre jobban érvényesul

Ez pedig számunkra rendkívul fontos, hiszen 5—6 év leforgása alatt mintegy 7—8000 m^2 teruletű kiállítást kell elkészítenunk Ugyanis nemcsak új teruletek birtokaba jutottunk, hanem a régi és elavult állandó kiállítasaink helyett is új kiállításokat kell építenunk Ezekben már az egyes tudományágak egyuttműkodésének eredményei fokozott mértékben kifejezésre jutnak Ezt nagyon sematikusan a kovetkezőképpen fejezhetjuk ki Minden kiállításnak (pl háziállatok) van egy természettudományi és régészeti (pl domesztikáció) bevezetése, amit a történeti áttekintés kovet Ennek során igyekszunk a nagybirtokot és a kisbirtokot (néprajz) egyaránt bemutatni, kulonos hangsúllyal a munkaeszkozokre, majd a gépekre Ehhez csatlakozik a legújabb kor bemutatása és amennyiben az lehetséges, akkor utalás a jovőre A kiállítasok végén a feldolgozás (élelmiszeripar) a fenti tagozódásban kap helyet Tapasztalatunk azt mutatja, hogy a komplex kiállítások visszahatnak és fokozott komplex kutatásokra való torekvést eredményeznek

Bar az általános mezőgazdasági múzeumoknak, mint amilyen a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a komplex kutatas és kiállítas lehetőségén kívul rendkívul sok előnye van, de az is kétségtelen, hogy nem tud minden részletet (pl egy egy táj jellegzetes növény vagy allatfajtáit, egy folyó vagy tó halászatat stb) bemutatni Ezt kétféleképpen is lehet pótolni Az egyik módszert már régen kovetjuk, amikor időszaki kiállítason (pl paprika, tokaji bor stb) mutatunk be egy-egy jellegzetességet, nevezetességet Ennek azonban nehézsége, hogy évenként egy-két bemutatónál tobbet nem lehet megvalósítani, másrészt néhany hét alatt — kulonosen ha az téli időre esik — viszonylag kevesen láthatják. Így az elmúlt évtizedben helyi vagy tájmúzeumokat hoztunk létre, osszesen 22-t az ország kulonböző részeiben

Ezen múzeumok, kiállítóhelyek fő előnye abban rejlik, hogy ott létesültek, ahol az adott jellegzetesség napjainkban is található. Így a magyar paprikatermesztés két központjában (Szeged, Kalocsa) készítettünk bemutatót, éppenúgy, mint borászati kiállításaink is ilyen helyeken találhatók (Tolcsva, Miklóstelep, Badacsony, Balatonboglár stb.). A lipicai ló tenyésztésének központjában (Szilvásvárad) létesült annak történetét bemutató kiállításunk. Anélkül, hogy valamennyit felsorolnánk, ennyiből is érzékelni lehet ezek jellemző vonásait. Nemcsak a lokálpatriotizmus ébrentartói ezek, hanem az idegenforgalom olyan látványosságai, amelyeket egyre többen keresnek fel, különösen a nyári időszakban. Mivel Magyarországon az utóbbi évtizedekben valóságos múzeumalapítási „láz" tapasztalható, mire észrevettük, a hozzánk kapcsolódó kisebb-nagyobb gyűjtemények, múzeumok, kiállítások száma jelentősen meggyarapodott. Mindezeket pedig ugyanazzal a költségvetéssel és munkaerővel kellett ellátnunk, amivel korábban rendelkeztünk. Néhány évvel ezelőtt egyre világosabb lett előttünk, hogy ezek egyre inkább a központi múzeum munkáját veszélyeztetik, ezért egy új formát, az ún. üzemi múzeumot alakítottuk ki. Ez azt jelenti, hogy minden új gyűjtemény mögött egy szervnek (állami gazdaság, termelőszövetkezet, gyár, iskola stb.) kell állnia, mely a tárgyak összegyűjtésének személyi és dologi kiadását fedezi, a már kész múzeum fenntartását biztosítja, ebbe a megfelelő szakember fizetése is beleértődik. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum megfelelő dotáció ellenében a gyűjtés, leltározás, restaurálás, kiállításrendezés, negyedévenkénti ellenőrzés stb. munkáját végzi. E forma kialakításának több előnye is lett. Először is az alapítók meggondolják, hogy eleget tudnak-e tenni ezeknek a követelményeknek, mert ha nem, a későbbiekben a tárgyi anyag a Mezőgazdasági Múzeum központi gyűjteményébe kerül át. Továbbá ez mentesít bennünket az anyagi vonatkozásoktól és a munkába külső szakembereket is be tudunk vonni. Úgy látszik, hogy ez a módszer — legalább is egy időre — megoldja ilyen kérdéseinket.

A magyar múzeumok hivatalból nem foglalkoznak műemléki kérdésekkel, ez alól csak a Magyar Mezőgazdasági Múzeum a kivétel. Egy idő óta ugyanis azt tapasztaltuk, hogy a mezőgazdasági műemlékek egy jelentős része az általános műemléki törvény rostáján kiesett. Így olyan istállók, magtárak és más építmények, melyek megfelelő stílusjegyeket nem viselnek, illetve nem elég régiek, hivatalos védelemben nem részesülnek. Ezért három miniszter (mezőgazdasági, építési, kulturális) kiegészítő rendeletet adott ki, mely a mezőgazdasági műemlékek fokozott védelmét rendelte el 1977-től, és a munka irányításával a Magyar Mezőgazdasági Múzeumot bízta meg úgy, hogy az munkáját az Országos Műemléki Felügyelőséggel egyetértésben végezze. Ennek megfelelően kidolgoztuk az alapelveket, majd kiküldtük a bejelentési felszólítást, melyre igen nagyszámú válasz érkezett. Ezeknek a nagyobb részét máris végigjártuk, és ha azt olyannak ítéltük, javaslatot tettünk a műemlékké nyilvánításra. Itt azonban további nehézségek jelentkeznek, melyeknek leküzdésére a megfelelő lehetőségeket meg kell teremtenünk. A védetté nyilvánított épületek rendszerint termelőüzemek területén találhatók és ebből következik, hogy helyreállításukról, illetve karbantartásukról azoknak kell gondoskodniok. Ez pedig más — termelési feladatoktól vonná el a pénzt, ezért sokan vagy nem végzik el, vagy központi

támogatásra számítanak. Meg kell azonban azt is mondani, hogy olyanok is akadnak szép számmal, akik a helyreállítást máris megoldották és valamilyen formában igyekeznek a régi épületeket, ha azok jellege megengedi, hasznosítani (pl. múzeum, iroda, művelődési ház, mozi, iskola stb.). Mivel még a felmérés sem fejeződött be egészen, így a megoldási módok sem tisztázódtak teljes egészében. Egyet azonban máris meg lehet állapítani, rengeteg értékes mezőgazdasági műemléket sikerült megmenteni és meggyőződésünk, hogy azok számára a jövőben sikerül megfelelő mai funkciót megteremtenünk. Mivel tudjuk azt, hogy korszerű tudományos munka nélkül nincs korszerű múzeumi közművelődés sem, ezért a tudományos munkának különös jelentőséget biztosítunk és valamennyi muzeológusunknak van egy vagy több tudományos témája. Ezt feldolgozva, az vagy önállóan, vagy évkönyvünkben lát napvilágot. E munka alátámasztására ezelőtt húsz évvel hoztuk létre a Mezőgazdasági Munkaeszköztörténeti Archívumot, melyben a magyar múzeumokban található, a régészeti koroktól napjainkig terjedő időszakból valamennyi tárgyat leírtunk és a kartont fényképpel láttuk el. Párhuzamosan a mezőgazdasági ikonográfiai anyagot is feldolgozzuk a középkortól kezdve ugyancsak napjainkig. Ma már csaknem százezer ilyen karton áll rendelkezésre, melyet nemcsak a tudományos munkában, hanem a kiállítások rendezésekor is jól tudunk hasznosítani. Ennek segítségével nemcsak számos cikk, tanulmány született, hanem vaskos könyvek alapját is képezte, éppenúgy, mint ahogy a kiállításainkba is beépült ez a fontos segédeszköz. A múzeumokban az ismeretterjesztés hagyományos módszerei (tárlatvezetés, előadás, dia, filmbemutató, kirándulások stb.) általánosan elterjedtek. Egyre inkább azonban az aktív ismeretterjesztés munkája kerül előtérbe, vagyis az abban résztvevők nemcsak befogadnak, hanem saját maguk is alkotnak. Bár mindennek rendszere egészében még nem épült ki, de egyes részei máris jól működnek. Így kapcsolataink az iskolákkal, olyan szakkörökkel, melyek közvetlenül meríthetnek a múzeumi ismeretekből. Már több, mint tíz alkalommal hirdettük meg a „Mezőgazdaság diákszemmel" című pályázatunkat, melyben minden évben sokezren vesznek részt. A tizennégy éven aluliak rajzokat, képeket, szobrokat és más alkotásokat küldenek be, míg a középiskolások (15—18 év) tanulmányokat készítenek az általunk megadott témakörből és azokat fényképekkel, rajzokkal illusztrálják. A minden év májusában sorra kerülő díjátadás a budapesti központi épületünkben (Vajdahunyad-vára) történik, melyen nemcsak a tanulók, hanem az őket irányító tanárok is jutalmat kapnak. Ez valóságos népünnepély, melyre a gyerekek már hetekkel előre készülnek. E pályázattal célunk az is, hogy a pályaválasztásban orientáljuk a fiatalokat.

Az aktív népművelést szolgálja a „Magyar Mezőgazdasági Múzeum Barátainak Köre", melynek az egész országban háromezret meghaladó tagsága hatékonyan segíti a múzeum munkáját. Megadott útmutatás szerint a tárgyak, gépek felkutatásában szorgoskodnak, melyet részben összegyűjtenek, részben a múzeumi szakemberek figyelmét hívják fel. Ezen az úton már nemcsak egyes tárgyak, hanem egész gyűjtemények kerültek a központi vagy valamelyik vidéki múzeumunkba. A tagok nemcsak a kiállításokat látogathatják ingyenesen, hanem kiadványaink egy részét is megkapják, illetve olyan előadásokat hallgathatnak meg, melyek munkájukat elősegítik. Leginkább mégis a hazai és

külföldi kedvezményes utazások vonzzák őket, melyek során múzeumokat ismerhetnek meg, és ezzel látókörük jelentős mértékben szélesedik.
A fentiekben a Magyar Mezőgazdasági Múzeum történetéről és munkájáról nem kívántunk összefüggő és általános képet adni, mert ilyen a folyóirat hasábjain már korábban megjelent (Balassa Iván: Agricultural Museum, Budapest. MUSEUM [Paris] XXII/1969/, 44–55).
Ez alkalommal inkább azokat az eredményeket, módszereket, de nehézségeket is igyekeztünk összefoglalni, melyek részben azonosak más múzeumokéval, részben eltérnek azoktól, de lényegében olyanok, hogy esetleg mások is meríthetnek belőle tapasztalatokat.

BERTA ISTVÁN

A TURIZMUS ÉS A MAGYAR MÚZEUMOK

Mikor a XIX. század második felében európai „divatnak" hódolva Magyarországon is egymást követték a különböző ipari, művészeti, iparművészeti és általános kiállítások, a muzeális gyűjtemények rendre helyet kaptak a kiállítási pavilonokban.
Ekkor nyílt rá mód, hogy a magyar múzeumi gyűjtemények legértékesebb darabjait a szaktudósokon kívül a nemzetközi érdeklődő közönség is megtekinthesse. Hogy egy-egy ilyen kiállításnak milyen hatása volt az utazási érdeklődés felkeltésében, ma már nem tudjuk. Csak arra vannak adataink, hogy a kiállításrendezők ügynököket küldtek a nagyobb európai városokba, fürdőhelyekre azért, hogy az éppen rendezendő kiállításnak propagandát csináljanak. Gazdagon ellátták őket különböző nyelvű kiállítási útmutatókkal, plakátokkal, de még a postai forgalmat is felhasználták a nagyobb kiállítások propagálására.
Nem kis gondot fordítottak a hazai közönség megnyerésére sem. A sajtó- és a plakátpropaganda mellett utazási kedvezmények megszerzésével is igyekeztek megkönnyíteni a vidékiek látogatását. Jó példa erre néhány szakkiállítással együtt a millenniumi kiállítás.
A magyar honfoglalás ezredéves évfordulójának megünneplésére rendezett kiállítás alkalmából, ahol a mai értelemben vett skanzen és a magyar műkincsek soha nem látott teljessége várta a látogatókat,

utazási kedvezményekkel, olcsó szállással és ellátással csábították és könnyítették meg a kiállítás megtekintését mindazoknak a távoli és közelebbi vidékieknek, akiket ez a nagy látványosság vonzott. Bár nem a magyar múzeumügy rangja, tekintélye, hanem politikai ok volt a sokféle kedvezmény és a nagy propaganda kiváltója, de mégis az 1896-os millenniumi kiállítás adott első ízben módot arra, hogy a városlakó, ha vázlatosan is megismerje Magyarország tájait, annak népét és viszont, a vidéki látogató a világvárosi rangra törő Budapesten járva megismerkedjen az ott felhalmozott kultúrkincsekkel is. Nem véletlen, hogy ilyen távolinak tűnő események felidézésével indítottuk írásunkat, hiszen a turizmus az idegenforgalom ma sem jelentkezik tisztán, nem szűkíthetjük le egy-egy utazás, kirándulás célját pusztán múzeumlátogatásra, mert hisz az ma is együtt jár sok más tényezővel – vásárlás, kirándulás, színház stb. – akár belföldi, akár nemzetközi turizmusról van szó.

A múzeumokról ma sem mondhatjuk el általánosítva, hogy idegenforgalmi szervező erőkké váltak volna, jószerivel egyetlen olyan múzeumunk van, amely a látogatók elszállásolására is vállalkozik – ez a Zebegényi Szőnyi Múzeum, amely művésztelepén a múzeumi programokra érkezőknek kívánság szerint szállást is ad. Inkább határesetnek tekinthető a ma már szinte minden megyében évente megszervezett múzeumi nyári tábor, ahol általános és középiskolásoknak 1–2 heti időtartamra – a múzeumi foglalkozás idejére – szállást és ellátást is biztosítanak.

Természetesen mindez csak töredéke a múzeumok felé irányuló idegenforgalomnak, amely nem ennyire direkt módon jelentkezik, sokkal inkább úgy, mint egy táj, mint egy város megismerésére irányuló törekvés, melynek része a múzeumlátogatás, mint az arra a régióra vonatkozó természeti, kultúrtörténeti ismeretek gyűjtőhelyének megtekintése.

Ha erről a meglehetősen visszaszorított, de mégiscsak reálisabb szintről vizsgáljuk a múzeumok és az idegenforgalom kapcsolatát, akkor sem kell szégyenkeznünk. Az 1960–70-es években a magyar múzeumok reneszanszukat élték. Nem csak arról van szó, hogy a múzeumok számban, gyűjteményeik mennyiségében minden eddiginél gyorsabb ütemben gyarapodtak, hanem a múzeumok iránti érdeklődés is hihetetlenül megnőtt. Míg 1971-ben a múzeumlátogatók száma közel 7,5 millió volt, addig 1980-ban már a 487 múzeumot 16,2 millió látogató kereste fel.

Ez a látványos növekedés három egymással párhuzamosan jelentkező hazai tendenciával hozható szoros összefüggésbe:

– Növekedett a kulturális, művészeti, történeti témák iránti általános érdeklődés.
– Az oktatás, a hivatalos művelődéspolitika is nagyobb figyelmet szentelt a múzeumi értékek megismerésének és megismertetésének.
– A növekvő szabadidő következtében nőtt a turizmus.

Ugyanakkor világjelenségként tapasztalható volt a nemzetközi turizmus megélénkülése, amely Magyarországon kiemelkedő eredményekben nyilvánult meg. Mivel a kirándulás, a turizmus szabadidős tevékenység, ezért érdemes néhány szót szólnunk a magyarországi szabadidő-helyzetről, a szabadidős kultúráról. 1968-ban bevezették a kéthetenkénti szabadszombatot, majd 1982-ben általános lett

a heti szabadszombat. Ezzel párhuzamosan némileg nőtt az évi rendes szabadságok időtartama is. Az ötnapos munkahét bevezetésével megnövekedett szabadidő eltöltésére vonatkozó vizsgálatok, időmérlegek azt tanúsítják, hogy átalakulóban van ugyan szabadidős kultúránk, de lényegileg alig változott meg a kultúrára, művelődésre szánt idő mennyisége, és nem szélesedett számottevően a kultúra tömegbázisa.

A könyvtár, mozi és színházlátogatási mutatók stagnálása vagy lassú emelkedése mellett szinte egyedülálló a múzeumlátogatók számának rohamos emelkedése. A kulturális tevékenységekre, azok gyakoriságára vonatkozó adatokból, időmérlegekből és néhány múzeumban végzett felmérésből tudjuk, hogy még mindig alacsony a rendszeresen múzeumba járók aránya. Ha tehát a látogatási adatok rohamos növekedésének okait kutatjuk, csak kis mértékben számolhatunk a múzeumi tömegbázis kiszélesedésével, a múzeumba járás gyakoriságának növekedésével. Olyan szabadidős tevékenység elemzése felé kell tehát figyelmünket fordítani, melynek része, járulékos eleme lehet a múzeumlátogatás. A szabadidős tevékenységi formák közül a turizmus, a kirándulás az, amelyhez ilyen járulékos, kiegészítő elem egyértelműen tapadhat, sőt egyenesen fel is tételezi annak meglétét.

A turizmus kapcsán két tényezőről kell szólnunk. A hazai turizmus fellendülésében nagy szerepe van a motorizáció rohamos terjedésének. 1970-ben mintegy 250 ezer, 1980-ban pedig közel 900 ezer személygépkocsi volt az országban. Az autós családok szabadidő felhasználásában kimutathatóan nőtt a kirándulás, a turizmus időaránya.

A turizmus világméretű megerősödése a Magyarországra látogató külföldiek számát is jelentős mértékben növelte. Míg 1970-ben 6,3 millió, addig 1980-ban már 13,9 millió külföldi kereste fel hazánkat. Ha most a hazai és a nemzetközi turizmusnak a múzeumlátogatással, a múzeumlátogatási adatok emelkedésével való szoros kapcsolatát kívánjuk bizonyítani, elég néhány számsort szemügyre vennünk.

Mindenekelőtt elég felidéznünk azokat a fentebb említett adatokat, amelyek a nemzetközi turizmus, azon belül a Magyarországra látogató külföldiek számára vonatkoznak. Az elmúlt tíz év nemzetközi turizmusának számsorát és a hazai múzeumlátogatás adatait egymásra vetítve, meglepően azonos mozgású görbét láthatunk.

Ha nem évszámsor alapján, hanem egy adott év horizontális, hónapok szerinti megoszlásában vizsgáljuk a múzeumlátogatási adatokat, összevetve a nemzetközi turizmus szezonális váltakozásával, akkor is meglepő párhuzamosságokat tapasztalunk.

Kitűnik, hogy a múzeumlátogatási adatok egyértelmű növekedése azokra a hónapokra esik, amelyeket a turizmus főszezonjaként szoktunk jelölni, emelkedése és ellaposodása pedig az elő- és utószezonra esik. Hozzá kell még tennünk azt is, hogy ezekbe az adatokba természetszerűleg bele kell vonnunk a hazai turizmus adatait is, amely párhuzamosan jelentkezik a nemzetközi turizmuséval.

E tendencia egyértelműségét még tovább erősíti az a tény is, miszerint az év első és utolsó hónapjainak — mikor is a hazai és nemzetközi turizmus a legalacsonyabb szinten áll — múzeumlátogatási adatai több év viszonylatában lényegileg alig változnak.

Ha a rendelkezésünkre álló múzeumlátogatási adatok megyei, ha úgy tetszik regionális megoszlását vizsgáljuk, akkor szembetűnő, hogy olyan megyékben jelentkeznek kiemelkedő adatok, amelyek egyébként országosan is idegenforgalmi, turisztikai körzetekként ismertek. Ezek közül érdemes megemlíteni a Balaton vidékét, ezen belül is Veszprém megyét, Pest megyét Szentendrével és a Duna-kanyarral, Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyét, Baranyát, Komárom és Győr-Sopron megyéket, melyek a magyar idegenforgalom közkedvelt régiói Budapesten kívül.

Az ezekben a régiókban található múzeumok – Tata, Esztergom, Tihany, Pécs, Győr, Sopron, Fertőd, Nagycenk, Sárospatak, Diósgyőr, Eger stb. – büszkélkedhetnek a legkiemelkedőbb múzeumlátogatási adatokkal. Ha ezeket az adatokat összevetjük az országos idegenforgalmi statisztika adataival, kiderül, hogy a fenti megyék közül négy szerepel a hazai és nemzetközi szálláshelyek vendégforgalmának élvonalában, azaz Veszprém, Baranya, Győr-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék fogadják a legtöbb hazai és külföldi turistát.

Érdemes még szólni a turizmus kapcsán egy olyan jelenségről is, amely eléggé pregnánsan elkülöníthető. Ez a diák- és felnőtt-turizmus szétválása. A meglehetősen részletes hazai múzeumlátogatási adatok alapján jól kitapintható jelenség, hogy az elsősorban iskolai szervezésben bonyolított diákturizmus az év második negyedében, főként a május, június hónapokban jelentkezik – egyetlen kivétel Veszprém megye, itt a július hónap a legerősebb, éppen a balatoni úttörő- és diáktáborok dömpingszerű múzeumlátogatási rohamai miatt.

Nem tapasztalunk viszont eltérést a diákturizmus frekventált úticéljai és a felnőtt turizmus célállomásai között. Mindkét korosztály ugyanazokat a turisztikai célpontokat, idegenforgalmi és múzeumi látnivalókat keresi fel.

Miután talán némileg sikerült felvázolni és bizonyítani a magyar múzeumok szoros kapcsolatát a hazai és nemzetközi turizmussal, s ezzel érzékeltetni azt is, hogy a magyar múzeumügy milyen fontos szerepet tölt be ebben a folyamatban, szólnunk kell arról is, hogy a múzeumok mit tesznek annak érdekében, hogy a fentebb vázolt jelenségek erősödjenek, hogy a múzeumügy és a turizmus kapcsolatai tovább gazdagodjanak.

Először vegyük sorra a múzeumok belső munkáját! Talán igaztalanul vádolnánk a múzeumokat, ha azt állítanánk, hogy zömüket felkészületlenül érte a nemzetközi és hazai turizmusnak ez a felfutása. Mégis el kell mondanunk azt, hogy különösen a kis, vidéki múzeumok sokszor alig tudnak – a minimális módon is – eleget tenni a nagy nemzetközi és hazai áradatnak. Nem arra gondolunk, hogy a múzeumok falai nem bírják el a nagy tömeg átvonulását, de tárlatvezetéssel, megfelelő tájékoztatással nem győzik ellátni a naponta ott megfordulókat.

Sokszor még a műtárgyak megfelelő őrzése is súlyos gondot okoz.

Mindezen problémák ellenére a múzeumok nem mondhatnak le arról, hogy fogadják a megnövekedett számú közönséget, sőt tevékenységük arra irányul, hogy minél kulturáltabb körülmények között lássák el a hazai és külföldi látogatókat. A tárlatvezetések megszervezésével, a mindenki számára köny-

nyen megvásárolható kiállítási vezetők, katalógusok kiadásával, műtárgy másolatok, diapozitívek, képeslapok, plakátok árusításával segítik a múzeumlátogatás élményét elmélyíteni.
Sok helyen kísérleteznek a magnós tárlatvezetések meghonosításával is.
A külföldi látogatók igényeire is egyre nagyobb figyelmet fordítanak a múzeumok. A főváros és a nagyobb idegenforgalmi központok múzeumaiban – ha még nem is általánosan – egyre több helyen találkozhat a külföldi látogató német, angol, orosz nyelvű tájékoztatókkal, kiállítási feliratokkal, több nyelven megjelentetett kiállításvezetővel, s kérhet ezeken a nyelveken tárlatvezetést is. Egyre több múzeum él azzal a lehetőséggel, hogy árusítja a különböző kiadók által idegen nyelven megjelentetett múzeumi, történeti, néprajzi vagy művészeti tárgyú kiadványokat.
Bár a fenti példák még korántsem általánosak, de a múzeumokat éppen az élet, a növekvő idegenforgalom kényszeríti ezeknek a lépéseknek a megtételére. A művelődés ügyének országos és regionális vezető szervei is támogatják a múzeumok törekvéseit és ösztönzik az idegenforgalmi szervezetek, kiadók, múzeumok jobb együttműködését. Erre annál inkább is szükség van, mert az idegenforgalmi szervezetek és a múzeumok között ma még korántsem egyenrangú a kapcsolat.
A múzeumok eljuttatják különböző tájékoztató és propaganda anyagaikat az idegenforgalmi, turisztikai szerveknek, azok élnek is a múzeumok által kínált programlehetőségekkel, de a múzeumi propagandára, egy-egy múzeumi rendezvény támogatására – néhány ritka kivételtől eltekintve – az idegenforgalmi szervek anyagilag nem fordítanak semmit. Így áll elő az a különösen furcsa helyzet, hogy a múzeumok, amelyek az idegenforgalom, a látogatottság növelésében anyagilag nem érdekeltek, mindent megtesznek annak érdekében, hogy a növekvő idegenforgalmat kiszolgálják, míg a turizmusból élő szervezetek, amelyeknek nem mindegy, hogy milyen múzeumi programokat kínálhatnak üzletfeleiknek, teljesen közömbösek a múzeumok anyagi áldozatai iránt. Említettük már, hogy a fővároson kívül 4–5 olyan turisztikai körzete van az országnak, amely a hazai és külföldi látogatók tömegeit vonzza, helyenként és alkalmanként túlterhelve az itt található múzeumokat. Többek között ezek tehermentesítésére a kevésbé ismert tájak, az ott található természeti, kulturális értékek iránti figyelem felkeltésére szerveződött 1977-ben a Tájak-Korok-Múzeumok mozgalom, melynek célja Magyarország természeti értékeinek műemlékeinek és múzeumainak jobb megismerése, megismertetése.
A mozgalomban résztvevők – számuk ma már több tízezerre tehető – ismeretszerzését a látnivalók országos címjegyzéke és térképe valamint ismertető füzetek segítik. Az egyes látnivalókat bemutató kötetek száma már meghaladja a százat, összes példányszámuk pedig egy millió fölött van. A mozgalomban résztvevők bizonyos ismeretszerzési szintek elérésével vetélkedőkön, pályázatokon számolhatnak be tapasztalataikról, élményeikről és gyarapodó tudásukról, miközben maguk is a múzeumügy, a természet és műemlékvédelem ismerőivé és lelkes támogatóivá válhatnak.
A mozgalomban egyének, családok, kisebb közösségek kollektíven is részt vehetnek. Önállóan, tematikus vagy akár területi elv szerint állíthatják össze a látnivalók sorát. A lényeg: a játékos formákkal megkönnyített ismeretszerzés, amellyel fiatalok és idősebbek, korra, nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül szívesen élnek.

E mozgalom szervezése jó példa arra is, hogy a múzeumokkal együtt a legkülönfélébb társadalmi és tömegszervezetek, idegenforgalmi és turisztikai vállalatok összefogása, anyagi és szellemi együttműködése eredményes lehet.

A fenti országos mozgalmon kívül jó példákat sorolhatunk olyan esetekre is, mikor egy-egy múzeumi rendezvény, esemény önállóan is nagy turisztikai vonzerővel bír. Ilyenek például a különböző szabadtéri néprajzi múzeumok, vagy a Pusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark rendezvényei, amelyeket alkalmanként ezrek, néha tízezrek keresnek fel.

A rendszeres önműveléssel, kulturálódással kapcsolatban fentebb azt mondtuk, hogy a szabad idő növekedésével nem nőtt számottevően a rendszeresen múzeumba járók tábora, lényegesen nem bővült a múzeumok tömegbázisa. Tények és számadatok felsorakoztatásával viszont talán sikerült bizonyítani a múzeumlátogatás és a turizmus, az idegenforgalom kapcsolatát, s ez a múzeumok, a kultúra terjesztői számára sem lehet közömbös. A ma még csak egy kirándulás kapcsán múzeumba látogató személy első múzeumi élménye meghatározó lehet. A közönségfogadás körülményei, a látnivalók nagy mértékben motiválhatják későbbi cselekedeteit; azt, hogy hasonló alkalmakkor elkerüli-e a múzeumot, vagy – legjobb esetben – rendszeres múzeumlátogatóvá válik.

Éppen ezért a múzeumoknak maguknak is meg kell tenniük minden tőlük telhetőt, annak érdekében, hogy az idegenforgalom, a turizmus kihívására a kor követelményeinek megfelelő színvonalon válaszoljanak.

ÉRI ISTVÁN

MÚZEUMI STATISZTIKA, DOKUMENTÁCIÓ, INFORMÁCIÓ MAGYARORSZÁGON

A múzeumok számának ugrásszerű növekedése a legutóbbi évtizedek világjelensége. A magyarországi múzeumi hálózat rohamos fejlődése ennek a folyamatnak akár iskolapéldájaként is vehető.

Nőtt nálunk a klasszikus értelemben vett múzeumtípusokhoz sorolható (régészeti, képzőművészeti, néprajzi, természettudományi) múzeumok száma. Ezek, mint egy-egy adott táj, közigazgatási körzet

komplex múzeumai, egyre sűrűbben hálózzák be az ország területét. Sokkal nagyobb ütemű azonban az újtípusú múzeumok, illetve muzeális jellegű intézmények alapítása. Ilyenek: a különféle ipari, mezőgazdasági termelési formák emlékanyagát, történetét, fejlődését őrző-bemutató szakmúzeumok, gyűjtemények, egészen más típusúak a lendületesen szaporodó emlékmúzeumok (többnyire kiemelkedő személyiséghez kötődő emlékházak, -gyűjtemények, de ide sorolhatók a történelmi eseményekhez fűződő emlékhelyek is); végül, de nem utolsósorban egy már korábban megfogalmazott gondolat kiteljesedését, megvalósulását mutatják a site-múzeumok: gondolunk itt a régészeti, néprajzi maradványok mellett az ipari régészet fogalomköréhez tartozó fennmaradt objektumokra is. Lassanként muzeális értéket, jelentőséget kapnak a természeti rezervátumok is.

Az újonnan alapított múzeumok sokrétűsége egyidejűleg az alapítókra is érvényes. Csökkenőben vannak az állami alapítások, helyükre az intézmény–vállalati, közösségi iniciatívák lépnek. E tendencia elsősorban a létesítés folyamatában érvényesül, az állami mecenatura a továbbiakban fokozatosan átveszi a fenntartással járó feladatokat.

Abból kiindulva, hogy minden múzeumi gyűjtemény – akár új alapítású, akár régi – kulturális örökségünk része, közös érdekünk a megőrzés, közkinccsé tétel, egyszóval a múzeumi feladatkör teljes értékű ellátása. Nem mindegy tehát, hogyan kapcsolódik, integrálódik egy-egy újonnan alapított múzeum a korábbiak hálózatába, meglevő szervezetébe. Minthogy Magyarországon hosszú ideje létezik a múzeumok egy bizonyos kialakult struktúrája, az integrálódási folyamat feltételei biztosítottak. Az alábbiakban statisztikai, dokumentációs és információs szemszögből vizsgáljuk a magyar múzeumi hálózat fejlődése során és jelenlegi helyzetében mutatkozó tendenciákat. Mintegy példázva egy lehetséges, gyakorlatban alkalmazott módszert.

* * *

Amint azt a múzeumokkal foglalkozó törvényeink leszögezik: a magyar múzeumügy kulturális szféránk szorosan összefüggő egységét képezi, függetlenül az alapítóktól, fenntartóktól, tulajdonosoktól. Ez a sajátosság a magyar történelem legutóbbi egy-másfél évszázados társadalmi-politikai és természetesen gazdasági fejlődésének következménye. Létrejötte tehát történelmileg determinált s a mai, szocialista Magyarország múzeumügye minőségileg ugyan nagyot változott, azonban a korábbi hagyományra épít.

Az ország első, 1802-ben alapított múzeuma, a Magyar Nemzeti Múzeum a nemzeti függetlenség biztosításáért folyó küzdelem egyik szülötteként egyszerre volt letéteményese a kulturális és a politikai szándékoknak. Állami mecenatura, felügyelet mozdította elő a fejlődést, de a társadalmi közakarat megvalósításaként. E budapesti intézmény az 1870-es évektől fokozatosan megvált erőteljesen kifejlődött speciális gyűjteményeitől. A létrejött, határozott szakmai profilú új múzeumok (Természettudományi, Iparművészeti, Néprajzi, Szépművészeti Múzeum) tevékenysége a továbbiakban is

szorosan kötődött az „anyaintézmény"-hez. Hiányozván a magánalapítású (királyi, főúri) vagy egyetemekhez kötődő múzeumtípusok, e központi (Magyarországon „országos jelentőségű"-nek nevezett) múzeumi szervezet primátusa vitathatatlan mind a mai napig.

A vidék közigazgatási egységei: a történelem folyamán bizonyos függetlenséget kivívó vármegyék, az önigazgatási joggal rendelkező nagyobb városok csak a XIX. század második felétől alapították meg sorra egymás után a maguk helytörténeti jellegű, végeredményben komplex gyűjtőtevékenységet kifejtő múzeumait. Már ekkor jellegzetessé vált, hogy az alapítás kezdeményezése után elapadtak a társadalmi és gazdasági ambíciók, hiányzott a helyi mecenatura, így az állami támogatás szükségszerűvé vált. A vidéki múzeumok felügyelete, szerény mértékű állami támogatása az 1890-es évektől központi hivatali szervezet létrehozását tette szükségessé, amely a mindenkori kulturális kormányzat alárendeltségében tevékenykedett. Ez a központosított, hatósági feladatokat is ellátó szervezet volt hivatva feloldani a nagyobb mértékben fejlődő budapesti múzeumok és az azokkal lépést tartani alig tudó, de mégis jelentős műgyűjteményeket őrző vidéki múzeumok közötti ellentmondásokat.

A magyar múzeumügy egysége tehát eleven gyakorlattá vált: a szakemberek képzése (természetesen csak tanfolyamokon), a múzeumi nyilvántartási rendszer alkalmazása, a közművelődési — főleg kiállításrendezésen keresztül érvényesülő — gyakorlat, de még a múzeumépítészeti, raktározási bútorzatra is kiterjedő szabványok kidolgozása is megvalósult a XX. század első évtizedében. 1906-tól szakmai folyóiratot is indítottak, muzeológiai és könyvtártani profillal.

A más minisztériumok — vagy éppen Budapest főváros — által a XIX. század végefelé alapított szakmúzeumok (Mezőgazdasági, Közlekedési, Hadtörténeti stb.) nagyjából ugyanehhez a gyakorlathoz igazodva kezdték meg működésüket.

Ezt, az akkor már több mint fél évszázados gyakorlatot folytatta a második világháború utáni kulturális-politikai irányítás. Az első, szocialista szellemben megfogalmazott, 1949. évi múzeumi törvény valamennyi múzeum és gyűjtemény műkincsállományát nemzeti, társadalmi tulajdonnak deklarálta, tekintet nélkül az azt birtokló, kezelő hatóság, szervezet vagy akár magános személy jogállására. A múzeumügy egységét alapvető jelentőségűnek nyilvánító törvény 1963-ban, majd 1981-ben megújított szövege tartalmazza az egységes irányítás, felügyelet és a gyakorlati megvalósítás előírásait. Így a múzeumi szakmai munka irányítása a központi múzeumok közreműködésével folyik, a művelődési minisztérium irányelvei, felügyeleti joga érvényesítésével. Egységes a múzeumok dokumentációs rendszere, a működéssel kapcsolatos statisztikai adatszolgáltatás, központosított a múzeumi propaganda, információ, tájékoztatás. Új múzeumi létesítmények alapításához, megszüntetéséhez a kulturális minisztérium hozzájárulása, egyetértése szükséges. (Kivétel az ún. „országos" múzeumok alapítása: ezt a jogot a minisztertanács gyakorolja.)

* * *

A történelmi fejlődés folyamán, majd a múzeumi szakmai profilok szétválása, illetve a regionális feladatokat ellátó vidéki múzeumok kialakulása révén létrejött a múzeumi hierarchia. Ennek jellemzője nemcsak egy bizonyos alá-fölérendeltség a szakmai munka tekintetében, hanem – az alsóbb kategóriákban – a megfelelő fejlődési szint elérésekor az „előléptetés", felsőbb kategóriába történő átsorolás lehetősége is. Jelenleg (1981. dec. 31-i adat) az országos nyilvántartásba vett 505 múzeumát az alábbi hat kategóriába sorolhatjuk:

1. Országos múzeumok számuk: 15

2. Szakmúzeumok számuk: 19

3. Megyei múzeumok (a 19 vidéki közigazgatási egységnek megfelelően – mint egy-egy terület múzeumi szervezeti központja). számuk: 19

4. Tájmúzeumok (egy-egy megye területén belüli kisebb tájegység vagy város területére kiterjedő tevékenységgel). számuk: 58

5. Muzeális gyűjtemények (ide sorolandók a szak- vagy tájmúzeumi besorolás kritériumait el nem ért intézmények. E kritériumok: megfelelő szakképzett és függetlenített szakemberlétszám – legalább 10.000 db-ot meghaladó gyűjtemény – önálló épület, abban megfelelő állandó kiállítás – megfelelő költségvetés nagyság.)

A gyűjtemények lehetnek:

a) helytörténeti gyűjtemények (meghatározott település, városrész emlékanyagát gyűjtik);
számuk: 43

b) szakgyűjtemények (a kulturális, társadalmi, de főleg a gazdasági szféra meghatározott ágára kiterjedő tevékenységgel); számuk: 47

c) múzeumi emlékhelyek (kiemelkedő történelmi, művészeti személyiség, illetve történeti esemény emlékanyagát őrzik és mutatják be); számuk: 79

d) múzeumi kiállítóhelyek (egy-egy, az 1–3. kategóriába sorolt múzeumi intézmény filiájaként kizárólag kiállítási, közönségszolgálati funkciót látnak el).
számuk: 212

6. Jogi személyek tulajdonában álló múzeumok (esetleg csupán gyűjtemények). Ide soroljuk a különböző egyházak (államilag is támogatott) intézményeit.
számuk: 13

A magyarországi múzeumi hálózat megoszlását, ugrásszerű fejlődését, az egyes kategóriákra jellemző vonásokat táblázataink illusztrálják. Megfigyelhetők a területi megoszlás jellemzői, összesítetten, de bizonyos típusok szerinti megosztásban is. Nem mellékes szempont – ez a létesítők iniciatíváira

utal – hogy főleg az 5. kategóriába sorolható múzeumi létesítmények jelentős hányada falusias településeken található. Az 505 múzeumi intézmény kétötöde működik falvakban.

Messzire vezetne a magyar múzeumi hálózatban a legutóbbi 2–3 évtizedben bekövetkezett számszerű fejlődés okainak elemzése. Csak utalhatunk arra, hogy egyre növekszik az ipari üzemek, mezőgazdasági termelést folytató kollektívák kezdeményezése. Egyidejűleg a megmentett, helyreállított népi műemlékek múzeumi jellegű hasznosítása együttműködést kíván az ország műemléki szervezetétől, a helyi (főleg községi) tanácstól és a megyei múzeumi szervezettől. Hasonló a helyzet a régészetileg szakszerűen feltárt, majd műemléki szempontok alapján konzervált romterületek közművelődési jellegű funkcióba állításakor. Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a „központi iniciatívákat" sem – ezek főleg emlékmúzeumok létrehozásakor érvényesülnek –, továbbá a jó értelemben vett idegenforgalmi kulturpolitika megvalósulásának köszönhető alapításokat. Utóbbiak esetében mind a külföldi, mind a hazai turizmus célpontjainak „széthúzása" érvényesül: az idegenforgalmilag még kellőképpen ki nem aknázott tájak, vidékek látnivalóinak gyarapítása.

* * *

A magyar múzeumi hálózat évenkénti statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségét felhasználva múzeumainknak a művelődési folyamatokban betöltött szerepét sokoldalúan vizsgálhatjuk. Az adatsorok a kiállítási látogatók megoszlását (egyéni-csoportos, iskoláskorú-felnőtt), a látogatószám havonkénti bontását, a látogatók számára szervezett tárlatvezetések számát is tartalmazzák. De a múzeumok egyéb közművelődési funkciójára és hatékonyságára vonatkozó adatok is szerepelnek a kérdőíveken, így a múzeumban vagy azon kívül muzeológusok által tartott előadások száma, hallgatói létszáma. Az iskolás csoportok tanrendbe illesztett múzeumi foglalkozásai, klubok, szakkörök részére szervezett foglalkozások adatai. Pályázatok, vetélkedők eredményessége. Korábban még „profilidegen", ma már polgárjogot nyert rendezvények: filmvetítés, hangverseny, színházi előadás és más művészi produkciók a múzeumban. Az írásbeli ismeretterjesztés és propaganda adatai: kiállítási katalógusok, –vezetők, információs lapok, leporellók, plakátok megjelentetésével kapcsolatban.

Néhány tanulság az adatsorokból ehelyütt is levonható:

1. Amint az világjelenségként tapasztalható, a múzeumlátogatás Magyarországon is még lendületesen növekvő tendenciájú, szemben más kulturálódási forma (színház-, hangverseny-, könyvtár- és mozilátogatás) stagnáló vagy éppen csökkenő adatsoraival. Ismereteink alapján a magyar múzeumlátogatási eredmények a „világranglista" első harmadába sorolhatók.

2. A látogatószám növekedésében nem játszik döntő szerepet a külföldről ideérkezők számának alakulása. Lényegesen jelentősebb a belső idegenforgalom.

3. Folyamatosan csökkenő az iskolás csoportok szervezett múzeumlátogatásának aránya a növekedés léptékéhez viszonyítva. Helyébe családok (két-, esetleg három generáció) hétvégi látogatása lép. Mindenesetre a felnőttkorúak rendszeres és egyre növekvő múzeumlátogatása — mint egyfajta kulturálódási lehetőség tervszerű kihasználása — teszi ki az évenkénti gyarapodás túlnyomó részét.

4. Évtizedes előzményekre visszanyúló folyamat, hogy Budapest múzeumainak látogatottsága nem tart lépést az országos látogatóstatisztika dinamikus növekedésével. Természetesen — bármennyire is gazdagok a budapesti múzeumok gyűjteményei és kiállításai — egy korábbi aránytalanság kiegyenlítődését is láthatjuk a Budapest-vidék változó adatsoraiban. Megfontolandó kérdés azonban: menynyire a valós érték vonzása érvényesül a múzeumlátogatásokban és mennyire a divattá váló, kirándulásokkal egybekötött, de nem művelődési célzatból tervezett látogatásoké. Utalhatunk itt egyes — idegenforgalmi szempontból is már túlzsúfoltnak tekintett — tájak szinte elképesztő mértékű múzeumlátogatási adataira.

5. A múzeumlátogatások „szezonális jellege", vagyis a nyári hónapok kiemelkedő statisztikai adatsora egybeesik a magyarországi szabadidő-eltöltési szokások alakulásával: két-három hónapra koncentrálódik a szabadságolások zöme. Az ilyenformán alkalmi jellegű múzeumi művelődési igényt egyrészt a kiállításrendezési stratégia kidolgozásánál figyelembe is kell venni. Másrészt törekedni kívánatos arra, hogy ne csak „nyári szórakozást" jelentsen a múzeumok látogatása. E tekintetben a magyar múzeumok immár húsz-egynéhányadik éve az októberi hónapra koncentrálódó rendezvénysorozata, az „Országos Múzeumi és Műemléki Hónap" kiemelkedő látogatottsága jelzi a megoldás útját. Ez főleg a helybeli lakosságot vonzza, vonzhatja a lakóhelye és közvetlen környéke múzeumaiba.

6. A kiállításokhoz kapcsolódó, sőt attól egyre inkább függetlenedő, az előadóművészetek valamelyik ágához kapcsolható rendezvények fokozódó népszerűsége és látogatottsága a közönségigényt mutatja, s egyben egy korábbi konzervatív szemlélet gyors feladását követelte meg. De még mindig felhangzik — nem csak múzeumi szakemberek részéről — az a kifogás, hogy a múzeum feladja elveit és eredeti rendeltetését, amikor hangversenytermekkel, mozikkal, művelődési házakkal konkurrál. A magyar múzeumügy centralizáltságának — témánk szempontjából — egyik legjelentősebb vívmánya, eredménye a gyűjteményekben őrzött műtárgyak dokumentálásának egységes volta. A korábbi időszakokban csak a központi múzeumok részéről ajánlott, de nem kötelezően bevezetett leltározási, nyilvántartási formákat az 1949. évi múzeumi törvény kiadását követően egységesen megfogalmazták és kötelező érvénnyel bevezették. 1950-től kezdve minden magyar múzeum a szabványosított formájú és rovatbeosztású leltárkönyveket köteles használni, a bővebb információs, dokumentációs anyagot tartalmazó ún. leíró kartonokat hasonló módon egységesítették. A legtöbb múzeumban visszamenőleges hatállyal, tehát átleltározási kötelezettséggel is járt ez a rendelkezés.
Az egységesítés természetesen nem jelentett uniformizáltságot, hiszen gyűjteménytípusonként, a műtárgyra vonatkozó információk eltérő jellegére való tekintettel változtak a kitöltendő rovatok.

Azonban a leltári számtól kezdve valamennyi „elsődleges adat" egyformán került bevezetésre a leltárkönyvekbe vagy a leírókartonokra. Ez az egységesített nyilvántartási rendszer biztosítani fogja – más jellegű feltételek megteremtése után – a múzeumi gyűjtemények számítógéppel történő feldolgozásához az adatszolgáltatás egyöntetűségét.

Nemcsak a gyűjtemények tárgyaira terjed ki kötelező érvénnyel a központi előírás. A gyűjtőtevékenység folyamatát is dokumentálni kell. Vonatkozik ez a régészeti ásatások meghatározott követelmények szerinti dokumentálására (ásatási napló, rajzok, fényképfelvételek készítése stb.), a néprajzi, természettudományi gyűjtőutak dokumentumainak elkészítésére is. A dokumentumok eredeti példányainak őrzőhelye természetesen a muzeológus munkahelye, saját múzeuma. De másolatban a szakterület szerint illetékes országos múzeum adattára is megkapja ezeket. Ennek elsősorban a régészeti kutatások terén van döntő jelentősége: a Magyar Nemzeti Múzeum felügyeleti jogát erősíti, ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémiával együtt kiadott ásatási engedélyek révén áttekinthetővé teszi a kutatások irányát, eredményességét, tudományos színvonalát.

A már említett, évenként valamennyi múzeum részéről szolgáltatandó múzeumi működési statisztika felöleli a gyűjtés, a nyilvántartás valamennyi fázisát. Kiterjed az ún. segédgyűjteményekre is, mint pl. a múzeumi könyvtár, adattár, fényképtár és egyéb médiatár. A számítógép alkalmazásával feldolgozott, összesített adatsorokból naprakész információt kapnak a szakmai irányítást ellátó központi intézmények, illetőleg a kulturális kormányzat. Évenként megállapítható, darabszámnyi pontossággal a múzeumok gyűjteménynagysága, adott évi gyarapodása, a nyilvántartási-dokumentálási feldolgozottság mértéke. De természetesen e statisztikai adattárból kitűnik a régészeti kutatásra, gyűjtésre, műtárgyak vásárlására fordított pénzügyi keret is. Ugyanúgy a műtárgyak konzerválására, restaurálására vonatkozó számadatok.

Értelemszerűen begyűjtésre, összesítésre és kiértékelésre kerülnek a további működési adatok is: a létszám, munkakörökig lebontva; az épületfenntartási költségek; a segédgyűjtemények gyarapítására felhasznált előirányzatok, a propaganda- és kiállításrendezési költségek, a megrendezett időszaki kiállítások száma stb.

A múzeumok egységes dokumentációs rendszerének bevezetését követően indult meg a számonkérést, központi irányítást lehetővé tevő statisztikai adatgyűjtés az 1950-es évektől kezdve. Számítógépes feldolgozásra az 1975-ös évtől kerülnek az adatok. Közölt táblázatainkban a gyűjtemények nagyságrendjében bekövetkezett változások, a szakember-ellátottság alakulása követhető nyomon, kategóriánkénti összehasonlítást is lehetővé téve.

* * *

A múzeumi információs, tájékoztatási feladatok kétirányúak. Egyrészt – mint fentebb vázoltuk – a központi vezető szervek igénylik a számszerű adatokat. Ezen túlmenően azonban meg kell emlékez-

nünk arról az információszolgáltatásról is, amely a múzeumok érdemi tevékenységének megtervezését, majd az elvégzett munkáról szóló beszámolást tartalmazza. Ezek az írásos dokumentumok évenként nem csak tudomásulvétel végett érkeznek be a főhatósághoz. A kulturális kormányzatnak biztosított jogkör alapján a minisztérium múzeumi osztálya és a szakmai irányításban feladatot kapott országos múzeumok megbízott szakemberei elbírálják az előző évi munkáról adott beszámolót és a következő év terveit. E bírálatot az adott múzeum vezetői karának, felügyeleti hatósága képviselőjének jelenlétében az ún. tervtárgyalásokon megvitatják. Szükség szerint a terveken változtatások is eszközölhetők e tárgyalások eredményeként. A múzeumügy egységes irányításának szempontjai tehát maradéktalanul érvényesíthetők mind a gyűjteményfejlesztési, mind a tudományos kutatási-feldolgozási, mind a közművelődési tevékenység egyes ágazataiban. (Az már csak természetes következmény, hogy a múzeumi munkatervek és -jelentések központi adattárban kerülnek elhelyezésre, mint fontos múzeumtörténeti dokumentumok.)

Az információ és tájékoztatás másik iránya a közönség-szolgálat. Az utóbbi években hihetetlen mértékben nőtt a tömegkommunikációs eszközök „híréhsége" a múzeumok tevékenységével kapcsolatban. A naponta százával megjelenő szöveges vagy illusztrált híranyag, riport mellett a rádióadók, a televíziós adások is versengenek az információért. Az talán szintén világjelenség, hogy már nem csak a múzeumok kiállításrendezési és egyéb közművelődési tevékenysége kapja meg ezt a fokozódó mértékű publicitást. Népszerűekké váltak a kutatások, feltárások állásáról, eredményeiről, de a tudományos feldolgozásokról, a restaurátori munka eredményeiről való hírközlések, beszámolók is.

E sokrétű információ eljuthat egy-egy múzeum „public relations" feladatokat ellátó csoportjaitól, osztályaitól a tömegkommunikációs intézményekhez. Az esetek 50—60%-ában így történik. Szükségessé vált azonban egy központi tájékoztatási részleg megalakítása is már az 1960-as években. Ez a szervezet egyrészt begyűjti, majd továbbadja a múzeumokra vonatkozó információkat. Másrészt egy-egy kampány szervezését, propagandáját is ellátja. Így pl. a már említett októberi Múzeumi Hónapét. A korábbi, esetenkénti informálást kiegészítendő, 1980-tól „Múzeumi Hírlevél" címmel 1500 példányban kéthetente-havonta jelenik meg egy sokszorosított bulletin. A sajtó, rádió és televízió szakemberei mellett ennek révén történik meg a múzeumi területen dolgozó szakemberek gyorstájékoztatása is.

A központi írásbeli információs kiadvány mellett számos nagyobb budapesti múzeum, vidéki megyei központ havonta megjelentetett információs anyagát is számításba kell vennünk. Ez utóbbi kiadványokat főleg az adott múzeum törzsközönségének tagjai, iskolák, üzemek, hivatalok kapják meg. A tömegkommunikációs intézmények által kezdeményezett, műsorpolitikájuk, szerkesztési elveik alapján időről-időre módosított, korszerűsített információs módszerek mellett meg kell emlékeznünk a rádióban hetente háromszor elhangzó „Múzeumi Hiradó"-ról. Másfél évtizede háromszor háromperces híranyagot készít a múzeumi központi információs részleg a rádió számára, amely azt változtatás

nélkül leadja. Ezáltal évente 150 alkalommal nyílik mód a nagyközönség informálására közvetlen úton – a központi múzeumirányítás szellemében.

* * *

A magyar múzeumügy oly sokszor hangsúlyozott egysége korántsem monoton. A meghatározott működési kereteken belül szabad tere nyílik a kezdeményezéseknek, új formák alkalmazásának. Maga a központi irányítás formája és kerete sem megkövült. De mint életrevaló és a gyakorlatban hosszú ideje kipróbált modell, alapjában bevált.

A múzeumi dokumentáció, statisztika és információ rendszere sem maradt változatlanul az eltelt évtizedek folyamán. Kétségtelen viszont, hogy az intézményhálózat nagymértékű növekedése, a gyűjtemények számbeli gyarapodása, a múzeumi alkalmazottak létszámának emelkedése is zűrzavarossá, áttekinthetetlenné tette volna a múzeumi terület tevékenységét – ha bizonyos alapelvek következetes alkalmazásától el kellett volna tekinteni.

A múzeumi terület egységének megteremtése hosszú folyamat eredménye. Megtartása – az elkerülhetetlen módosításokkal – nem volt mindig zavartalan. Változó világunkban, a rohamosan változó követelményekkel szembesítve méginkább szükséges az alkalmazkodás erényének megvalósítása. Azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ezredfordulóig kidolgozott, sőt azon túl is tekintő távlati tervekben döntő szerepet játszik és játszhat a jövőben az egységes módszerek alkalmazása. Ennek nem mondhat ellent az a decentralizációs folyamat sem, amely a társadalom, a gazdaság, de a kulturális élet demokratizálódását valósította és valósítja meg.

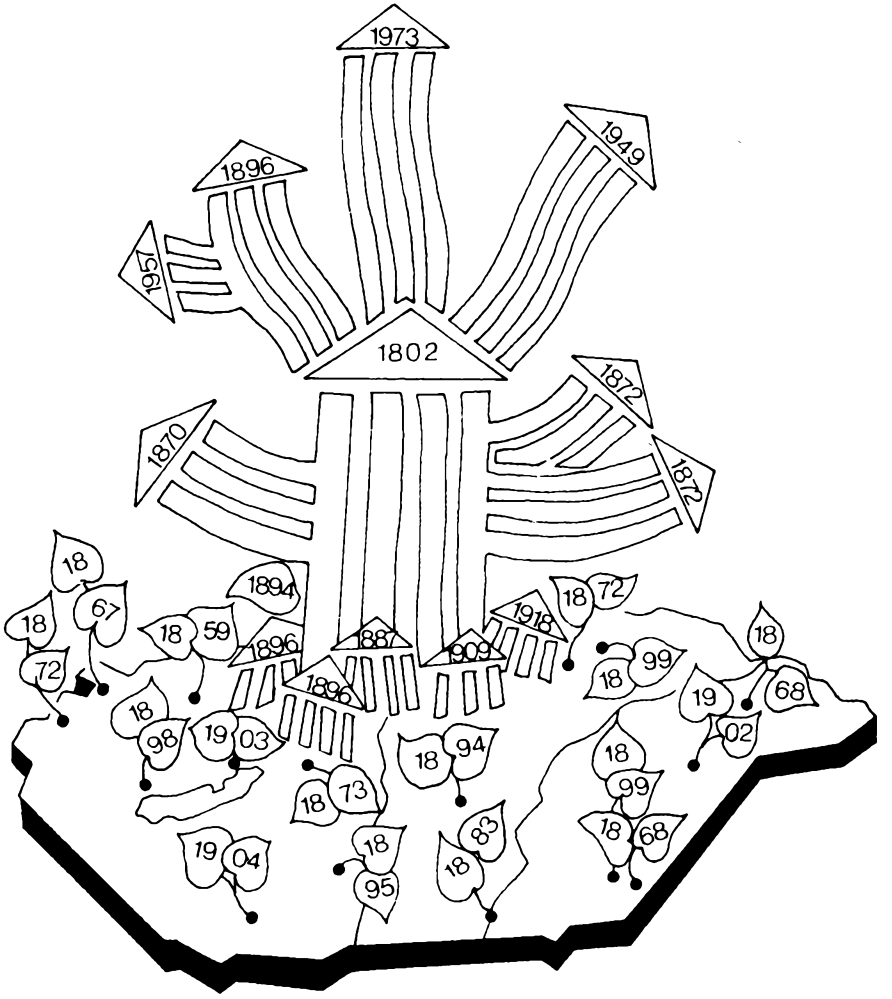

A MAGYAR MÚZEUMOK „CSALÁDFÁJA"
ORSZÁGOS (KÖZPONTI) MÚZEUMOK: MAGYAR NEMZETI MÚZEUM (1802); TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM (1870); IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM (1872); NÉPRAJZI MÚZEUM (1872); SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM (1896); MAGYAR MUNKÁSMOZGALMI MÚZEUM (1949); MAGYAR NEMZETI GALÉRIA (1957); ORSZÁGOS MŰSZAKI MÚZEUM (1973).

SZAKMÚZEUMOK: BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM (1887); MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM (1896); KÖZLEKEDÉSI MÚZEUM (1896); PETŐFI IRODALMI MÚZEUM (1909); HADTÖRTÉNETI MÚZEUM (1918).

VIDÉKI MÚZEUMI KÖZPONTOK: GYŐR (1859); SOPRON (1867); GYULA (1868); NYIREGYHÁZA (1868); EGER (1872); SZOMBATHELY (1872); SZÉKESFEHÉRVÁR (1873); SZEGED (1883); KECSKEMÉT (1894); ESZTERGOM (1894); SZEKSZÁRD (1895); KESZTHELY (1898); BÉKÉSCSABA (1899); MISKOLC (1899); DEBRECEN (1902); VESZPRÉM (1903); PÉCS (1904).

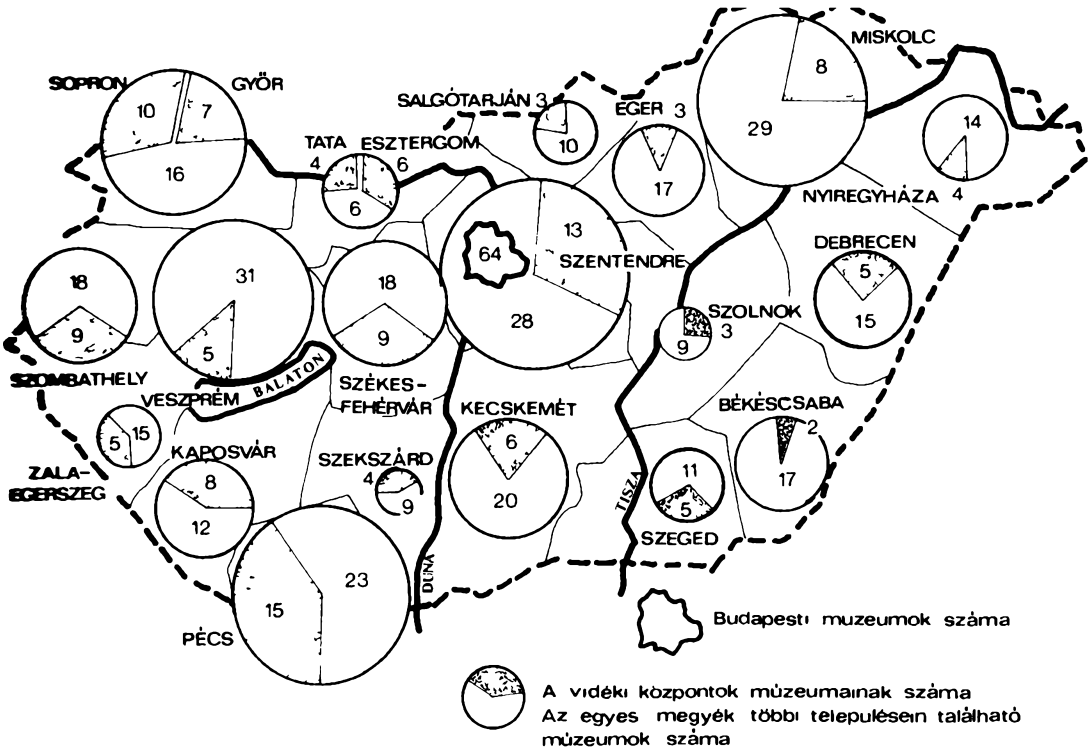

A MAGYAR MUZEUMI HÁLÓZAT TERULETI MEGOSZLÁSA

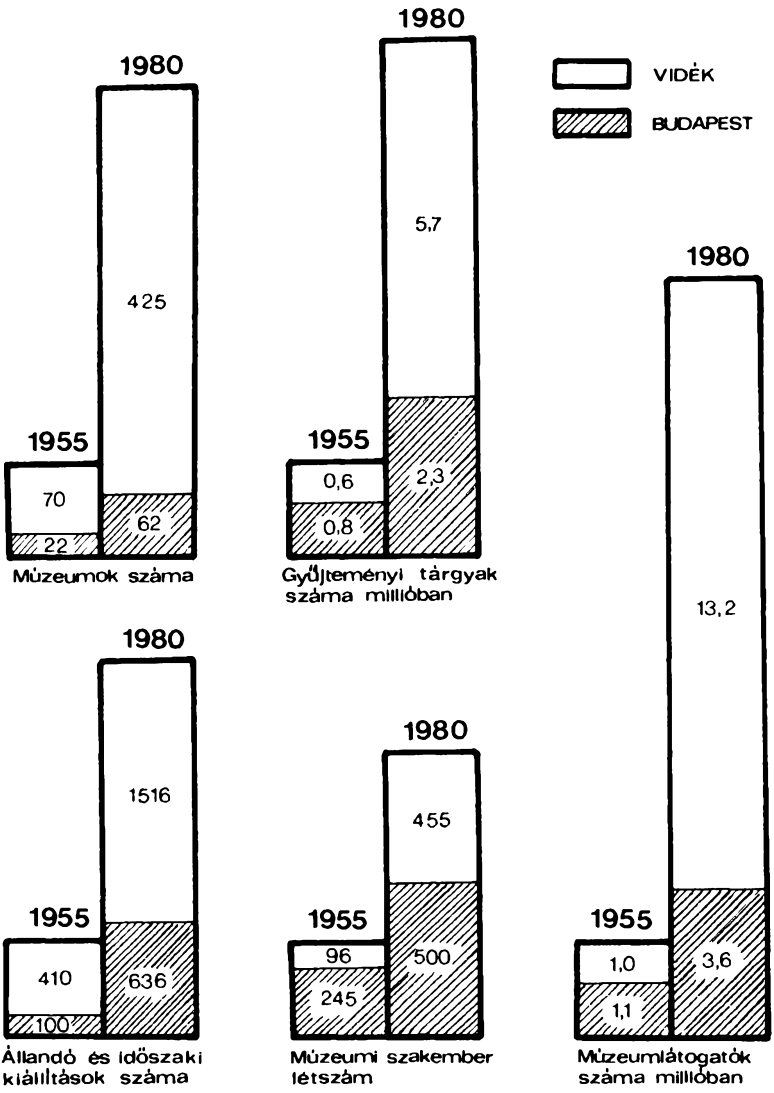

A MÚZEUMOK FEJLŐDÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ADATAI, 1955 1980 KÖZOTT VIDÉK BUDAPEST RELÁCIÓBAN

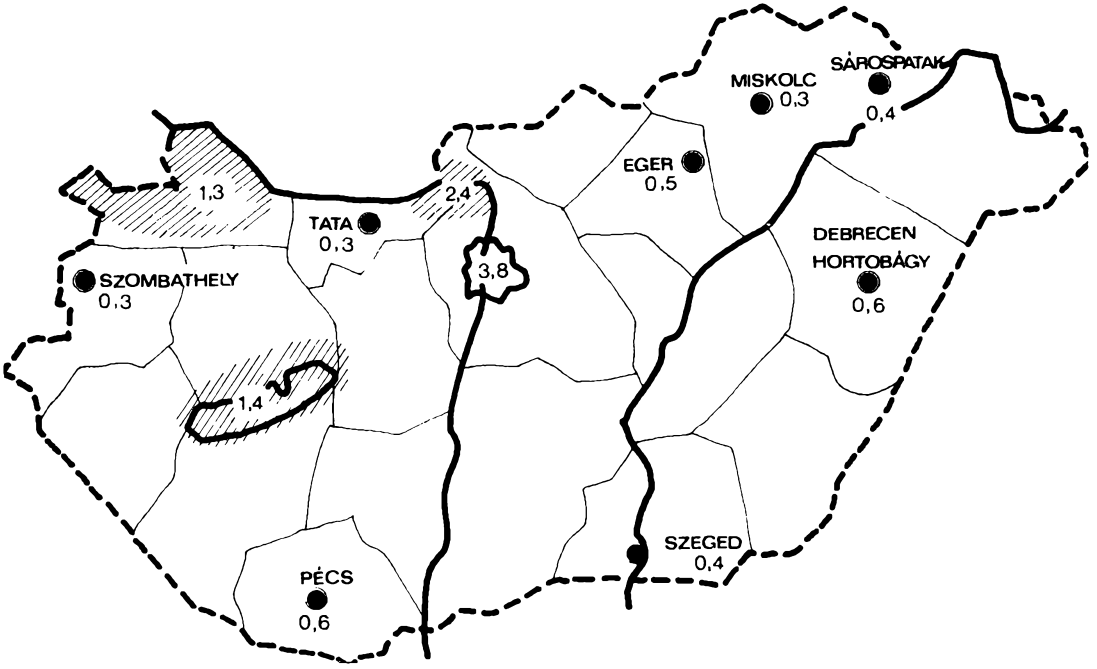

1981 EVI KIEMELKEDŐ MÚZEUMLÁTOGATÁSI ADATOK (MILLIÓBAN)

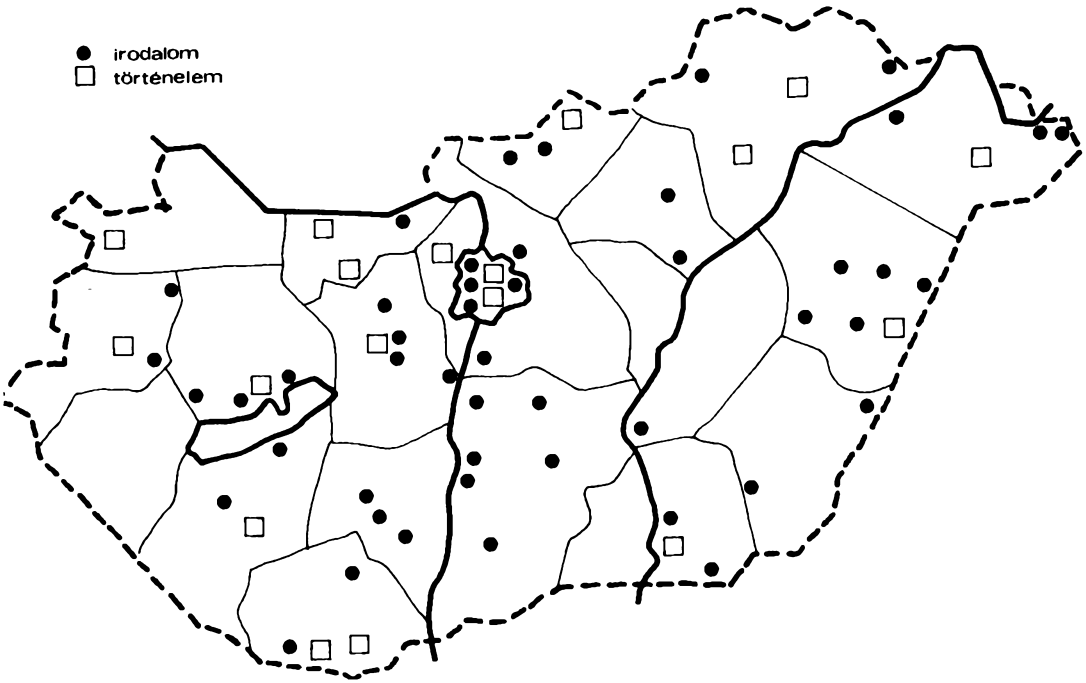

IRODALMI ÉS TÖRTÉNETI JELLEGŰ EMLÉKMÚZEUMOK

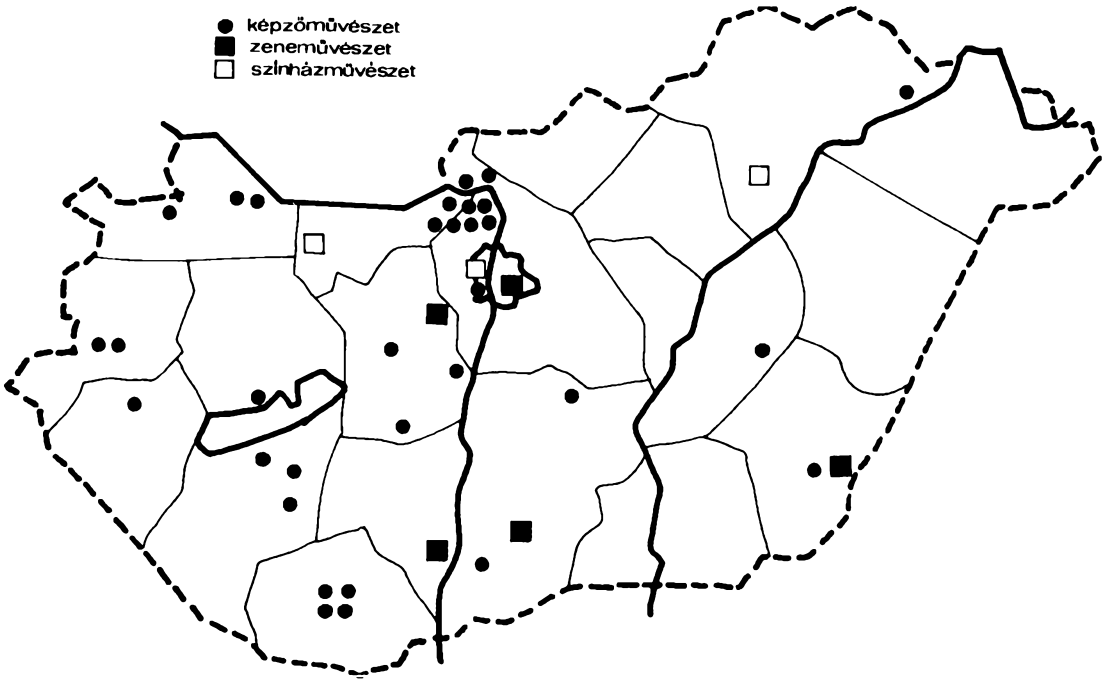

MŰVÉSZETI JELLEGŰ EMLÉKMÚZEUMOK

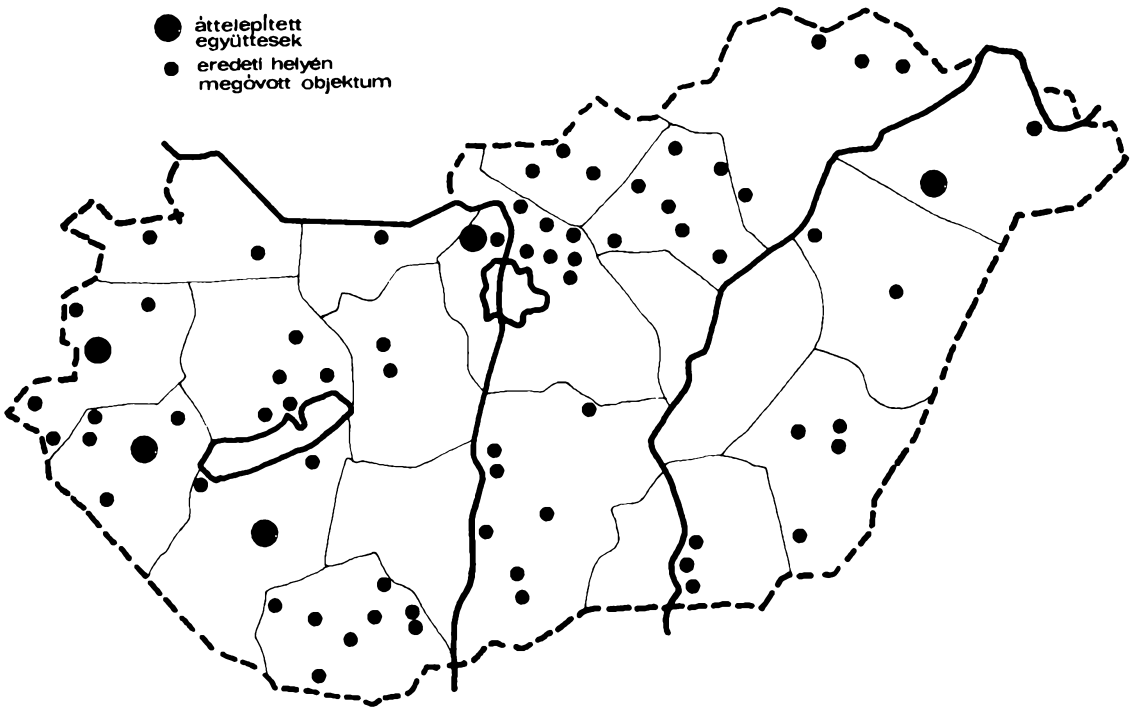

SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMOK

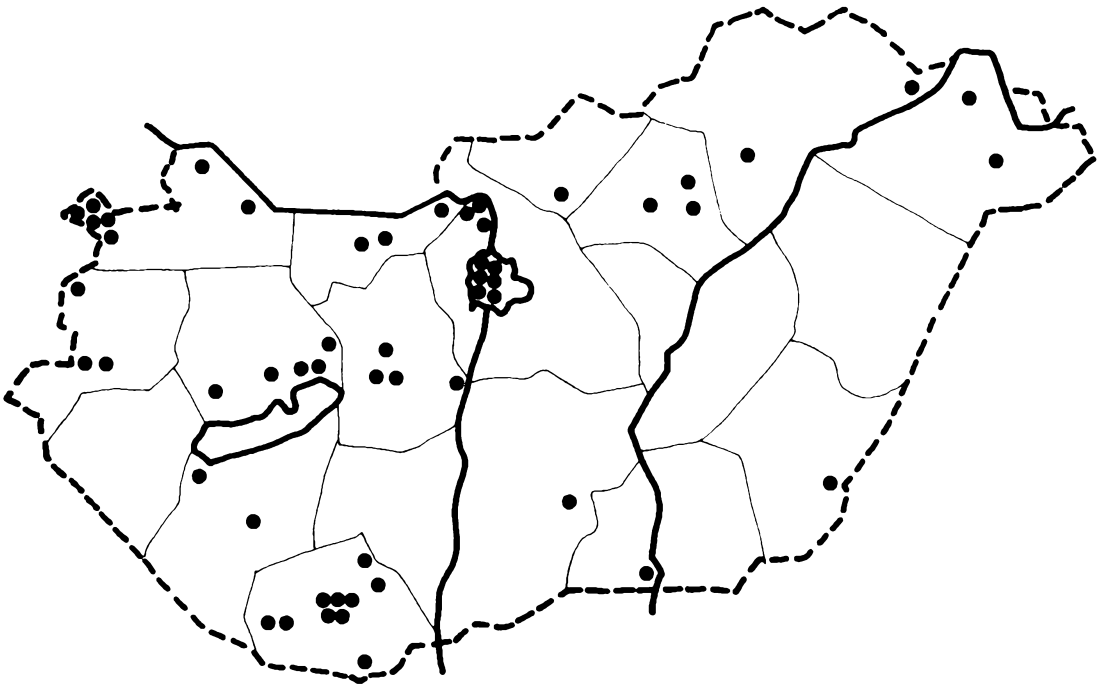

RÉGÉSZETI EMLÉKHELYEK (SITE-MÚZEUMOK)

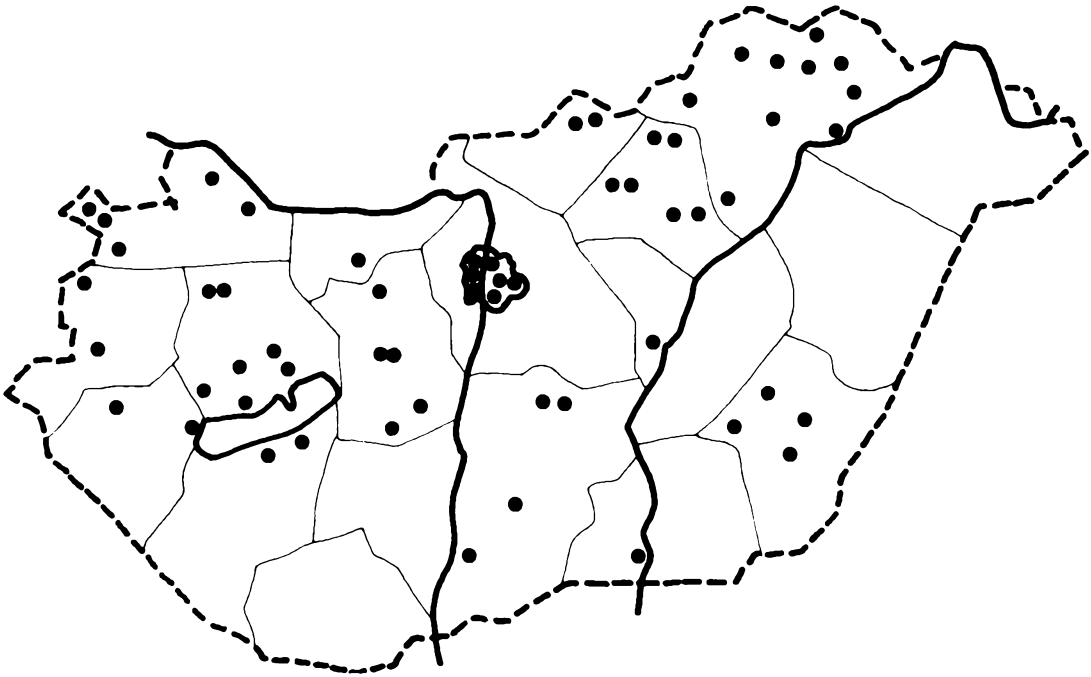

IPAR- ÉS MEZŐGAZDASÁGTÖRTÉNETI EMLÉKEK

FITZ JENŐ

A FEJÉR MEGYEI MÚZEUMOK

EGY MEGYEI MÚZEUM SAJÁTOSSÁGAI

Fejér megye Budapest és a Balaton között állandó nagy belföldi és külföldi forgalom vonalában fekszik. Két városa közül Székesfehérvár a magyar történeti múlt egyik kiemelkedő helye, a 60-as évektől fejlődő ipari központ. A másik város Dunaújváros, 1950-ben jött létre a felépített vasmű szomszédságában, a szocialista városfejlődés első példája Magyarországon. A megye területének északi része a Bakony, a Vértes és a Velencei-hegység területére esik, bányák, szőlővidék, nemzetiségi települések jellemzik. A megye déli területe a lapos Mezőföldhöz tartozik, ahol a II. világháború végéig a gazdálkodás nagybirtokokon történt. A kettő között terül el a Velencei-tó, nyaranként százezer üdülővel. A megyén áthaladó és innen szerteágazó utak a terület központját minden időben hangsúlyossá tették, különösen a római korban, majd a középkor első évszázadaiban. Székesfehérvár a X. század végétől az Árpád-házi királyok családi központja volt, ahol temetkeztek, évszázadokon keresztül ez volt a királyi koronázások és sokáig az országgyűlések színhelye. Bár a város a török uralom után nem nyerte többé vissza korábbi kiemelkedő szerepét, a XIX. század közepéig a magyar kulturális élet egyik fontos pontja maradt.

A múzeumi kutatási területek közül a történeti helyzet következtében a helyi jelentőséget meghaladó bázisa csak a régészetnek és a várostörténetnek van. Az előbbi a nagy késő bronzkori földvárak, a kelta települések, Gorsium római városa, a római limes katonai erődítései, a középkor nagy emlékanyaga miatt, az utóbbi Székesfehérvár gazdag történeti múltja következtében. Ez a két súlypont a múzeum 1873-ban történt alapítása óta mindig meghatározó volt. A múlt században a székesfehérvári királyi bazilika ásatásai a magyar régészeti kutatások korai kiemelkedő eredményei közé tartozik. A legfontosabb régészeti eredmények azonban a jelen korból valók. Gorsiumban 1958-ban indultak meg a folyamatos feltárások, amelyek 25 év alatt egy belsőpannoniai város egyharmadát hozták napvilágra, e várost körülvevő falakkal, tornyokkal, a várost átszelő főutcákkal, a fórummal, a provincia császárkultuszának szentélyeivel, fürdővel, ókeresztény bazilikákkal, helytartói palotával. A városfalakon kívül külső lakónegyedek, fazekastelep, temetők és amphitheátrum kerültek elő. A feltárások nem csak

a legnagyobb magyarországi régészeti szabadtéri múzeum alapjait vetették meg, hanem a magyar Pannonia-kutatásokban is egyre nagyobb jelentőséghez jutottak, megváltoztatva a provincia elfoglalására, a városalapításokra, a tartománygyűlésre, a római továbbélésre vonatkozó korábbi megállapításokat is Hasonlóképpen a korai magyar történelemre vonatkozó ismereteinket helyesbítették a középkori királyi bazilika területén folytatott új kutatások, amelyek tisztázták a korai magyar középkor legfontosabb épületének periódusait, meghatározták István király sírhelyét, a király trónushelyét, az Anjou-királyok temetkező kápolnáját

Az országos és a helyi történet adatait módosító nagy feltárások mellett a múzeum nevéhez – a magyar múzeumok között kiemelkedő arányban – fűződik nemzetközi és hazai tudományos konferenciák rendezése (Nemzetközi konferencia a vonaldíszes kerámia időszerű kérdéseiről 1970-ben, Nemzetközi konferencia az országgyűlések történetéről 1972-ben, A keltak Közép-Európában 1974-ben, a XI Nemzetközi Limeskongresszus 1976-ban, Az Árpad-kori kőfaragomuvészet kutatasanak kérdései 1978-ban, a VII. Nemzetközi Római Bronz kollokvium 1982-ben, Az Anjou-királyok Közép-Európában 1982-ben)

A múzeumi tudományos publikációkban is elsősorban a kutatási bázisokra alapozott tevékenység jelentékeny. A múzeum tudományos évkonyve, az Alba Regia 1960 óta 18 kotetben jelent meg, németul, franciául, angolul és olaszul kozol tanulmányokat, túlnyomórészt régészeti, okor és középkor történeti vonatkozásban Az évkonyv ad helyet a múzeumi konferenciak aktáinak, amelyek nemzetkozi tudományos jellegét tovább erősítik Az intézmény az évkonyv révén 330 kulfoldi és 130 belfoldi intézménnyel áll cserekapcsolatban, elsősorban régészeti intézményekkel, tanszékekkel A tobbi múzeumi tudományág teruletén ilyen adottsagok nincsenek A néprajzi emlékek kevésbé színesek, mint az országban másutt, Székesfehérvár a legújabb korban (a munkásmozgalomban) nem jutott kiemelkedő szerephez, hasonlóképpen jelentős művészek és műgyűjtok sem éltek a varosban, akik tevékenységére alapozva a művészettorténet számottevő helyi bázissal rendelkeznék Ezekben a tudományágakban kiemelkedó eredmények csak egyéni teljesítményként jottek létre, mint a néptánc és népzene kutatása, nem korlátozódva a múzeum gyűjtőteruletére és a modern magyar művészet vizsgálata, ugyancsak országos vonatkozásban

A múzeum kozművelődési tevékenységében a kutatasi súlypontok szerepe kisebb Az elért tudományos eredmények művelődési hasznosítasa állandó ugyan, de a kozművelódésen belul viszonylag kis volument jelent Egyedul Gorsium kivétel, ahol a folyamatos feltarasok révén a széles korű kozlés jelentős gyakorlata alakult ki. A 25 éve folyó ásatast kezdettól fogva a feltart romok konzervalasa kovette. Ez lehetővé tette, hogy mar négy évvel az ásatások megindulasa utan, 1962-ben szabadtéri múzeum jojjon létre, amely a kovetkező két evtizedben parkosított kornyezetével gyorsan bővult, és ma a legnagyobb magyar régészeti szabadtéri múzeummá valt A romok bemutatását az előkerult kőemlékek kihelyezése, védőépulet emelése, kiállítás és kőtár létrehozasa tette teljessé Az asatas folyamatos előrehaladásával a bemutatas is időről-időre modosul, kiegészul A latnivalokrol kihelyezett

tablak tajekoztatnak, a kozonseg szamara egyszerubb es reszletesebb katalogusok, kepeslapok, maso latok, a csoportos latogatok szamara vezetok allnak rendelkezesre Az asatasok uj eredmenyeit, a szabadteri muzeum bovuleset minden evben a Muzeumi Honap megnyitojan mutatjak be a kozon segnek Az asatasok a 70 es evek ota nemcsak a latnivalo bemutatasaval, ertelmezesevel szolgalja a kozmuvelodest, az antik vilag jobb megismereset Gorsium az okorban Also Pannonia provincia vallasi kozpontja volt, szamos unnepseg, jatek szinhelye Magatol adodott az otlet ezek egyreszenek felujitasaval jelentosen szelesiteni lehet az okori romok, a mediterran hangulatot idezo szabadteri muzeum muvelodesi hatarat E gondolat jegyeben kerult felujitasra a Floralia unnepe majus 1 elotti es utani napokban A tavasz unnepen Romaban – egyebek kozott – viragot ajandekoztak az emberek egymas nak Gorsiumban a Floralia az evad megnyitasat jelenti, a latogatokat viraggal koszontik A Ludi Ro mani unnep Gorsiumban a kolteszet napja, tiz volt pannoniai varos ifjusaganak talalkozoja A kozep iskolak diakjai antik dramakat (vagy reszleteket) mutatnak be, verseket mondanak A legnagyobb hatasu programma a nyari jatekok fejlodtek 1971 ota a csaszarkultusz szentelyeinek teruleten gorog es romai irok (Sophokles, Euripides, Aristophanes, Plautus) darabjai szolalnak meg Az antik darabok bemutatasa okori kornyezetben egyedulallo hatasu A szabadteri muzeum evi latogatottsaga a 80 as evek elejen 70 000 volt, az antik jatekoke 10 000 Ezek a szamok a muzeumi kapacitasokhoz (veze tokkel, katalogusokkal, kepeslapokkal, a kozonsegszolgalat egyeb formaival valo ellatas) alkalmazkod nak, nem a benne rejlo lehetosegekhez

A gorsiumi programokra is jellemzo a muzeumi kozmuvelodesi tevekenyseg sajatossaga kozonsege 20–25% ban helyi (szekesfehervari Fejer megyei), tulnyomo tobbsege mashonnan erkezik Egy re szet az idegenforgalom hozza, mint masutt, de nem ez a jellemzo masik resze rendszeresen vissza tero latogato, akit a valtozo programok vonzanak Ez a sajatossag a muzeumi kiallitasok tobbsegere is ervenyes A varos Budapest kozelsege, a fejlett kozlekedesi valasztek kovetkezteben arra a hatarra esik amelyen – megfelelo vonzoero eseten – a fovaros kulturalis eletenek is reszese lehet A muzeu mi kozmuvelodesi tevekenyseg jellemzoje ennek az adottsagnak felismerese es tudatos kihasznalasa A muzeum korabban evente 12–14 a gazdasagi nehezsegek miatt ujabban evi 6–8 kiallitast rendez Tobbseguk kepzo es iparmuveszeti jellegu, ezekhez valtakozo idopontokban – rendszerint evfordu lok konferenciak, vagy mas programokhoz kapcsolodoan – regeszeti, neprajzi es legujabb kori torte neti kiallitasok jarulnak A muzeumban folyo tudomanyos kutatasok kozul a muveszettortenet az egyetlen, amely sajat jelentos tudomanyos bazis nelkul, a kiallitasi tevekenysegre alapozva fejlodott orszagosan is meltanyolt jelentosegre A kiallitasi tevekenyseg sikere ez esetben a gyujto es a kuta tomunkara is visszahatott, es azokat is kiemelte a helyi jelentosegu kategoriabol Egyfelol a hosszu tavra kidolgozott kiallitasi koncepcio, a nagy tematikus kiallitasok hosszas tudomanyos elokeszitest tettek szuksegesse, altalaban olyan temakorokbol, amelyekbol a szintezis orszagszerte hianyzott (a magyar muveszet egyes fejezetei) masfelol a mai magyar kepzo es iparmuveszettel valo tudatos fog lalkozas evek soran gondosan valogatott keptar letrehozasat tette lehetove, amely a mai magyar mu veszetet rendszeresen kepviseli kulfoldon A kiallitasi koncepcionak ket fo vonulata van

1. A XX. századi magyar művészet bemutatása a századfordulótól napjainkig. Ez a sorozat 1981-ben a 10. kiállításig jutott el, az 50-es évek művészetének bemutatásával. A sorozat úttörő jellegű volt: eredményei tették lehetővé a Magyar Tudományos Akadémia szerkesztésében készülő Művészettörténeti Kézikönyv XX. századi fejezeteinek megírását.

2. A kortárs művészet bemutatása, helyet adva kiemelkedő, de a közönség előtt régen, vagy egyáltalán nem szereplő alkotóknak is. A sorozat Csontváry Kosztka Tivadar, a magyar festőművészet 45 éve meghalt nagy alakjának bemutatásával kezdődött, aki számára ez a kiállítás hozta meg az általános elismersét. Itt mutatkozott be részben kevesek által ismerve, részben kevésbé becsülve a mai magyar képzőművészet számos nagy, azóta elismert alakja, Kondor Béla, Vilt Tibor, Schaár Erzsébet, Ország Lili stb.

A képzőművészeti kiállítási eredmények a múzeum egyéb kiállításaira is visszahatottak. Abban az átmeneti időben, amikor a Néprajzi Múzeum megfelelő kiállítási helyiségekkel nem rendelkezett, az országos múzeummal közös rendezésben – elsősorban a Néprajzi Múzeum szakembereire támaszkodva – népművészeti kiállítássorozat megszervezésére került sor „A magyar népművészet évszázadai" címmel. Sorozat formájában kapcsolódnak egymásba a pannoniai római művészetről készült kiállítások is, amelyek előkészítése a kutatás elhanyagolt területén ugyancsak alapvető feldolgozásnak tekinthetők, továbbá a középkori magyar művészetet bemutató sorozat (az Árpád-kor kőfaragása; az Anjou királyok korának művészete), amely ugyancsak a Művészettörténeti Kézikönyv számára jelentett alapkutatást és katalógusa révén meghatározó összefoglalást. Hasonló módon folyik a legújabb kor egyes fejezeteit feldolgozó, bemutató kiállítások rendezése. Az utóbbiak, éppen úgy, mint az előzőek egyúttal tudományos anyaggyűjtést, feldolgozást is jelentenek a kutatásban eddig fehér foltként számontartott területen – itt azonban a téma Fejér megyére korlátozódik.

A kiállítássorozatok más vonatkozásban is a múzeumi közművelődési tevékenység gerincét alkotják. A nagy felkészültséggel rendezett kiállításokat előadássorozat egészíti ki (pl. a századforduló művészetét bemutató kiállításokon a századforduló történetéről, irodalmáról, építészetéről, zenéjéről, stb. szóló előadások hangzottak el), egy-egy részletét hangsúlyozó kamarakiállítás és hangverseny. A kiállítások e sorozatai tudományos alkotómunkaként jönnek létre, bemutatóik nemcsak az érdeklődők széles körét vonzzák, hanem a szakmai köröket is. A közművelődési tevékenység másik része elsősorban szolgáltató jellegű. Ezek sorában a múzeumi előadássorozatok említhetők – általában féléves, egyéves programok, egy-egy tudományág kutatásairól adnak népszerű tájékoztatást – előadásokkal összekötött hangversenyek, hanglemez-estek, vetítések, tárlatvezetések és kirándulások tartoznak ebbe a körbe. A közművelődési tevékenység ezen a ponton kötődik a különböző társadalmi szervezetekhez, elsősorban a Múzeumegyesülethez, amely tagjai igényeinek megfelelően maga is rendez előadásokat, kirándulásokat az ország különböző műemlékeinek megismerésére, fontos kiállítások megtekintésére. Az egyesületen belül külön Ifjusági Klub működik, saját programokkal, amelyek egy része szorosan kapcsolódik a múzeum közművelődési (tárlatvezetések) vagy tudományos tevékeny-

ségéhez (ásatásokon, gyűjtőutakon való részvétel). Az ifjúság az óvodáskorban lép először kapcsolatba a múzeummal, rendszeres foglalkozások, múzeumi órák az alsó és középfokú iskolákkal is tartósan kialakultak.

A múzeumi munka az utóbbi tevékenységgel válik teljessé. A tudományos kutatások és a kutatásokra alapozott kiállítások ezeken a csatornákon kerülnek át a köztudatba. A múzeum hatása a komplex bemutatásra való törekvéssel nemcsak a szorosan vett múzeumi tudományok eredményeit közvetíti közönségének, de annak történeti, irodalmi, zenei és sok egyéb párhuzamait is.

A szakemberekkel ellátott, jól működő megyei múzeumi szervezet a regionális – megyei, városi – terület tudományos kutató intézete és egyben kulturális centruma is. Ez a kettő arculat határozza meg a megyei múzeum szerepét és teszi minden más, hasonló jellegű, de egysíkúbb feladatot végző intézménytől eltérőbbé.

FÜLEP FERENC

RÉGÉSZETI BEMUTATÓHELYEK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a régészeti kutatásoknak több mint két évszázados hagyománya van. Már a XVIII. sz. második felében folytak feltárások az egykori Pannonia római provincia városaiban, így a barokk püspöki palota építése kapcsán Szombathelyen (Savaria), 1778-ban a tartomány fővárosában, Aquincumban (Budapest, III. kerület) a római nagy fürdő (thermal maiores) épületeit tárták fel és őrizték meg eredeti helyén napjainkig; 1780-ban a tartomány déli részén, a mai Pécs városában (Sopianae) ástak ki egy IV. sz-i festett római sírkamrát, amely ugyancsak napjainkig fennmaradt. Ez utóbbi azért is érdekes, mert a múlt század 60–70-es éveiben megközelítésére földalatti folyosót építettek, tehát már tudatosan biztosítani kívánták a látogathatóságát. Ugyanennek a sírkamrának 1913-ban egy budapesti egyetemi professzor elkészítette a konzerválási és helyi megvédési terveit, amelyek ma is például szolgálhatnak épületek helyszínen történő modern megóvására. Az 1920–30-as években Budapest

III keruleteben, surun lakott teruleten lebontottak egy haztombot – amely ovalis alakjaval mar ko rabban felhivta magara a figyelmet – s alatta kibontakozott egy 132 x 108 m atmeroju romai amphi theatrum, amelyet a varos kozepen megorizték s beleillesztettek a fovarosi kornyezetbe

1944–45 ben varosainkat, kozottuk a fovarost is, erosen elpusztitotta a II vilaghaboru Az orszag gadasagi megerosodese napirendre tuzte az ipar kiepiteset, ezaltal eppen a varosokban sok uj ipari uzem letesiteset A romok eltavolitasa, a multbol orokolt elavult lakasallomany felujitasa es potlasa, uj varoskozpontok kiepitese oriasi mertekben fellenditette a varosokban folyo regeszeti kutatasokat Az a szerencses vagy szerencsetlen helyzet allott ugyanis elo, hogy – elsosorban Nyugat Magyarorszagon – az uj nagyipari letesitmenyek, a varosokban folyo nagy epitkezesek az egykori romai varosok teruletere estek, ami egyaltalan nem volt veletlen, hiszen osidok ota ezek a helyek voltak megtelepedesre a legalkalmasabbak

A regeszeti es muemleki szervek (muzeumok es a Fovarosi, illetve az Orszagos Muemleki Felugyelo seg) igyekeztek elore dolgozni es elore tervezni Így a fovaros teruletenek sorra kerulo beepitesevel szamolva, mar 1962 ben megjelent a Budapest Muemlekei c nagy sorozat masodik kotete, amely fo varosunk Dunatoli nyugatra fekvo teruleteinek regeszeti objektumait, epiteszeti maradvanyait, mu emlekeit targyalta Az egyes epuleteket topografiai sorrendben targyalo kotet kozolte a teruleten fek vo emlekek – az oskokortol a kozepkorig – alaprajzat, az ott elokerult epuletek leirasat, kormegha tarozasat Ugyanilyen terkepekkel ellatott regeszeti topografia keszult Pecs varosaban, a varfallal korulvett, un „torteneti varosmag" teruletere Ezzel az volt a celunk hogy a varosrendezok kezebe adjunk egy olyan listat, amely pontosan megjeloli, hogy mely teruleten milyen korabbi torteneti ko rokbol szarmazo epuletekkel, muemlekekkel kell szamolniuk a varosrendezes soran

Persze ne gondoljon senki arra, hogy ezek utan minden ugy tortent, ahogyan elkepzeltuk, es minden epitkezesnel szamoltak is a fold alatt rejtozkodo objektumokkal! Allando harc volt, amelyben ossze csapott a sajat gazdasagi celjait megvalositani kivano varosrendezo mernok es a muemlekek megova san dolgozo szakemberek velemenye Ez a harc bovelkedett a mi reszunkrol sikerekben amikor meg tudtunk vedeni egy egy epuletkomplexumot, kudarcokban, amikor ezek elpusztultak, es bolcs komp romisszumokban, amikor a muemlekvedelem es a varosepites szempontjait ossze tudtuk hangolni Elsosorban a monoton uj lakasnegyedekben sikerult megmenteni a mult emlekeit egyreszt ugy, hogy ezeket belefoglaltak az uj epuletekbe, masreszt ugy hogy ezek fole ideiglenes autoparkolo vagy par kositott ter kerult es a fold alatt erintetlenul meghagyott muemlekek bemutatasanak tervezese folyik Az objektumok igy megmaradnak, es varjak a kedvezobb pillanatot amikor a meglehetosen koltseges vedoepuletek elkeszulhetnek Az igazsaghoz tartozik annak megallapitasa is, hogy amig a korabbi pe riodusban, az 50–60 as evekben igen nehez volt a megertest es az anyagi lehetosegeket megtalalni, az ezt koveto masfel evtizedben igen nagymerteku szemleletvaltozas kovetkezett be Az allam es a varo sok vezetosege nagy osszegeket bocsatott a regeszeti muemleki munkak finanszirozasara, es minden varos buszke lett multja emlekeire, torekedett ezek megorzesere es bemutatasara

Az alábbiakban néhány érdekes magyarországi régészeti bemutatóhelyet ismertetünk.
Elsőként a legújabbat, amely 1982 augusztusában nyílott meg a kelet-magyarországi *Vésztő* község határában.
Itt az ún. Mágori dombon feltárt, i.e. 3600-tól 1300-ig terjedő időből származó 700 cm vastag kultúrréteg teljes keresztmetszetet ad a település történetéről. A domb tetején a letelepedett magyarság egyik helyi vezetője, ill. annak családja a XI. században templomot épített, amelyet a XII. sz. végén háromhajós bazilikává alakítottak, mellette monostorépülettel. A templom kertjében többszáz sír is előkerült. 1970–78 között az itt ásatásokat végző régész (Juhász Irén, Békés megyei Múzeumigazgatóság) két alternatíva közül választhatott: vagy beszállítja az előkerült anyagot valamelyik távoli múzeumba, s ott ez helyi jelentőségét elveszti, vagy nem szakítja ki ezeket a helyi környezetből és sitemúzeumot létesít. A régész és a tervező (Dr. Istvánffy Gyula, Országos Műemléki Felügyelőség) segítségére sietett egy helyi adottság: a területet birtokló család 1812 körül a templom alá kb. 30 m hosszú pincét vágatott a domb belsejében. E pincében hozták létre a múzeumot, amely bemutatja a domb és a környék életét, történetét a neolit kortól a réz- és bronzkoron át (i.e. 3600–1300). A kiállítás két részre tagolódik: az első rész az őskori leleteket mutatja be, a második rész a monostor építészeti emlékeit (oszlopfőket, ablak-kereteket stb.) rekonstruált állapotban tárja a látogató elé. Egyedülálló leletegyüttes egy neolitkori szentély, a belőle kikerült istenszoborral és egyéb vallási vonatkozású tárgyakkal. A vitrineket vörös téglából készült keretekkel vették körül, alapjuk naturszínű vakolt fal, melyen zárt üvegkockák lebegnek, fém keretelés nélkül. Az egész kiállításban, beleértve a rekonstruált építészeti maradványokat is, célfények világítják meg a tárgyakat. Kisétálva a pincéből, a domb tetejéről a nagyon szép, jellegzetes magyar alföldi környezetben, amely egyben természetvédelmi terület is, magasodnak a rekonstruált XI–XII. sz-i templom és kolostor romjai.
A középkori templom a műemlékekben szegény keleti országrész egyik új látványossága, a site-múzeum pedig a hasonló hazai emlékek között is kiemelkedő létesítmény.
Pannonia provincia fővárosa, *Aquincum* (ma Budapest, III. ker.) déli részén az utóbbi tizenöt évben Budapest északi részének egyik legnagyobb új lakónegyedét létesítették. A lakótelep a római légiós tábor területére esik, s emiatt lépten-nyomon római emlékekbe ütköztek az építők. A Budapesti Történeti Múzeum régészei az év 12 hónapjában, szinte éjjel-nappal dolgoztak a leletek megmentésén. Amikor a lakótelep elkészült, a közlekedés megoldása napirendre tűzte a fővárosból észak-felé kivezető út átépítését modern, hat nyomsávos főútvonallá. Ennek az útnak a nyugati részén már a középkortól kezdve ismeretesek voltak a római aquaeductus romjai. Az út tervezésének első változatában a mérnökök nem vették figyelembe az aquaeductus még megmaradt csonkjait, ezek az úttest alá kerültek volna. Ezt a tervet a régész szakemberek elutasították. A főváros vezetősége méltányolta a régészek véleményét, és utasítást adott új tervek készítésére. Az új tervek szerint az út nyugati pályáját áthelyezték nyugat felé, és a két útpálya között megőrizték az aquaeductust. A munkálatokat nagyszabású régészeti feltárás előzte meg (dr. Kaba Melinda, 1975.) és a vízvezeték kb. 500 m hosszú szakaszát kiásták, 93 pillért találtak meg. Az előkerült boltív indítások alapján rekonstruálták a víz-

vezeték felépítését, és kb. 50 m hosszú szakaszt teljesen felépítettek. Ma a két útpálya közötti zöld gyepsávval körülvéve gyönyörködhetnek benne az autós és gyalogos kirándulók. Ezt az észak-déli irányú főútvonalat déli torkolatában metszi az Árpád-hídról levezető forgalom. A városrendezési terveknek megfelelően itt a két útvonal nem azonos szintben keresztezi egymást, hanem az észak-déli út egy felemelt, függő hídon fut. Ez a terület a római légiós-tábor központja volt, ahol 1778-ban a már említett nagy fürdő is előkerült. Itt a híd, illetve egy gyalogos aluljáró építése a fürdő folytatásának kiásását, illetve a légiós-tábor többi nagy épületének feltárását tette lehetővé. A főváros vezetősége – a régészek javaslatára – olyan tervet fogadott el, hogy a híd alá eső római épületeket a helyszínen kell megőrizni és rekonstruálva bemutatni. Az ásatások nagy épületeket hoztak napvilágra és az aluljáró elkészülte után, a forgalmas helyen a járókelők tíz- és százezrei láthatják majd a 65.000 m^2 területen megőrzött emlékeket. Ebből 4.000 m^2 nyitott rommező lesz, a többi site múzeumszerűen kialakított fedett bemutatóhely.

Pécs városában található a legtöbb régészeti site. A már említett, 1780-ban előkerült, továbbá egy 1939-ben feltárt festett sírkamra és egy 1922-ben talált 3 apszisos, festett temetési kápolna képviseli a régebben feltárt ilyen jellegű emlékeket. 1955-től a szerző kutatásai eredményeként a sűrűn beépített belváros kis udvarain a Geisler Eta utca 8. sz. házban, a megyei könyvtár udvarán védőépületek alatt három római emlékcsoport (festett sírok, sírkamrák stb.) fogadja a látogatókat. A szomszédos Geisler Eta utca 14. sz. épületben egy 1974-ben megnyitott szép pavilon őrzi egy római temetői kápolna (i. sz. IV. sz.) rekonstruált romjait. 1975–76-ban a város egyik legfontosabb terének közepén, a székesegyház előtt, újabb hatalmas római temetői építmény, egy ókeresztény mauzóleum került elő, amelynek felső szintje templom lehetett (hossz. 18 m), alatta pedig altemplom-szerűen sírkamra helyezkedik el. Ennek falait olyan díszes, Magyarországon páratlan falfestmények borítják (a Bünbeesés jelenete, Dániel az oroszlánok vermében stb.), amelyhez foghatók csak a Róma-városi katakombákban találhatók (IV. sz. második fele). A város és a megye vezetősége, a Művelődési Minisztérium és az Országos Műemléki Felügyelőség úgy döntött, hogy a kétszintes épület fölé védőépületet kell építeni és be kell mutatni a nagyközönségnek. A terveket dr. Bachmann Zoltán helyi építészmérnök és csoportja készítették el. A város – teljesen jogos – kikötése az volt, hogy a védőépület nem emelkedhetik a föld felszíne fölé és a tér északi lezárását képező székesegyház látványát nem zavarhatja. Az építkezés jelenleg teljes erővel folyik. Alapelve: a felső templomépület szabadon álló romterület lesz, amelyhez a téren délről oda lehet sétálni, és a támfal alján kiképzett padokra a látogatók leülhetnek pihenés céljából. Az alsó rész – ahol a falfestmények találhatók – eredeti, leszakadt boltozata helyett vasbeton boltozat épül (ez már el is készült), a falak külső oldaláról a földet eltávolítva, szellőzőfolyosót kell kialakítani. A sírkamrába a nyugati végén kiképzett és föld alá süllyesztett, kerek előcsarnokon keresztül jut be a látogató. Benne előre mehet egy üvegfalig, amely mögött a falfestmények *csak az üvegfalon át,* kellő megvilágítással lesznek láthatók. Ez egy kis *légkondicionált fülke lesz,* amelyben a levegő nyomása magasabb lesz, mint a fal külső oldalán, hogy a falakon

át a kapillaritás ne befelé, hanem kifelé működjék. Egyben hermetikusan elzárt kis fülkében a látogatók lehellete sem csapódik így le a falfestményekre. A pécsi mauzóleum bemutatását célzó építkezés a legnagyobb szabású ilyen műemléki munka az országban, amelynek során a legbonyolutabb műszaki feladatokat (szigetelés, légkondicionálás, statikai problémák stb.) kellett megoldani. A teljesen föld alá rejtett védőépület, kellő parkosítással, szervesen épül majd bele a XI. századi székesegyház előtti történelmi tér építészeti együttesébe.

Ugyancsak a Dunántúlon, *Szekszárd városában* 1968 és 1972 között, a múlt században épült neoklasszicista vármegyeháza udvarán XI. századi bencés apátsági templomot és kolostort tártak fel (Kozák Károly, Országos Műemléki Felügyelőség). A templomot a vármegyeháza udvarán rekonstruálták (tervező Nándori Klára mérnök) és az ügyes-bajos dolgaikat intéző emberek nap mint nap megfordulnak a romok között. A XI. századi templom és a XIX. századi épület értékes műemléki együttest alkotnak.

Végül utolsó példánkat ismét a műemlékekben gazdag történeti városból, *Pécsről* vesszük. Magyarország középső része, s maga Pécs városa is 1541-től másfél évszázadon át török uralom alatt állott. A város gazdag török építészeti emlékekben (két dzsámi, egyik minarettel, türbé stb.). 1977-ben a sűrűn lakott belvárosban török fürdő romjai kerültek elő (Dr. Gerő Győző ásatása). A fürdőt a XVI. sz. második felében Memisah pasa építette. Kiásták a török gőzfürdő előcsarnokát, tepidáriumát és caldariumát. Az előcsarnokban a vizet szolgáltató kút alapja és díszesen faragott tányérja is előbukkant. A hidegvizes helyiség közepén a nyolcszögű masszírozó-helyet is megtalálták. A rekonstrukciós tervek szerint (Dr. Bachmann Zoltán építészmérnök, Pécs) a fenti három helyiséget szabadtéri rommezőként mutatják be, míg a csatlakozó fűtőhelyiségeket fényt áteresztő, műanyagból készült, boltozatos tetővel fedték be. Ebben a fedett helyiségben török fürdőtörténeti kiállítás várja a látogatókat.

KISS LÁSZLÓ

MŰSZAKI MÚZEUMOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK - MŰSZAKI EMLÉKVÉDELEM - IPARTÖRTÉNETI HAGYOMANYÁPOLÁS MAGYARORSZÁGON -

Műszaki múzeum létrehozására Magyarországon már a XIX. század elején történtek kezdeményezések, de az ország politikai és gazdasági körülményei a gyakorlati megvalósítást akkor nem tették lehetővé. Az 1896. évi millenniumi országos kiállítás közlekedési csarnokának állandósításával létrejött a budapesti Közlekedési Múzeum, amely mind az alapításának idejét, mind gyűjteményének gazdagságát illetően világviszonylatban is az első ilyen jellegű múzeumok között foglalt helyet. A XX. század harmincas éveiben Budapesten megnyitották a magyar ipar fejlődését bemutató Országos Magyar Műszaki Múzeumot, amelynek teljes gyűjteménye azonban gyakorlatilag elvesztett, a világháborús események során súlyos károkat szenvedett Közlekedési Múzeum emlékanyagának nagyrészével együtt. Ily módon 1945 után a szervezési munkát úgyszólván az alapoknál kellett újrakezdeni.

A műszaki emlékvédelem távlati koncepciójának kialakítása olyan időszakban történt, amikor az ország iparának újjáépítése és az ezzel összefüggő termelési szerkezetváltás, technikai megújulás a muzeális értékek mentését sürgette. Az újjáépülő ország gazdasági helyzete viszont nem tette lehetővé, hogy központi állami dotációval az ipar egészének bemutatására alkalmas nagy országos múzeumot hozzunk létre. E kényszerítő körülmények is magyarázzák, hogy a világban már működő műszaki múzeumok többségétől eltérően Magyarországon egy fordított múzeumalapítási sorrend alakult ki.

Előbb valósultak meg az egyes iparágak gyűjteményei és szakmúzeumai, melyek az adott szakterületek speciális igényeinek kielégítése mellett a technikai részletek bemutatására is hivatottak. E szakmúzeumok elvileg eleve teljesebbek lehetnek, mint a jellemző iparágakat együttesen bemutató, e szerinti csoportosításban gyűjtő és kiállító nagy műszaki múzeumok, ahol a továbbfejlődés egyik fő akadálya éppen a sokrétűségből adódó erős szelektálási kényszer vagy az egyre növekvő gyűjteménytárolási, kiállítási gond.

Magyarországon az iparági szakmúzeumok alapításával párhuzamosan kezdődött meg a központi Országos Műszaki Múzeum szervezése is. Természetesen már kezdettől tisztázni kellett ennek célszerű profilját és feladatkörét a szakági múzeumok tevékenységével összhangban. E helyzetben nyilvánvaló, hogy a központi múzeum profilja az általános technikatörténetre, a fejlődés főbb csomópontjainak bemutatására szorítkozhat, ezeket viszont a tudományos és technikai fejlődésnek a társadalmi fejlődéssel való kölcsönkapcsolatában kell bemutatnia. Ily módon a központi múzeum és az egyes iparágak részletes — elsősorban hazai — fejlődését bemutató szakmúzeumok kiegészítik egymást, feladataikat együttműködve végzik.

Állami intézkedések a műszaki emlékvédelemért

A műszaki emlékek szervezett gyűjtését és szakmúzeumok alapítását elsősorban a történelmi múlt minden értékének védelmére kiterjedő állami rendelkezések szabályozzák. Már 1949-ben a muzeális emlékvédelemről szóló általános érvényű törvényerejű rendelet a régészeti, művészeti és egyéb kulturális örökség szerves részeként kezeli a műszaki emlékeket is. 1954-ben külön is megjelent egy törvényerejű rendelet az ipartörténeti és műszaki emlékek védelméről, mely előírta az ilyen jellegű emlékek felkutatási, bejelentési és megóvási kötelezettségét. A rendelet nyomán szervező csoport létesült az emlékek tervszerű gyűjtésére, szakmúzeumok szervezésére és egy országos központi műszaki múzeum létrehozásának előkészítésére. Gazdasági okokból is nélkülözhetetlen volt a különböző szakminisztériumok, iparigazgatóságok, üzemek, intézmények segítőkészségének megnyerése az emlékek védelméhez. Iparpolitikai, szakoktatási, ágazati hagyományápolási érdekeik felismerése a gyűjteményszervezés egyik leghatékonyabb eszközének bizonyult. Az 1960-as évek végére már egész sora alakult ki a szakmúzeumoknak, melyek többsége egy-egy iparág (pl. bányászat, kohászat, vegyészet stb.) vagy műszaki ágazat (pl. közlekedés, posta, tűzoltó stb.) országos fejlődéstörténetének bemutatására irányult. A példák és eredmények hatására mind több iparvállalat kezdeményezte és hozta létre saját üzemtörténeti gyűjteményét, s épült be szervesen a műszaki jellegű múzeumok egységes múzeumi hálózatába.

A párhuzamosan szerveződött központi múzeum 1973-ban kapta meg Országos Műszaki Múzeum elnevezését, majd azt a feladatkört, hogy a művelődési kormányzat megbízásából szakfelügyeli és koordinálja az ipartörténeti, műszaki jellegű szakmúzeumok, gyűjtemények tevékenységét.

Az említett törvényerejű rendelkezések lehetőséget biztosítanak arra, hogy a vállalatok és egyéb szervek a saját tulajdonukban levő muzeális értékek megóvására vagy az általuk fenntartott gyűjtemények üzemeltetésére állami pénzkereteikből a szükséges összegeket folyamatosan biztosítsák. Hasonlóképpen törvényes rendelkezések teszik lehetővé, hogy az Országos Műszaki Múzeum az ipar bármely területén védetté nyilvánítson műszaki emléket, melynek megőrzéséről a tulajdonos köteles gondoskodni. Saját gyűjtemény hiányában az ilyen emlékeket a tulajdonos vállalat térítésmentesen adhatja át a megfelelő profilú szakmúzeumnak. Az ilyen értékek bejelentése egyébként valamennyi vállalat és intézmény előírt kötelessége. A védetté nyilvánítás lehetősége a régi emlékeken kívül kiterjedhet a jelen kor kiemelkedő jelentőségű műszaki alkotásaira is.

Az utóbbi évtizedben az ipar területén felgyorsult technikai és termelési szerkezetváltás a múzeumokat is megnövekedett feladat elé állította. A lecserélődő régi technikai eszközök, berendezések felkutatásához és mentéséhez adott újabb segítséget egy 1979. évi kormányzati szintű határozat, amely az illetékes minisztériumokat utasította megfelelő rendelkezés kiadására a területükön fellelhető ipartörténeti értékű tárgyi, írásos és egyéb emlékek bejelentésére és védésére. Múzeumi kezdeményezések nyomán ez a rendelkezés az ingóságokon kívül az ipartörténeti jelentőségű ingatlanok (épületek) felmérésére is kiterjed az építészeti és termeléstörténeti szempontból egyaránt kiemelkedő műemlékek megtartása érdekében. A cél és további szándék jellemzője, hogy jelenleg 9 ipari szakmúzeumunk gyűjteménye kapott otthont ipari műemlék épületben (az első ipari műemlékünk – az 1813-ban épült újmassai nagyolvasztó – 1952-ben vált múzeumi bemutatóhellyé). Az Országos Műszaki Múzeum munkájaként elkészült egy országos ipari műemlék kataszter, amelyben kb. 300 ipari objektum legfontosabb adatait rögzítettük fotóábrázolásokkal. Ebből a legjelentősebb műemlékeket ismertető könyv jelent meg 1982-ben magyar és angol nyelven.

Műszaki szakmúzeumok és gyűjtemények

Magyarországon az 1950-es évek óta végzett gyűjtő- és szervezőmunka eredményeként 47 műszaki-, ipartörténeti jellegű muzeális létesítmény működik. Ebből 14 országos gyűjtőkörű, 13 szűkebb gyűjtőkörű iparági múzeum, a többi állandó kiállítóhely vagy ipari gyűjtemény. Az épületeken belüli kiállításokon kívül 4 jelentősebb és ennél több kisebb szabadtéri gyűjtemény látogatható. A létesítmények fentartásáról különböző szakminisztériumok, illetve vállalatok gondoskodnak, az egységes muzeológiai irányítás a Műelődési Minisztérium hatáskörébe tartozik. A szervezett múzeumi gyűjtések és kutatások a magyar ipar minden fontos területét érintik, bár még nem egyenlő intenzitással. A múzeumi hálózatépítést lényegében befejezettnek tekintjük. A feladat nem az újabb múzeumok alapítása, hanem a meglevők erősítése, anyagának teljessé tétele, szakszerű feldolgozása. Szé-

lesíteni és szaporítani kívánjuk viszont az üzemek helyi gyártörténeti gyűjteményeinek számát. A műszaki emlékvédelem egyik legfontosabb feladatának tekintjük, hogy minél több eredeti értéket őrizzünk meg természetes környezetében a lehetséges komplexitásban. Jó példája ennek a budapesti 1958. évi Ganz Kéreg-kerék öntöde műemléki épülete az eredeti teljes berendezéssel vagy a Földalatti Bányamúzeum Salgótarjánban, ahol 200 m eredeti vágatban mutatják be a régi bányászat eszközeit és módszereit.

A műszaki múzeumok gyűjteményeiben közel 100.000 egyedi muzeális tárgyat őrzünk, melynek jelentősebb része állandó kiállításokban látható. Mintegy 200.000 fotófelvétel, képi ábrázolás, 120.000 tételnyi archiválís dokumentáció és közel 150.000 kötet könyvtári állomány összessége egyben a magyar ipari múlt és technikai fejlődés történetének forrásértékű bizonyítéka.

A múzeumi gyűjteménygyarapítások legfontosabb lelőhelyei az üzemek, intézmények. A szerzeményezések legjellemzőbb formája a térítésmentes átadás. A gyűjtések fő iránya a technika és a termelés fejlődését lényegesen meghatározó eredeti tárgy, az arra vonatkozó lehető teljes dokumentációkkal, a legrégibb emlékektől napjainkig jellemző fejlettségi szintjéig terjedően. A műszaki múzeumok elsőrendű feladatának tekintjük, hogy gyűjtési szemléletünkben ne a tárgy régisége vagy ritkasága, hanem a tudomány, ill. technika fejlődésében betöltött szerepe legyen a kiválasztás fő iránymutatója, mert a gyűjtemény értékét nem a begyűjtött tárgyak mennyisége, hanem a fejlődési összefüggések teljessége adja. A mindinkább tudatosított cél szerint múzeumaink az eszközök, termékek stb. tárgyi emlékein kívül nagy figyelmet fordítanak a termelési technológiák s azok fejlődéstörténete megismertetésére alkalmas anyagok gyűjtésére.

Magyarországon a technikai, ipari fejlődés történetének szintetizáló feltárása nem egyetlen nagy műszaki múzeum, hanem a szakosított múzeumok összességére épülhet. Ez a helyzet eleve feltételezi az integrációt, az egységes szemléletet, módszereket és rendszert a gyűjtemények nyilvántartásában és hozzáférhetőségében. E célt szolgálja egy kidolgozott gyűjtemény-nyilvántartási koncepció, amely–egy későbbi gépi adatnyilvántartás előmunkálataként – a műszaki emlékek adatleírási követelményeit egységesíti a gyűjteményeken belüli osztályozás (csoportosítás) rendszerével együtt. A tapasztalati alapon műszaki múzeum célra alkalmasnak igérkező korszerűbb nyilvántartás a nemzetközi tizedes osztályozás rendszerére épül.

A műszaki múzeumok tudományos feladata a magyar tudomány- és technikatörténetre vonatkozó kutatások folytatása, ezek feldolgozása azzal a céllal, hogy az ágazati részadatokból a tudomány és technika magyarországi fejlődésének rendszerezett története kialakítható legyen. Fejlődéstörténeti kiállításaikkal be kell mutatniok a technika társadalomtörténeti szerepét, a hazai fejlődés sajátosságait és eredményeit a nemzetközi haladás összefüggéseiben. Gyűjteményeikkel és kiállításaikkal elő kell segíteniök a természettudományos és műszaki műveltség emelését, különös tekintettel az ifjúság nevelésére, ismereteinek gyarapítására. Hozzá kell járulniuk a szakemberképzés, politechnikai oktatás hatékonyságához, a múlt ismeretére épülő alkotókészség fejlesztéséhez, nemzeti hagyományaink

ápolásához. Az utóbbi 30 évben létesített műszaki múzeumaink ma még a kibontakozás időszakában, de már mérhető hatékonysággal működnek. Évenként bemutatott mintegy 100 kiállítás, közel egymillió látogató, többszáz ismeretterjesztő előadás, rendezvény, valamint számos publikáció jelzi eredményes tevékenységüket. Magyarországon egyre növekszik a társadalmi igény a műszaki múzeumok iránt. Ez az igény sürgeti a központi Országos Műszaki Múzeum nyilvánosságát is, amelyhez a szervezeti és alapgyűjteményi keretek lényegében kialakultak, így közvetlen feladattá vált egy állandó kiállítási épület megépítése az eredeti szakaszos kiépítési terv befejező részeként. Az elmúlt évek során a múzeum több jelentős időszakos kiállításban — Műszerek története; Energia — Ember — Munka; Információközlés története — adott teljes áttekintést az egyetemes technikai fejlődésről. Jelenleg az Időmérés története c. kiállítás készül. A múzeum tudományos kutatási tevékenysége szervesen kapcsolódik kiemelt fontosságú országos kutatási főirányokhoz. 1964 óta megjelenteti a Technikatörténeti Szemle c. folyóiratát, melynek eddigi 12 kötetében a hazai technikatörténeti kutatások eredményeit közli.

A magyarországi műszaki emlékvédelem utolsó három évtizede több eredményt hozott, mint a megelőző 150 év törekvései. Kialakult egy sajátos magyar műszaki- ipartörténeti jellegű múzeumi hálózat, és megszűnt a műszaki emlékek tömeges pusztulásának veszélye. Feladatunk, hogy a jellemző hálózatépítő és leletmentő időszak lezárulásával a legfontosabbnak tartott szoros együttműködés megszilárdításával egységesítsük muzeológiai módszereinket, a gyűjtemények tudományos és művelődési célú hasznosíthatósága érdekében.

MRAVIK LÁSZLÓ

A MAGYAR MŰGYŰJTÉS - KÜLÖNÖS TEKINTETTEL 1945 UTÁNI HELYZETÉRE ÉS TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIRE

Múzeumi gyűjtemény és magángyűjtemény egymást kölcsönösen feltételezik, egyik a másik nélkül szinte el sem képzelhető. A múzeum a magángyűjtemény számára nélkülözhetetlen tudományos-szakmai bázis, általában példa – olykor ellenpélda. A magángyűjtemény pedig a múzeum számára utánpótlási bázis, a gyűjtemény kiegészítésének legfontosabb forrása. Egymásra vannak utalva, így nyilvánvaló, hogy olyan országban, ahol a magángyűjtemények fejlettek és megfelelő mozgástérrel rendelkeznek, a múzeumok lehetőségei is jobbak. Ehhez azonban azt is fel kell tételeznünk, hogy a múzeum szituációjának nem egyetlen jellemzője a pillanatnyi szerzeményezési lehetőség, hanem tevékenységének értékelésekor komoly súllyal esik latba a tudományos kutatómunka és a közönség szolgálata.

A jelen tanulmányban elsősorban, sőt, szinte kizárólag a képzőművészeti magángyűjtéssel, műgyűjtéssel foglalkozunk. A leszűkítés azért szükséges, mert általánosabb, ugyanakkor a felszín alá hatoló kitekintés az adott keretek közt meg sem kísérelhető. A történeti, természeti és művészeti emlékek gyűjtése ugyanis rendkívül széles körű; annyiféle magángyűjtemény van, ahányféle tárgytípus vesz körül bennünket. A régebbi időkben elsősorban ritkaságok gyűjtésére, kincshalmozásra törekedtek.

Ez a tevékenység a XIX—XX. század során a múzeumok specializálódásának mintájára átalakult, s megszülettek a természetrajzi, történeti, iparművészeti, régészeti, néprajzi, művészeti, érmészeti, diplomatikai, könyvészeti és kéziratgyűjtemények. Ezeket az ágakat ma is ki-ki érdeklődése, szellemi és anyagi lehetősége szerint művelheti. Magyarországon egyetlen határozott kivétel van: a régészeti anyag gyűjtése, mely — minthogy a muzeális emlékek védelméről szóló törvény a régészeti feltárást állami feladatnak, a földből előkerült tárgyakat állami tulajdonnak tekinti — a múzeumok kizárólagos joga. Némi kétkedéssel tekintünk a néprajzi, s bizonyos fokig a történeti magángyűjteményekre, elsősorban azért, mert ezeknél az együvé tartozó tárgyegyüttesek szétszóródása nehezen kerülhető el, továbbá, mert a gyűjtés körülményeinek tudományos igényű rögzítése ezekben az ágakban a gyakran képzetlen magánszemélyektől kevéssé várható. Megfelelő dokumentálás nélkül pedig a néprajzi tárgyak értéke, jelentősége nagymértékben csökken. Ettől függetlenül a magángyűjtésnek még ezeken a területeken is lehet bizonyos értékmérő funkciója.

Természettől fogva egyszerűbb a művészeti magángyűjtés helyzete. A műalkotás kezdettől fogva kettős célú, legalábbis amióta tárgyiasult, ingó formája kialakult: közösségi szerepe mellett a magánszférában is megkülönböztetett figyelmet kap. Az e műfajhoz tartozó tárgyaknak a tartalmi mondanivalóval egyszerre megnyilvánuló vonása a környezet- és térformáló hatás. Addig, amíg igényes magánkörnyezet, lakáskultúra létezik, okvetlenül létezni fog a magáncélra készült műalkotás is.

A magán-műpártolás motívumai, lehetőségei, megvalósulási formái országonként nagyon eltérő képet mutatnak. Ezeket a vonásokat mindig alapvetően meghatározzák az adott ország társadalmi viszonyai, az uralkodó tulajdonformák, az állampolgárok jövedelmi lehetőségei, a belső rétegkontrasztok. A fenti meghatározó tényezők természetszerűleg a magyar viszonyokra is vonatkoztathatóak, akkor is, amikor Magyarország 1945 utáni műgyűjtéstörténeti változásait vizsgáljuk, hiszen a hazai történelmi-társadalmi viszonyok legradikálisabb átalakulása, az átalakulásból fakadó gyors — és néha elhamarkodott — lépések egészen új helyzetet teremtettek. E szituáció elemzése előtt azonban nem árt egy pillantást vetni a felszabadulás előtti viszonyokra, hogy a különbség is, a mai helyzet is világosabbá váljon.

A történelem viszontagságai Európa országai közül talán Magyarország műtárgyállományát tizedelte meg a legkegyetlenebbül. 1526-tól kezdve a XVII. század végéig a Kárpát-medence nagy része a török háborúk legexponáltabb hadszintere, frontország, ahol nemhogy a műalkotások, de az emberi élet fenntartásáról is alig lehetett szó. A műkincseket — ha mozdíthatók voltak — békésebb helyekre menekítették, ami némi garanciát jelenthetett ugyan megmaradásukra, de az országba való visszakerülésüket kétségessé tette. Szerencsésen vészelte át ezt az időszakot például az esztergomi kincstár, melyben királyi kincsek is szerepeltek, s ma legreprezentatívabb hírnökei az önálló középkori magyar állam tárgyi kultúrájának. A Habsburgokkal kialakult hullámzó, de gyakran feszült viszonynak esett áldozatul a kor legnagyobb magyar műgyűjteménye, Nádasdy Ferenc szisztematikusan, nagy hozzáértéssel kialakított kollekciója, mely mintegy 230 festményt, 28 flamand falikárpitot számlált

Pottendorfban; Sárvárott 35 gobelint őriztek, ezenkívül hatalmas metszettára – benne magyar történeti ikonográfiai gyűjteménnyel – volt figyelemre különösképpen méltó. Nádasdy a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt vérpadon halt meg, gyűjteményét rekvirálták.

Az ezután következő békésebb, de forradalmaktól, háborúktól korántsem érintetlen időkben a gazdasági elmaradottság, a javak külföldön – főleg Bécsben – történő felélése szintén nem kedvezett műtárgyvagyonunk lényeges gyarapodásának. Mindezek ellenére a főurak kezén, főleg reprezentációs célból kisebb-nagyobb gyűjtemények halmozódtak fel, melyek közül azonban csak az Esterházy-képtár bizonyult hosszú életűnek, s került végül is vásárlás útján, 1870-ben állami tulajdonba. A XVIII. században létrejött gyűjteményekből ma már csak szerény nyomok mutathatók ki. Migazzi Kristóf, Viczay Mihály, Ráday Gedeon, Marczibányi István, Erdődy György, Brunsvik Antal műkincseiből csak mutatóba akad néhány.

A reformkor általános kulturális fellendülése a műgyűjtésre is hatott. A történelemről kialakított képet igyekeztek képzőművészeti alkotásokkal is illusztrálni, értelmezni. Ilyenféle metszetek, érmek, képek gyűjtése hazafias tettnek számított. Megszületett a Nemzeti Múzeum, s ez nem csupán a műgyűjtés becsületét növelte, hanem lelkes hazafiak, nagyvonalúan gondolkodó arisztokraták, polgárok adományozókészségét is. Jankovich Miklós Pest megyei földbirtokos gyűjteményét vétel útján, Pyrker János László egri érsek képtárát pedig ajándékképpen vehette birtokába a nemzet. Néhány nagy gyűjtemény azonban szétszóródott, így Luzsénszky Pálé, Festetits Sámuelé, Böhm József Dánielé, s ami a legfájdalmasabb: a politikai „szélkakas" Pulszky Ferencné, aki az állam vételi szándéka ellenére külföldön értékesítette gyűjteményét, már 1869-ben.

Igen jelentős változásokat hozott a XIX. század vége. A kiegyezés kétségtelen gazdasági fellendüléssel járt, s egyszersmind a vezető körök, a vagyon birtokosainak bécsi orientációja érezhetően csökkent. A gazdasági haszon egy részének fényűzési célokra való felhasználása a magángyűjtemények számának ugrásszerű növekedését hozta magával. A régi arisztokrácia kezén a korábbi műtárgyvagyon tovább gyarapodott, vidéki kastélyaik és pesti palotáik egyre több művészeti emléknek adtak otthont. Még ennél is lényegesebb, hogy a magyar nagypolgárság – benne a művelt, rohamosan gazdagodó és mindinkább kifinomuló ízlésű zsidó burzsoázia – egyre reprezentatívabb, bár többségében konzervatív ízlésről tanúskodó gyűjtemények kialakítására gondolhatott. Nemzeti művészetünk is fellendült, jelentékeny mennyiségű és minőségű művet hozva létre, melyek részben szintén ezekben a kollekciókban koncentrálódtak. A magyar mesterek munkái iránt azonban ezekben az időkben még szerényebb az érdeklődés, a kiállításokon is sok az osztrák mester, s bár a Pesti Műegylet mindent megtesz emancipálásukért, az érdeklődés még mindig inkább a régi művek, s egyre inkább a XVII. századi holland festészet felé orientálódik.

A gyűjtők körének szélesedése értelemszerűen magával hozta a műkereskedelem fejlődését is, bár számottevő eredményeket ez a folyamat már csak a századforduló után hozott, amikor aukciósházak, műkereskedelmi szalonok szolgálták a megtollasodó polgárságot. Ez a tevékenység azonban csak

később, az első világháborút követő két évtizedben vált igazán nagyarányúvá; e korszak dokumentumai azt tanúsítják, hogy évente több ezer, mai mértékkel mérve is értékes képző- és iparművészeti tárgy cserélt gazdát; Magyarország tehát szinte hihetetlenül gazdag volt műkincsekben. Ennek felhalmozása a dualizmus idején ment végbe, amikor a műkereskedelem egyik európai színvonalú központja Bécs volt, ahol a magyar vevők a forgalom igen jelentős részét alkották. A hazai műpiac bár élénkült, a XIX. század második felében még csupán a bécsi árnyékában tevékenykedhetett.

A század második fele, s a dualizmus kora számos új nagy magángyűjtemény születésének időszaka. Közülük — s a régebbiek közül — nem is egy közgyűjteménybe került, így Ipolyi Arnold, Simor János, Delhaes István, Ráth György, Zichy Jenő, Pálffy János, Ferenczy István hallatlanul értékes anyaga. Széthullott viszont a múzeumra való értéket tartalmazó Kilényi-gyűjtemény, s ami a legfájdalmasabb, 1913-ban Párizsban került árverésre Nemes Marcell magánképtára, mely jelentőségében csak az Esterházy-képtárhoz volt mérhető. Modern francia anyaga a realizmus, az impresszionizmus és a posztimpresszionizmus legnagyobb mesterműveinek tucatjaiból állt. Nemes Marcell a fővárosnak akarta eladni a gyűjteményt; ennek realizálása nem a pénzhiányon, hanem a városatyák dilettantizmusán futott zátonyra.

1919-ben, az első világháborút követő békeszerződések következtében Magyarország határai megváltoztak. Történeti emlékekben gazdag területek kerültek más országokhoz, így Erdély és a Felvidék. Bár sok műemlék került a határokon túlra, a műgyűjteményeket a helyzet kevésbé sújtotta. Ezt elsősorban a kiegyezés idején rohamosan fejlődő Budapest helyzete magyarázza; a műgyűjtés és a műkereskedelem szinte egyedüli központja már ekkor — éppúgy mint ma — a főváros volt.

A nemzetközi válságjelenségek, majd a zsidósággal szembeni diszkriminációk hatására az 1930-as évek közepétől elkezdődött a javak nyugatra „mentésének" folyamata. Nem kerülhették el ezt a sorsot a műtárgyak sem. Többek között Andrea Mantegna, Giovanni Bellini, Rembrandt, Rubens, Manet, Renoir, Cézanne, Courbet alkotásainak hosszú sora vándorolt határainkon túlra, a magyar művelődés számára végképp elveszve. Érdemi műtárgykiviteli korlátozás ha volt is, nem tartották be rendelkezéseit. Mindez ekkor még nem érintette a műkincsállomány derékhadát, s még kevésbé a magyar művészetk alkotásait, megtizedelte viszont a főművek sorát. A rossz politika legszembetűnőbb bizonyítéka az, hogy míg 1919 előtt a nagyobb, jelentősebb gyűjtemények közül minden második-harmadik akár vétel, akár — s nem ritkán — ajándékozás útján teljes egészében múzeumba került, addig 1919 és 1945 között a mintegy félszáz hatalmas kollekció közül mindössze egyetlen: Majovszky Pál nagyszerű rajzgyűjteménye — de ez is 1919 előtti elkötelezettség realizálásaképpen! Nem csupán arról van szó, hogy a múzeumok állami támogatása megcsappant, s nem volt miből vásárolni, hanem a gyűjtők bizalma is megrendült, egzisztenciájuk bizonytalanná lett, s igyekeztek értékeiket tőkeként kezelni. A két világháború között szóródott szét Léderer Sándor, Karátsonyi Jenő, Andrássy Gyula, Glück Frigyes, Kohner Adolf, Faragó Ödön, Wittmann Ernő, Kuffner Károly, Ernst Lajos, Schiffer Miksa, Szeben Dezső, Baumgarten Ferdinánd és részben Herzog Mór Lipót

gyűjteménye, de az újból gyűjteni kezdő, külföldön élő Nemes Marcellé is – immár másodszor. S előre láthatóvá vált a Hatvany-gyűjtemény sorsa is.

* * *

Ilyen körülmények között érte Magyarországot a második világháború. A nemzetre zúdult viszontagságok mértéke éppúgy közismert, mint minden németek megszállta ország esetében. A vagyonok rekvirálása, széthurcolása és külföldre vitele nagy pusztítást okozott, s éppen a volt uralkodó és vagyonos osztályok és rétegek tagjai hagyták el az országot, mentve ingó vagyonuk jórészét. Közel egy évszázados fejlődés után ekkor érte az újkori magyar műgyűjtés anyagát az első jelentős vérveszteség. Különös és szerencsés dolog, hogy az ostromok, bombázások, a front átvonulása az elképzelhetőnél lényegesen kisebb pusztítást okozott.

1945 után adva volt a lehetőség, hogy a nemzet kulturális hagyatékának védelme új alapokra kerüljön. Az ehhez szükséges szemlélet azonban csak lassan és igen súlyos ellentmondásokkal, ma már oktalannak tűnő áldozatokkal terhelten alakulhatott ki. A nemzet régi urainak távozását követő első reakció nem egy esetben a vak düh volt, mely mindent, ami a régi renddel, illetve annak képviselőivel volt kapcsolatos, el akart pusztítani. A korábbi korszakok kizsákmányoltjainak történelmi igazságérzete sajátos önbíráskodásba fordult, melynek következményei is – de maga a szemlélet is – idegen a szocialista eszményektől. A likvidálási folyamat nem is tagadott – bár természetesen naiv – célja az volt, hogy a gazdagok otthonait feldúlva „ne legyen hová visszatérniök". Ennek gyászos „eredménye" lett nem egy szép régi kastély szétrombolása, belső dekorációjának megsemmisítése, az ott maradt ingóságok felégetése; a legjobb még az volt, amikor a háborús események által megkímélt berendezést széthordták. E fosztogatásokat néhány darab túlélte, s ezek még ma is fel-felbukkannak, hol itthon, hol külföldön. Hogy a fent leírtak mennyire idegenek a szocialista kulturális szemlélettől, bizonyítja a Tanácsköztársaság 1919-es Lukács György által irányított műemlék- és műtárgyvédelmi tevékenysége, s az a gondoskodás, amit az 1950-es évektől a magyar kulturális kormányzat a történeti-tárgyi kultura érdekében tanúsított.

1945 és 1949 között központi rendelkezéseink csekély következetességgel védték meg azt, amit a háborús események megkíméltek, s itthon hagytak. A műtárgyak kivitele nagymértékűvé vált, akár legális, akár csempészúton történt. Az ország műtárgyvesztesége ebben az időben sokkal nagyobb volt, mint amit a második világháború ténylegesen okozott.

Közvetlenül a második világháború után derült fény arra, hogy még itthon van a Herzog-gyűjtemény egy része, a Baumgarten-gyűjtemény néhány jeles darabja, a bankszéfekből rengeteg olyan darab került ismét napfényre, mely nemzeti műkincsállományunkat jelentősen gyarapíthatta volna, s Hatvany Ferenc csodálatos XIX – XX. századi gyűjteményéről is kiderült, hogy lényegében épen vészelte át a katakizmát. Az utóbbi ügyében a család elkezdte a tárgyalásokat az akkori fővárosi polgár-

mesterrel, a tárgyalások azonban megszakadtak – a gyűjteményről az utolsó hír Komáromból érkezett; az útirány magáért beszél. 1955-től egyes darabjai párizsi árveréseken tűntek elő. Legálisan is, illegálisan is tömegesen kerültek külföldre műkincsek; a folyamat 1947–48 során lassult, de addigra már a veszteség hatalmas lett. A visszatartás egyetlen igazán hatékony módja a vásárlás lett volna, ez azonban az ország súlyos helyzete miatt nem jöhetett szóba, az állam – hallatlan erőfeszítéseket téve is csupán a Herzog-gyűjtemény néhány Greco-festményét tudta megszerezni, a szó szoros értelmében aranyért.

1949-től kezdve, a hidegháború élesedésével a nyugati határforgalom és az ország legális elhagyásának lehetősége a minimálisra csökkent. A műtárgyak kivitele – legalábbis a magánkivitel – megszűnt. Ám ekkorra már a nemzeti műtárgyvagyon magánkézen levő részének nagyobb hányada odalett. Ebben a helyzetben születtek az első határozott műtárgyvédelmi intézkedések. A személyi tulajdonban levő műkincseket nyilvántartásba vették. A cél az volt, hogy ezek a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetővé váljanak, s hogy elkallódásukat és külföldre jutásukat megelőzzék. Műkereskedelem gyakorlatilag nem létezett, a forgalom elenyésző volt. Ezzel párhuzamosan, sajnálatos összhangban a társadalmi élet egyéb területeivel, a műgyűjtőkkel kapcsolatos törvénysértések is szaporodtak. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága, majd a Veszélyeztetett Műtárgyak Kormánybiztossága jelentékeny számú művet vett át vonakodni nem merő tulajdonosától (1949–1952). Az átvétel célja forma szerint csak megőrzés, biztonságos körülmények közti raktározás volt – a valóság az, hogy ezek az akciók „rekvirálások" voltak. Az ilyen módon összegyűjtött festészeti, szobrászati és iparművészeti anyag egy része múzeumi letétbe került, ahonnan másfél évtized eltelte után többnyire visszakerültek jogos tulajdonosukhoz. Egy részük azonban ellenőrizhetetlen körülmények között cserélt gazdát, s tekintélyes hányaduk máig sem került szem elé.

Egészen természetes, hogy ilyen viszonyok között, aki csak tehette, a tulajdonában levő műtárgyat igyekezett elrejteni, s az előírt bejelentési kötelezettségnek nem tett eleget. A forgalom stagnált, s az alkotások legfeljebb titokban cseréltek gazdát. A múzeumoknak hiányos ismereteik voltak az őket érdeklő történeti műértékek egy részének hollétéről, ami oda vezetett, hogy a háborús és a háború utáni veszteségek listáját még a valóságosnál is terjedelmesebbnek tételezték fel. Talán nem is kell mondani, hogy a rejtegetés körülményei között számos tárgy megrongálódott, elpusztult, elveszett. Áruk is csökkent, hiszen fennállt az elkobzás veszélye – miközben legális kereskedelem híján felvirágzott a feketepiac. Bár a törvénysértések a műtárgyak terén is okoztak veszteséget, sokkal nagyobbnak kell tekintenünk az ezekből következő erkölcsi hitelvesztést. A vitatható módon „elhagyottnak" és „veszélyeztetettnek" minősített műtárgyak összegyűjtésében, minősítésében a múzeumok akarva-akaratlanul részt kellett hogy vegyenek; a házkutatások, foglalások, kitelepítések helyszíni szemléin mint szakértők, jelen voltak. A gyűjtők bizalma a múzeumokban (és a muzeológusokban) évtizedekre megrendült, gyűjtő és múzeum baráti, segítőkész kapcsolata a múlté lett. Sok az olyan mű, amelynek pontos hollétéről ma sem tudunk, de gyanítható, hogy még az országban van, s nagyon valószínű,

hogy ezeket még ma is rejtegetik a bizalmukat vesztett emberek. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy a javuló társadalmi közérzet hatására egyre több kerül közülük legális forgalomba.

Nemcsak a műgyűjtők között okoztak a közéleti torzulások szemléleti károkat. Az 1949–1956 közt felnövő muzeológus-nemzedék egy részét (szerencsére aránylag kis hányadát) is megfertőzte ez a hangulat, s ennek egyik következménye, hogy a magángyűjtés még hosszú ideig megtűrt valaminek számított. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a muzeológusok egyre kevesebben vannak, s a régiek közül is több az olyanok száma, akik tisztességes munkával működtek közre a múzeumi nyilvántartások alapjainak lerakásában.

A korai ötvenes évek súlyos hibái más vonatkozásban is káros hatással voltak a műgyűjtésre. A valós szocialista eszményektől mindinkább távol kerülő, torzult politikai gyakorlat a műalkotás funkcióját megengedhetetlen módon leegyszerűsítette, s annak kifejezetten csak közösségi attitüdjét volt hajlandó elismerni. Magáncélra igen kevés mű készült, ennek mennyiségét tovább korlátozta az ország akkor még szerényebb gazdasági ereje, az alacsony személyi jövedelmek. Mecénáláshoz elegendő pénzösszegek magánkézen nemigen halmozódhattak fel, vagy ha igen, ennek nem volt, nem is lehetett publicitása, nem voltak meg tehát az eladó és a vevő egymásratalálásának lehetőségei. A műpártolást a műkereskedelem stagnálása is gátolta, ha talán nem is oly nagymértékben, mint a klasszikus művek egészséges forgalmát. Így a magánmecenatúra nemcsak elvi tabuk miatt, hanem a gyakorlati lehetőségek híjával is jelentéktelen volt. A kor intim szférába szánt munkái, melyek közül nem egy nemzeti művészetünk csúcsteljesítményei közé számít (például Korniss Dezső több munkája), alkotója tulajdonában maradva még korlátozott hatást sem fejthetett ki. Az már egy másik történet, hogy az 1960-as évek elején, a demokratizálódási folyamat előrehaladtakor a műgyűjtők ezeket az értékeket a múzeumoknál és a megújuló műkereskedelemnél sokkal gyorsabban ismerték fel. Így aztán többségük még ma is magántulajdonban van, s még hosszú idő, s igen sok pénz kell ahhoz, hogy az általuk képviselt szellemi érték múzeumi állandó kiállításokon is megjelenhessen.

1955–56 során, a társadalmi és politikai élet – a szocializmus önkorrekciós fejlődésének megfelelően – a megújulás, a tisztulás jeleit mutatta. A mind szabadabb közélet elvileg kedvezőbb körülményeket biztosíthatott volna a műgyűjtemények, a műalkotások nyilvánosságának is. Az 1956-os ellenforadalomba torkolló, nemzeti tragédiává váló események, a mögöttük járó politikai nehézségek miatt azonban a megélénkülés ténylegesen csak 1960 körül következhetett be, a konszolidációs folyamat eredményeképp. A törvényesség maradéktalan betartása egyben a jogszabályok korszerűsítését is megkívánta, azokét is, melyek a kulturális értékű tárgyak őrzésével, megtartásával és forgalmával voltak kapcsolatosak. Az általános rendezést a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 9. számú, a muzeális emlékek védelméről szóló törvényerejű rendelete jelentette, mely hosszú időre, lényegében mind a mai napig meghatározta a múzeumok és gyűjtők kapcsolatának tartalmát, jogaikat és kötelességeiket. Ez a korábbi szabályozások következetlenségeit kiszűrve olyan helyzetet teremtett, melyben először volt lehetőség arra, hogy a tulajdonjog kérdésén felülemelkedve, a közgyűjteményekben és a

magángyűjteményekben őrzött műtárgyak, történeti, természeti emlékek egyként a nemzeti szellemi kincs részéül számíthatnak.

A konszolidáció, az élet minden területének humanizálódása nemcsak a magángyűjtést tette lehetővé, hanem a műkereskedelem újjáéledését is. Régi műtárgyakat a Bizományi Áruház Vállalat, kortárs alkotásokat a Képcsarnok Vállalat és az Iparművészeti Vállalat forgalmaz. A műkereskedelmi tevékenység újbóli megélénkülésétől eltelt másfél évtized azonban nemcsak pozitív eredményekkel járt. Bebizonyosodott, hogy a fenti vállalatok kereskedelmi monopolhelyzete ma már egyre nehezebben tartható fenn. A Bizományi ugyanis egyre kevesebb érdemleges értékű művet képes forgalmazni, a műtárgyak általában szabadkézből vagy csere útján cserélnek gazdát. Ebben talán az igen magas, a nemzetközi átlagot is felülmúló, a tárgyak eszmei értékét figyelmen kívül hagyó járulékok, adók és százalékok, tehát a tényleges vételáron kívüli növekvő költségek is szerepet játszanak. (Ha ma — ne adj'isten — előkerülne, s a BÁV árverésén szerepelne mondjuk Andrea Mantegna Janus Pannoniusról festett arcképe, s azt egy magánszemély megvásárolná, úgynevezett kulturális járulékot, azaz „giccsadót" kellene utána fizetnie! Nem ide tartozik, de nem vagyok képes megállni, hogy le ne írjam: ha ugyanezt a művet valaki külföldről akarná behozni az országba, többmilliós vámot kellene fizetnie. Lehet, hogy amúgy sem tolonganának hasonló ötletekkel, a jelenlegi szabályozás azonban egyenesen riasztó. Védővámokkal védjük az országot az értékek beáramlásától, a lehetőséget sem hagyva meg.) A másik két vállalat vásárlásait pedig nem egy esetben kereskedelmen kívüli szempontok vezették. Árai irreálisan magasak, s az általa forgalmazott művek gyakran középszerűek. Ebből következik, hogy növekvő, eladhatatlan raktárkészlettel kénytelen dolgozni.

A műtárgykereskedelemben is indokoltnak tűnő verseny lehetőségeinek megteremtése kínálja — ha nem is a teljes megoldást, de legalább a gondok enyhítését. Nemcsak a „minőségi" kereskedelem megélénkülése, hanem a forgalomba kerülő tárgyak mennyisége is remélhetően növekedni fog. Egy ilyen, új helyzet az eddiginél jobban szolgálná a műgyűjtés és a múzeumok érdekeit is; a kortárs művészetben pedig a tényleges értékrend és az árak színvonala közelebb kerülhet egymáshoz. Egy megreformált műkereskedés a régi műalkotások felszínre hozatalában is segítene.

A múzeumi szemléletben a legutóbbi időkig a magángyűjtés megtűrt tevékenységnek számított. A fentebb elmondottak és a külföldi gyakorlat értelmében ez legalábbis vitatható nézet, amely szűkkörű, ráadásul vélt, nem pedig valós múzeumi érdekekre épült. Nagyon jellemző esete ez annak, amikor egy állami intézményrendszer (t.i. a múzeumok) érdekei ellentmondásba — persze látszólagos ellentmondásba — kerülnek magának a nagyobb közösségnek az érdekeivel. A műtárgyvédelem, az országban levő műkincsek összességének megbízható megóvása ugyanis csak akkor garantálható, ha az összes műalkotás tulajdonjoga tisztázott és elismert. A törvényesség szigorú betartása a magángyűjtemények stabilizálásának csupán egyik, jogi szempontból lényeges oldala. A magángyűjteményekre azonban a műkincsvagyon védelme szempontjából is nagy szükség van, s ma már világosan látható, hogy egyre nagyobb szükség lesz. Magyarország ugyan sok jelentős múzeummal rendelkezik, s ezek

közül jónéhány tisztán művészeti jellegű, befogadóképességük azonban lassan a végéhez érkezik. Új múzeumok alapítására nincs kilátás, nem csak anyagi okok miatt, hanem azért sem, mert a közönség igényeinek, a tudományos tevékenység optimális szintjének a jelenlegi hálózat is bőven megfelel. Talán egy önálló modern múzeum hiánya okoz még némi gondot. Ebben a helyzetben a múzeumba kerülő műveknek alig van esélyük arra, hogy a közönség elé kerüljenek, többnyire raktárban maradnak. Ez magában még nem lenne baj — hiszen ha nincsenek is szem előtt, tudományos, történeti archívumot képezve értékük így is óriási — a baj ott van, hogy még mindig kísért az, hogy a szakemberek a magángyűjteményt nem tekintik a múzeumi tudományos gyűjtemény természetes folytatásának, kutatásaik a múzeum falainál véget érnek. Valószínű, hogy az az irány a helyes — s a muzeológusok egy része is ezen a véleményen van — hogy csak a kiemelkedően fontos, hézagpótló, esetleg romló állagú művek megszerzésére kell törekedni, a múzeumi kollekciók mennyiségi gyarapítása ma már időszerűtlenné vált. Műtárgyvédelmi szempontból pedig a magánlakásokban levő művek java megfelelő körülmények között van (szemlesütve bevallhatjuk: néha ott jobb az őrzés, „egészségesebb" a klíma, mint a múzeumokban). Példa erre Kadosa Pál régi anyaga, Kolozsvári Ernő és Rácz István modern magyar gyűjteménye.

A magángyűjtésnek, műgyűjtésnek két további lényeges, talán az előzőeknél is figyelemreméltóbb vonása van. Az egyik az, hogy a műgyűjtés kulturális produktum, akár régi, akár újabb, akár egyetemes, akár hazai, akár képzőművészeti, akár iparművészeti jellege kerül előtérbe. Hazai műgyűjteményeinket vizsgálva, jónéhány olyat lelünk, melyek létrejöttében ez az indíték fontos szerepet játszik, s a tezaurálás szándéka másodlagos.

A másik fontos vonás a kortárs művészet tudatosan vállalt mecenálása. Elkerülhetetlen, hogy az állami, közösségi művészeti megrendelések és vásárlások rendszere, mely Magyarországon mind a mai napig számottevő, s melybe végeredményben a múzeumok vásárlásai is beleértendők, bizonyos — időnként jelentékeny — réseket hagy az egész kortárs művészeti spektrumon belül. Mindig vannak idejében fel nem ismert tehetségek vagy olyan irányzatok, melyeknek jelentőségét csak bizonyos idő múltával lehet lemérni. A művészet története bizonyítja, hogy a kortárs kritika soha nem volt tévedhetetlen, s időnek jártával az értékek hierarchiája korrekcióra, olykor alapos revideálásra szorul. A kellő időben fel nem ismert valőröknek a megőrzését, mint a közelmúlt is bizonyítja, a műgyűjtők egyike-másika feltétlenül biztosítja, s ezzel anyagi hátteret is jelent az alkotók számára. A magángyűjtés mintegy a kortárs művészeti irányítás és mecenatúra biztonsági szelepe, a jelen csaknem elkerülhetetlen kisebb-nagyobb hibáinak későbbi kijavítási lehetősége is. S éppen, mert kulturális töltetű és igényű tevékenység a műgyűjtés, lehet és kell számítani rá a művészetpolitika területén is. Hogy ez így van, azt éppen a legújabb reformintézkedések bizonyítják.

Magyarországon a műgyűjtői tevékenység az 1960-as évek második felében és az 1970-es években megélénkült. Lényeges szerepe van ebben annak, hogy hazánkban a jövedelmi viszonyok megváltoztak, az egyéni jövedelmek nőttek és differenciálódtak. Létrejött annak lehetősége, hogy az érdeklő-

dők anyagi fölöslegeiket műtárgyak megvásárlásával tezaurálják. Általában is elmondható, hogy a magángyűjtés a társadalmi változásokat nagyon érzékenyen követi, hisz végső soron a társadalmi mozgásokból következő jövedelmi és nem utolsó sorban bizalmi tényezőkre épül.

A mindennapi élet demokratizálódásával párhuzamosan a műtárgyak kezelésével és forgalmával kapcsolatos jogszabályok betartása is javult. Magyarországon a legkiemelkedőbb tárgyakat törvény alapján az országos múzeumok védetté nyilvánítják. Ezek csak engedéllyel idegeníthetők el, az ország területéről nem vihetők ki, s az államot képviselő múzeumok elővásárlási joggal rendelkeznek. Tulajdonosuk megváltozását be kell jelenteni az arra kijelölt múzeumnál. Mindezt azért, hogy az adott mű tudományos feldolgozás, esetleges időszaki kiállítás céljára folyamatosan rendelkezésre állhasson. Az állam segíti is a gyűjtőket. Akik jelentősebb anyaggal rendelkeznek, lakásuk fenntartásához pénzbeli hozzájárulásban részesülnek, ezzel is segítve e tárgyak fennmaradását és együttartását.

Mostoha történelmi viszonyaink közepette megcsappant kulturális hagyatékunkat a mai, reményteljesebb körülmények között igyekszünk következetesen védeni, úgy, hogy a közérdek és a magánérdek egyensúlya, egymást erősítő érvényesülése ne szenvedjen csorbát. Hosszú időnek kellett azonban eltelnie, hogy egyik múzeumunk, a Magyar Nemzeti Galéria a Művelődési Minisztérium kezdeményezése alapján 1981-ben megrendezze azt a magángyűjteményi kiállítást, mely ennek a javuló összhangnak kézzelfogható bizonyítéka. E bemutatón 322 mestermű került bemutatásra, külföldi és magyar művészek alkotásai, időben hat évszázadot átívelve. Ezzel is bebizonyosodott, hogy a gyűjtők örömmel segítik kölcsönzéseikkel a művek publicitását, s az emlékanyag tudományos igényű feltárása is elkezdődhetett. Mind világosabb, hogy a munkálkodásnak ebben az irányban kell a jövőben is haladnia. Ebben a tevékenységben segítség remélhető a műgyűjtők társadalmi szervezeteitől, önálló személyként funkcionáló társulataitól is.

EL GRECO: SZENT JÁNOS EVANGÉLISTA. A BUDAPESTI BAUMGARTEN GYŰJTEMÉNYBEN 1946-IG. AMERIKAI MAGÁNTULAJDONBAN

BARTOLOMEO VENETO: FIÚ FAGOLYÓVAL.
EGYKOR SZEGEDEN, BUCK BERNÁT GYŰJTEMÉNYÉBEN, KÜLFÖLDRE KERÜLT 1919-BEN. JELENLEG AMERIKAI MAGÁNTULAJDONBAN.

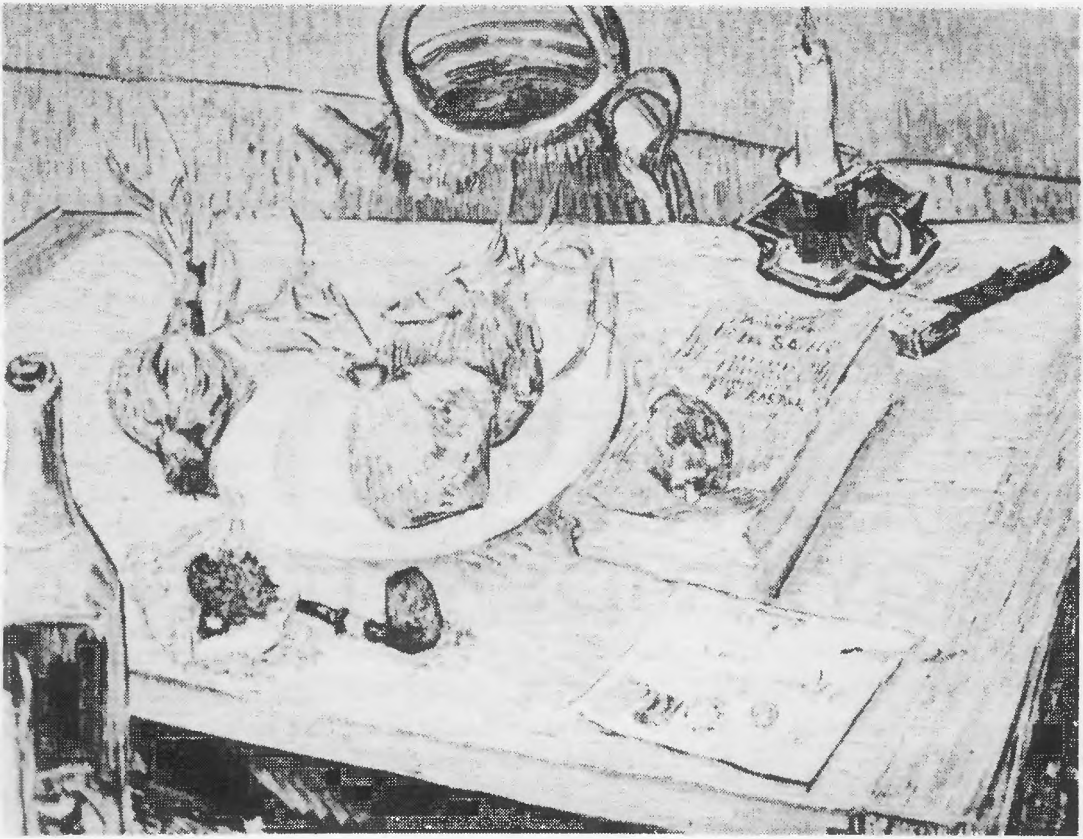

V. VAN GOGH: CSENDÉLET
EGYKOR NEMES MARCELL GYŰJTEMÉNYÉBEN BUDAPESTEN. ELÁRVEREZVE PÁRIZSBAN, 1913-BAN.

SELMECZI LÁSZLÓ

A MAGYAR MÚZEUMÜGY 100 ESZTENDEJE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SAJÁTOS MAGYAR IDENTITÁSRA

A címben foglalt jubileumi számon kívül semmi sem indokolja, hogy éppen most essék szó a magyar múzeumügy 100 esztendejéről. Az utóbbi 100 év áttekintése önmagában egyébként sem adna valós képet a magyarországi múzeumi hálózat kialakulásának tényleges folyamatáról. Éppen ezért ez a fiktív jubileum csupán ürügy lehet arra, hogy a magyar múzeumügy történetének legfontosabb vonatkozásait rögzítsük.

Amikor Széchényi Ferenc gróf 1802. november 25-én megalapította a Magyar Nemzeti Múzeumot, Európában a múzeum, mint önálló, csak rá jellemző feladatokkal és funkciókkal rendelkező kulturális intézmény, már jelentős múltra tekinthetett vissza. A kapitalizmus magyarországi fejlődése viszonylagos elkésettségéből következően, az éppen e társadalmi formációban önálló identitást nyert intézmény, a múzeum fejlődése is jókora hátránnyal követte az európai folyamatokat.

A Magyar Nemzeti Múzeum megalapítása megfontolt, céltudatos cselekedet volt. Eredménye annak a művelődési mozgalomnak, amely az országot elnyomó Habsburg politikával szemben bontakozott ki, célul tűzve maga elé a nemzeti nyelvnek az uralkodó latinnal szemben jogaiba való visszahelyezését, a haladó eszmék terjesztését, a nemzeti kultura ápolását, a nemzeti hagyományok fejlesztését és megbecsülését.

A Magyar Nemzeti Múzeum megalapítását nem követte további múzeumok létrehozása. Az alapítástól számított 65 éven át a magyar múzeumügy története azonos volt a Magyar Nemzeti Múzeum történetével. 1867-ig, az 1848–49. évi levert polgári forradalmat és nemzeti szabadságharcot követő kiegyezésig mindössze két múzeumalapítási kezdeményezésről tudunk. A kiegyezés a magyarországi kapitalizmus kibontakozását segítette elő, s így végső soron a múzeumok fejlődésére is jótékony hatást gyakorolt.

1867–1895 között 15 új múzeumot, a honfoglalás ezeréves jublieuma alkalmából rendezett millenniumi ünnepségek hatására, 1896–1905 között további 13-at alapítottak. Ugyanebben az időben a trianoni békeszerződéssel elcsatolt területeken 36 múzeum jött létre.

A múzeumok felügyelete, esetleges állami támogatása, a budapesti és vidéki múzeumok munkájának egységes szempontok szerinti irányítása az 1890-es évektől központi hivatali szervezet létrehozását tette szükségessé a mindenkori kulturális kormányzaton belül. A múzeumok központi irányítása a századfordulótól, pl. szakemberek tanfolyamokon történő képzésével, egységes múzeumi nyilvántartási rendszer bevezetésével, a múzeumi közművelődés aktív ösztönzésével, a múzeumi bútorzat szabványainak kidolgozásával biztosította a magyar múzeumügy egységét.

A magyarországi kapitalista fejlődés következményeként létrejött múzeumi hálózat néhány kivételtől eltekintve ma is legfontosabb bázisát jelenti a múzeumi típusú intézményeknek. Ezekben a múzeumokban szinte kivétel nélkül komplex történeti, tehát régészeti, néprajzi, történeti, képzőművészeti, iparművészeti és természettudományi gyűjtemények, valamint a múzeumi tudományos könyvtárak csírái jöttek létre, s a vázolt fejlődés következtében alakított múzeumokban napjainkig együtt maradtak az említett gyűjteménytípusok. Tehát Magyarországon a Nemzeti Múzeum megalapítását közel egy évszázados késéssel kisebb (megyei, városi, tájegységhez kötött) „nemzeti múzeumok" létrejötte követte.

A XIX. század második fele analizáló, elemző tudományosságának azonban már nem felelt meg a nemzeti múzeumok összefoglaló, szintetikus típusa. Az új gyűjteményideállá a szakmúzeum vált. E folyamat megvalósulása következtében, szemben az európai nemzeti múzeumokkal, amint a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteményei megerősödtek, sorra kiváltak az anyaintézményből és önálló szakmúzeumokká alakultak. Lényegében véve a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteménytípusaiból felődött ki a magyarországi országos múzeumok hálózata, a Magyar Nemzeti Múzeum emiatt rendelkezik napjainkban csupán régészeti (numizmatikai) és történeti gyűjteménnyel.

A magyar múzeumügy a XIX. század utolsó harmadában jelentős lépéseket tett elmaradottsága felszámolása érdekében. Már a Magyar Nemzeti Múzeum is a kor színvonalának megfelelően épült, hasonlóképpen az Iparművészeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és jónéhány megyei, városi múzeum is. A múzeumokban folyó tudományos munka is megfelelt az akkori tudományosság követelményeinek. A XIX. század végének magyarországi múzeumai nyitottak voltak, s számottevő közművelődési munkát végeztek. A múzeumi közművelődés, nem egy esetben a hivatalos ideológia ellenére is, haladó, demokratikus szemléletet testesített meg.

A magyar múzeumügy fejlődésében, legalábbis deklaratív szinten, alapvető minőségi változást hozott az első magyarországi proletárdiktatúra, a Tanácsköztársaság.

A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának célja az egész nép kulturális színvonalának emelése volt. Ennek érdekében szervezték át a kulturális intézményeket, köztük a múzeumokat is. Alkalmassá tették azokat a dolgozó osztályok művelődési, esztétikai igényeinek felkeltésére és kielégítésére, a történelmi tudat formálására. Ezzel együtt törekedtek a múzeumokat a haladó tudományosság műhelyeivé változtatni. A Tanácsköztársaság nagyratörő tervei végrehajtására meg tudta nyerni a magyar múzeumokban dolgozó legjelesebb szakembereket.

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntését követő kapitalista restauráció a múzeumügy fejlődését generálisan új irányba terelte, eltorzította. Ennek következtében az ország múzeumi hálózatának munkája törést szenvedett.

Ebben az időszakban a múzeumi hálózat gyakorlatilag nem fejlődött. 1935-ben összesen 46 múzeum működött az országban, közülük 28-at a XIX. században, 18-at közvetlenül a századforduló után alapítottak.

A múzeumok elhelyezési feltételei nem javultak. Az állami dotáció még minimális gyűjtőmunkát sem tett lehetővé. A korszak fasiszta ideológiájának terjesztésében a múzeumoknak nem szántak különösebb szerepet, de a múzeumi közművelődés korábbi formáinak sem engedtek teret. Ezen intézkedések hatására a múzeumokban, már ahol egyáltalán meg voltak a feltételei, a tudományos munka lépett előtérbe, s ezzel együtt egy nagyfokú szemléleti arisztokratizmus uralkodott el. A múzeumi dolgozók közművelődési munkát szinte nem is végeztek. Pl. a Magyar Nemzeti Múzeum a Horthy-korszak 25 éve alatt mindössze egy kiállítást rendezett, 1938-ban II. Viktor Emánuel olasz király magyarországi látogatása alkalmával.

A magyar múzeumügy fejlődésének minőségileg új korszaka az országnak a fasizmus alóli felszabadulásával kezdődött el, a kultura demokratizálásának, majd a szocialista kulturális forradalom megvalósulásának folyamatában.

Az 1949-ben megjelent 13. sz. törvényerejű rendelet rakta le Magyarországon a szocialista múzeumügy alapjait, megszabta a múzeumok fejlődési irányát és feladataikat. A II. világháború következtében szétzilált, egyébként is elmaradott magyar múzeumok számára egyetlen út volt járható: a törvény az egyházi gyűjtemények kivételével valamennyi múzeumi gyűjteményt állami tulajdonba vett. Kialakította az intézménytípusokat, az országos, regionális és helyi múzeumokat.

1949–1958 között a budapesti múzeumok száma 14-ről 15-re nőtt, vidéken azonban viszonylag nagy számban alakultak új múzeumok, 1949–1958 között 37.

A magyarországi múzeumokról 1960-ban készült helyzetfelmérés alapján a Művelődésügyi Minisztérium kezelésében 10 budapesti és 49 vidéki múzeum volt, s már ekkor is az egyes tanácsok tartottak fenn 30 múzeumot. 1960-ban a múzeumok alkalmazásában álló muzeológusok közül 267 Budapesten, 89 pedig vidéken dolgozott, vagyis a vidéki intézmények 1960-ban még nagyobbrészt úgyneve-

zett egyszemélyes múzeumok voltak. 15 megyében nem dolgozott művészettörténész, 14-ben nem alkalmaztak természettudományos muzeológust, 6 megyében nem dolgozott még régész, 2-ben pedig néprajzos. Ez a statisztika a megyei múzeumokban még nem tartott számon történész muzeológusokat és valamennyi múzeumtípusból hiányzott a múzeumi népművelő.

1962 tavaszán politikai és gazdasági meggondolások szülték azt a döntést (1963-ban a muzeális emlékek védelméről szóló 9. sz. tvr. rögzítette is), amely alapvető változást hozott a magyar múzeumok fejlődésében. Az addig központi, állami kezelésben levő vidéki múzeumok a 19 megyei tanács hatáskörébe kerültek, és kialakultak gazdaságilag és szakmailag is integrált hálózatként a megyei múzeumi szervezetek.

A megyei múzeumi szervezetek létrejötte többek között annak a helyes művelődéspolitikai törekvésnek volt a következménye, amely igyekezett felszámolni Budapest művelődési monopóliumát, megerősítve a vidéki tudományos és kulturális életet.

A decentralizált megyei múzeumok körül hamarosan pezsgő élet alakult ki: szervezői és vezetői lettek a helyi hagyományok gyűjtésének, a kibontakozó honismereti mozgalomnak, a munkásmozgalom helyi története kutatásának, nem is szólva természetesen olyan hagyományos területekről mint pl. a régészet és a néprajz.

A változások a hatvanas években az új- és legújabb kor gyűjtése, tudományos feldolgozása terén éreztették pozitív hatásukat. A megyei múzeumok nagy számban alkalmaztak történész muzeológusokat, s gyors ütemben jöttek létre az újkori, legújabb kori történeti osztályok, sőt önálló ún. forradalmi múzeumok is.

További minőségi változás elindítója volt a magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1974. évi, a közművelődés helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló határozata és ezt követően az 1976. évi V. törvény „A közművelődésről".

Az említett törvény nem csupán kodifikált egy korábban is meglevő folyamatot, hanem a magyar múzeumügy történetében először szögezte le törvény formájában azt, hogy a múzeumok tudományos kutatói bázisukra és hatalmas gyűjteményeikre támaszkodva részt kell vállaljanak a múzeumlátogatók tömegeinek nevelésében.

Az MSZMP KB határozata és a közművelődési törvény végrehajtása a magyarországi múzeumi hálózatban további strukturális módosulást okozott, ugyanis az országos és megyei múzeumokban ennek következtében szervezték meg a közművelődési, múzeumpedagógiai osztályokat, s ettől az időtől kezdve alkalmaztak szakképzett népművelőket.

A magyarországi múzeumi hálózat tehát századunk 60-as, 70-es éveiben teljesedett ki, mégpedig alapvetően a századfordulóról örökölt bázison. 1982. december 31-én 528 múzeumi működési engedéllyel rendelkező intézményt tartottunk számon. Közülük valamennyi múzeumi funkciót, legalábbis minősítése alapján, 114 intézmény képes teljesíteni, tehát a hálózat 21%-a tekinthető a szó szoros értelmében vett múzeumnak. A múzeumi típusú intézmények 79%-át a muzeális emlékhelyek, emlék-

múzeumok, helytörténeti és üzemi gyűjtemények, szakgyűjtemények, múzeumi kiállítóhelyek és tájházak teszik ki. A nagyarányú fejlődés eredményeképpen 1980-ra a vidéki múzeumi hálózatban alkalmazott muzeológusok létszáma (455) megközelítette a Budapesten dolgozókét (500).

A fejlődés pozitív hatásaként enyhült a hagyományos városcentrikusság. A kisebb településeken létrejött múzeumi típusú intézmények, miután alapvetően közművelődési funkciót látnak el, általában jótékony hatást gyakorolnak közvetlen környezetük kulturális viszonyaira, a helyi lakosság történeti érdeklődésére, segítik a belföldi turizmus földrajzi kiterjesztését. Igen sok olyan történeti, kulturális, művészeti tárgyi emléket tesznek hozzáférhetővé, amely a nagyobb múzeumokban ritkán vagy soha nem kerül a közönség elé. Ugyanakkor az is tény, hogy ez a nagyarányú felődés jelentős terhet ró elsősorban a megyei múzeumokra, amelyek kiszolgáló apparátusa nem bővült a hálózatnövekedés támasztotta követelményeknek megfelelően, a múzeumi raktárak növekedése sem követte elégséges mértékben a gyűjteményfejlesztést, s szűkösek az anyagi eszközök a műtárgyak állagmegóvására és védelmére is.

A fentebb vázolt folyamat eredményeképpen a magyarországi múzeumi hálózat egészében véve kialakultnak tekinthető, a valamennyi múzeumi funkciót teljesíteni képes intézmények belső struktúrája megfelel a korszerű muzeológia követelményeinek, alkalmas arra, hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül válaszolni tudjon a társadalom által közvetített újabb és újabb igényeknek.

Az országos és a megyei múzeumok együttműködése teszi lehetővé, hogy elsősorban a régészet, a néprajz, a helytörténet és a művészettörténet művelésében a mai Magyarországon a múzeumok játsszanak vezető szerepet, s ez biztosítja megfelelő tudományos rangjukat is. Ennek bizonyítéka, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a nagy hagyományokkal rendelkező országos múzeumok mellett 7 megyei múzeumot is tudományos kutatóhellyé minősített.

A múzeumi hálózat hierarchikus rendje a múzeumi népművelés és a múzeumpedagógai számára biztosítja a megfelelő távlatokat, a múzeumi népművelés eddigiekben kialakult nyitott rendszere pedig lehetővé teszi, hogy az aktív múzeumlátogatók aránya rendszeresen növekedjék.

Mindezek alapján a magyarországi múzeumügy fejlődésének perspektívái tartalmi és strukturális vonatkozásban a következőkben körvonalazhatók.

A múzeumoknak közre kell működniük a maguk sajátos eszközeivel az ifjúság nevelésében, történeti érdeklődésének kielégítésében, és részt kell vállalniuk a felnőtt lakosság, elsősorban a munkásosztály, iskolán kívüli oktatásában, nevelésében, továbbképzésében, kulturált szórakozásának biztosításában.

A magyarországi múzeumok tudományos anyagukra támaszkodva, saját eszközeikkel és módszereikkel, aktív részesei kell legyenek a történelmi tudatformálásnak, az alkotó hazafiság és a helyes nemzeti öntudat kialakításának.

A múzeumok működtetésében, ad abszurdum még programjának meghatározásában is, egyre inkább számítanunk kell a közönség aktív közreműködésére, az intézmények egyre nagyobb mértékű társadalmasítása segítségével.

A múzeumok belső struktúrájának tovább fejlődése pedig abból következik, hogy ezen intézményeknek egyre több szolgáltatási feladatot kell vállalniuk. Növelniük kell a tudományos információt, ennek érdekében korszerű dokumentációs részlegeket kell kifejleszteniök, a nagyszámú, csupán közművelődési funkciót gyakorló múzeumi típusú intézmény működtetéséhez pedig a megyei múzeumokban megfelelő kiállítási kiszolgáló apparátust kell létrehozni.

SZIKOSSY FERENC

A JELENKOR MÚZEOLOGIAI DOKUMENTÁLÁSÁNAK KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

Az új- és legújabb kori történelem muzeológiai feldolgozása a hagyományos muzeológiai szakágakhoz képest fiatal múzeumi szakág. Nemzetközileg még nem alakultak ki pontosan körülhatárolható, egyöntetűen elfogadott módszerei, és tevékenységi köre jelentős eltéréseket mutat országonként, sőt egy sor helyen létrehozásának igénye sem merült fel még.

Magyarországon, az 1950-es évek kezdeményezései után, kialakulását, tevékenységének kibontakozását az 1960-as évekre tehetjük.

Munkánk kialakítása során több irányból kaptunk inspirációt. Tanultunk a hagyományos múzeumi szakágaktól és jócskán vettünk át a már létező nemzetközi tapasztalatokból is.

Ha egy régészt bíznak meg egy a víztároló edények történetét bemutató kiállítás elkészítésével, az illető a kivájt tökkel kezdi a bemutatást, és feltehetőleg egy XVI—XVII. századi díszes ónedénnyel fogja azt befejezni. — A tárgy fejlődési sora itt megszakad. — Mi, új- és legújabb koros történész muzeológusok ezt a sort folytatva eljutunk a műanyag marmonkannáig. A néprajzosok vizsgálják és precízen

rögzítik egy-egy falusi település tárgyi és szellemi kultúráját, pontosan leírják a hagyományos gazdasági tevékenység folyamatát, az eszközök variánsait. Az új- és legújabb korral foglalkozó történész muzeológusok ugyanezt, csak nem statikusan, hanem fejlődésében és a társadalom szervezettségi szintjén végzik el. A legjelentősebb különbség pedig az, hogy vizsgálatunkat áthelyeztük a legdinamikusabban változó emberi közösségek kohójára, a városokra és a különböző társadalmi osztályok történetének kutatására is.

Egyes múzeumokban szinte csak az életmódot bemutató tárlatokkal találkozunk, és azt látjuk, hogy ezeken a társadalom történetét, fejlődését, alakulását, a történelmi eseményeket, a politikai küzdelmek állomásait szinte alig, illetve véletlenszerűen mutatják be. Ha egy-egy kiállításon mégis felvillan ezekből valami, úgy általában a XVIII. század végével be is fejezik bemutatását. Nem sok fővárosban látni olyan történeti kiállítást, amely tudományos alapossággal mutatná be az adott nemzet, ország történetét a kialakulástól napjainkig. Más múzeumok történeti kiállításait végignézve, viszont azt állapíthatjuk meg, hogy ezekből a történeti korokat is átfogó kiállításokból pedig hiányoznak az egyes osztályok, társadalmi rétegek életmódjának alakulását hitelesen bemutató részletek, és a politikatörténet kap elsődlegességet.

Hazai gyakorlatunkban megpróbáltunk a kettő között szintézist teremteni, hiszen az életmódtörténet és a politikatörténet egymástól elválaszthatatlan és a történeti kiállításokon egymást erősítő tényezők. Szerencsénk volt, elég alapos felkészülés után kezdtünk a munkához. Az 1960-as évek elején alig néhányan, míg 1981-ben már 124 történész muzeológus dolgozott az ország múzeumaiban, és mintegy 2 millió tárgyat és dokumentumot őriztek ekkorra ezek a gyűjtemények.

Egy rendkívül tárgygazdag világban élünk, és a környezetünket alkotó tárgyakat szinte elképzelhetetlen gyorsasággal cseréljük. Ha megnézzük a régi családi inventáriumokat, akkor azt látjuk, hogy nemcsak egyes bútordarabok, edények, hanem még ruhaneműek is több generáción keresztül szolgálták a családokat. Most pedig szinte évtizedenként kicserélődnek, eltűnnek a környezetünket alkotó tárgyegyüttesek. Emlékszünk még rájuk, ha látunk egy hasonlót, akkor úgy véljük, hogy nekünk is megvan még valahol lakásunkban, és szinte azt sem tudjuk, hogy mikor kerültek ki környezetünkből. Ebben a cserélődésben szerepe van a gyorsan változó divatnak, annak, hogy tárgyaink már a gyártás folyamán úgy készülnek, hogy ne szolgáljanak bennünket egy életen keresztül, és része van a költözködésnek, az új lakásnak, amelyben egy felesleges zug sincs arra, hogy a használatból kikerült tárgyakat tárolhassuk.

A régész azokkal a tárgyakkal dolgozik, amelyek a múló idő rostáján szinte véletlenszerűen fennakadtak. És nem is biztos, hogy mindenkor a legjellegzetesebb darabok ezek. Minket körülvesznek tárgyaink, és nekünk kell biztosítanunk azt, hogy az utókorra azok a tárgyak maradjanak fenn, amelyek leginkább jellemzik korunkat. Ebben rejlik az új- és legújabb korral foglalkozó történész muzeológusok felelőssége. Napjaink, illetve a „nemrégmúlt" tipikus tárgyait úgy és akkor kell értékelnünk, amikor ezek még környezetünk alkotórészei. Szakágunk muzeális tárgyai többnyire eseményhez, személy-

hez és szervezetekhez fűződnek. A történeti muzeológia abban is eltér a többi múzeumi szakágtól, hogy a muzeológus nem általában gyűjt valamilyen tárgyat, – nem gyűjti például a fegyverek valamennyi típusát, ez a hadtörténeti múzeum feladata –, hanem mindig eseményhez kapcsolódó tárgyak is mindig személyhez is tartoznak. Az életmódtörténet emlékeit sem fajták és típusok szerint gyűjtjük. Ez szintén más múzeumok feladata. Szép és új a raktárból vagy a készítőtől vásárolt berendezési tárgy és ruha (restaurálni sem kell), ez a „vásárolt" gyűjtemény viszont legfeljebb egy árumintavásár készítését teszi lehetővé, mert mögötte nincs ott az ember, aki ezekből a tárgyakból környezetet alakít magának.

Szerintünk a történeti muzeológia által használt tárgy csak olyan lehet, amely az emberi használaton már túljutott, mintegy betöltötte funkcióját, s amelynek tulajdonosát, felhasználásának módját, helyét és a használat időközét is ismerjük. (Természetesen jó, ha az árát is tudjuk.) Ezen ismeretek nélkül a tárgy számunkra legfeljebb csak helyettesítő anyag lehet, de nem az, amellyel igazán dolgoznunk kell. Még tovább kell tágítanunk a kört. Az egyes tárgy lehet, érdekes, más szakág számára muzeológiai értéke is lehet, például egy szép, ötvösmunkával készült dísztárgy sok mindent elárulhat a muzeológusnak az ötvösség technikájáról, lehet értékes iparművészeti darab, de a történész muzeológus csak akkor lehet vele elégedett, ha történeti funkcióját is sikerült felderítenie, és csak akkor lesz igazán a számunkra is értékes, ha a múzeumba egy olyan anyagegyüttessel került be, amely egy a számunkra érdekes személy vagy esemény tárgyait, dokumentumait és a személyre, illetve az eseményre, valamint anyagaira vonatkozó, összegyűjthető információkat is tartalmazza.

Szakágunk egyik fő módszertani sajátossága, hogy csak akkor végezhetünk színvonalas és eredményes munkát, ha kiterjedt társadalmi bázisra támaszkodhatunk, mert az új- és legújabb kori témák potenciális lelőhelyei egyenlőek az ország egész területével – sokszor azon túl is – valamennyi településével, üzemével, szervezetével, közintézményével, a lakosság legszélesebb körével. Ebből következően az új- és legújabb kori történeti muzeológia eredményeinek nélkülözhetetlen feltétele a társadalom különböző csoportjaival való szoros együttműködés, kapcsolat.

Azt a célunkat, hogy tevékenységünkkel mind tematikailag, mind kronológiailag, mind topográfiailag felöleljük nemzeti történetünk három évszázadát, mintegy tíz éve tartó fejlesztő munka eredményeként értük el.

A történeti muzeológia országos hálózata napjainkra már kiépült. Az élen három országos történeti múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum áll, amelyek közösen látják el a terület szakfelügyeletét. Ma már egy megyei múzeumi szervezet sincs az országban, ahol ne tevékenykedne történész muzeológus, sőt többségükben, ha különböző szervezeti felépítés szerint is, de létrejöttek a négy-hat munkatársat számláló új- és legújabb korral foglalkozó történeti osztályok is.

Szakágunk tevékenységét a magyar múzeumok ötéves terve alapján végzi – ez külön kiadványként is megjelent – és ebben jelentős teret szenteltünk a gyűjtőmunkának.

Az 1976–1980 közötti időszakban tizenegy új- és legújabb kori témát országosan kiemelt gyűjtőfeladatként kezeltünk, koordináltunk. Ezek egy részét külön pénzügyi keretek biztosításával is támogattuk. Gyűjteményeink tervszerű és komplex fejlesztése minőségi változást jelentett az eddigiekhez képest. Szakágunk gyűjtőtevékenysége kiszélesedett, ezt mutatja az is, hogy a gyűjteményi rendszer a legtöbb múzeumban már szakosodott, lényegében megszűntek az osztatlan, illetve csak a tárgyakra és a dokumentumokra felosztott gyűjtemények. A fejlődést mutatja több helyen az önálló történeti fényképgyűjtemények kialakulása is. Fontos lépést jelentett múzeumainkban, hogy sorra létrejöttek, illetve önállósultak a történeti adattárak is, amelyeket, munkánk jellegéből adódóan, nélkülözhetetlennek kell tekintenünk, hiszen a tárgyainkkal együtt érkező információk tárolóhelyei.
Úgy érzem, gyűjtő- és rendszerező munkánkról mindennél többet mond, ha bemutatom múzeumunk gyűjteményi rendszerét.

I. tárgyak

1. munkaeszközök gyűjteménye;
2. bútorok, berendezési tárgyak gyűjteménye;
3. vegyes háztartási és használati eszközök gyűjteménye;
4. üveg-, kerámia-, porcelángyűjtemény;
5. viseleti tárgyak gyűjteménye;
6. vegyes textíliák gyűjteménye;
7. zászlógyűjtemény;
8. nemesfémtárgyak gyűjteménye;
9. fegyvergyűjtemény;
10. egyedi történeti tárgyi emlékek gyűjteménye;
11. pénz- és pénzértékű anyagok gyűjteménye;
12. kitüntetés- és jelvénygyűjtemény;
13. bélyegzőgyűjtemény;

II. képzőművészet

1. képzőművészeti alkotások gyűjteménye
   - festmények
   - grafikák
   - szobrok
   - művészi plakettek.

III. dokumentumok

1. iratgyűjtemény;
2. igazolványok és oklevelek gyűjteménye;
3. plakátgyűjtemény;
4. röplapgyűjtemény;
5. levelezőlap- és történeti metszetgyűjtemény;
6. térképgyűjtemény;
7. vegyes aprónyomtatványok gyűjteménye;
8. bélyeg- és levélzárógyűjtemény;
9. történeti értékű könyvek (a könyvtárban tárolva);
10. szórványperiodika gyűjtemény.

IV. fényképek

1. portrégyűjtemény;
2. városképek gyűjteménye;
3. viseleti képek gyűjteménye;
4. magyar eseménytörténeti fényképek gyűjteménye;
5. nemzetközi eseménytörténeti fényképek gyűjteménye;
6. negatívgyűjtemény.

V. adattár

1. történeti adattár;
2. múzeumtörténeti adattár;
3. adattári fotógyűjtemény.

Ebből is érzékelni lehet, hogy a tárgyaknak és a dokumentumoknak milyen széles körét öleli át a történeti muzeológia. Az évenként múzeumainkba áramló nagy mennyiségű anyag két problémát vet föl. Az első az, hogy ezt az anyagot muzeológiailag fel kell dolgozni, és biztosítani kell megfelelő raktározását is, a második pedig, hogy ehhez megfelelő mennyiségű és képzettségű szakemberrel kell múzeumainknak rendelkezniük.

A raktározás kérdése országosan jelentkező gond. Múzeumaink többsége műemléki épületben van elhelyezve, ahol jól használható kiállítási terek vannak, de a gyűjtemények raktározási lehetőségei kor-

látozottak, illetve a raktári célra felhasznált területek nem nevezhetők ideálisnak. Az is igaz viszont, hogy a raktározás kérdése eddig végül is mindig megoldódott.

A szakember-kérdés nehezebb gondot jelentett. Az 1960-as évek elején kísérletként megkezdődött az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a történész muzeológusok képzése. Néhány évfolyam be is fejezte tanulmányait, majd pont abban az időben, amikor szakágunk ugrásszerű fejlődésnek indult, a képzés leállt. Így a területen dolgozó muzeológusok többsége csak történészi diplomával rendelkezik és muzeológiai alapismereteiket kénytelenek voltak munkájuk folyamán munkahelyükön elsajátítani. Ebben a két országos történeti múzeum a rendszeresen megrendezett szakmai konferenciákkal és azzal, hogy a kezdő muzeológusok számára egy-két hetes szakmai gyakorlaton való részvételt tett lehetővé, némi segítséget tudott adni. A szakemberképzés gondjai 1980 óta újból megoldódtak, mert az egyetemen az eddigi tapasztalatokat figyelembe véve új, bővebb tematikával újra megindult a történész muzeológusok képzése.

Az eddig taglaltakban a muzeológia oldaláról szemléltük csak a dolgokat, és ha nem is tartozik szorosan a címben felvetett kérdéshez, egy gondolat erejéig érintem a múzeumokban bemutatott történeti kiállítások jelentőségét is. A múzeum mint tudományos intézmény, gyűjti, megőrzi és tudományosan feldolgozza a történelem, az emberi élet során keletkezett és megőrzésre méltónak talált értékeket, de munkája akkor válik igazán tejessé, ha mint közművelődési intézmény, kiállításain a legszélesebb tömegek számára is közkinccsé teszi a gyűjteményeiben őrzött muzeális értékeket, úgy, hogy feltárja a látogatók előtt a bennük rejlő szélesebb történeti összefüggéseket is.

MÚZEOLOGIAI MÓDSZEREK

FODOR ISTVÁN – PÁLDY KRISZTINA

A SALZBURGI MÚZEOLÓGIAI SZEMINÁRIUM

Az 1947-ben a Harvard Egyetem hallgatói által életre hívott salzburgi szemináriumok keretében a sorrendben 230. a múzeumok társadalmi szerepének és jövőjének kérdéseit tűzte napirendjére („Function and future of museums''). A tanácskozásra a salzburgi érsek 1736-ban épült, ma amerikai tulajdonban levő leopoldskroni kastélyában került sor, 7 meghívott előadóval (3 az USA-ból, 1-1 pedig az NSZK-ból, Ausztriából, Hollandiából és Egyiptomból) és a 20 országból érkezett 44 résztvevővel, köztük hazánkból e sorok íróival.

A szeminárium munkája két részre tagolódott: a délelőtti előadásokra és az azokat követő igen tartalmas vitákra, valamint a délutáni három kisebb szemináriumi csoport munkájára, ahol különböző témákat vitattak meg (a műkincsek visszaszolgáltatása, a történeti kiállítások rendezési elvei, a múzeumépület és berendezés, a múzeumi nevelés szerepe a közoktatásban, a kortárs képzőművészet muzeológiai problémái). Délelőttönként a következő előadások hangzottak el:

G. - Ph. L. de Montebello (a Metropolitan Museum igazgatója): A művészeti múzeumok válsága: a minőség emelkedő ára;

J. E. Reinhardt (a washingtoni Smithonian Institution főtitkárhelyettese): A múzeumok és a közoktatás;

A. von Saldern (a hamburgi Museum für Kunst und Gewerbe igazgatója): Válságban vannak-e a múzeumok?

G. A. Gaballah (az egyiptológia professzora, Kairo): A múzeum mindenkié;

J. Sailer (a bécsi Ulysses Gallery tulajdonosa): A múzeumi etika;

R. H. Fuchs (az eindhoveni Abbemuseum igazgatója): A modern művészeti múzeumok problémái;

E. Y. Brueggman (a pittsburghi Carnegie Institut and Library gazdasági és adminisztratív igazgatója): A múzeumok a társadalomban.

Miután igen sok kérdés szinte mindegyik előadásban szóba került, a részletes tartalmi ismertetés helyett célravezetőbbnek tűnik ezek számbavétele.

Súlyozottan hangot kapott *a múzeumok anyagi helyzetének romlása* az elmúlt években. E nyilvánvaló folyamat hatása azért különösen aggasztó, mert ugyanakkor rohamosan emelkedik a műkincsek, valamint a múzeumok üzemeltetéséhez szükséges anyagok, szolgáltatások és az energia ára. Nem egy előadó és hozzászóló mondataiban ezért merült fel a múzeumok válságának elkeseredett gondolata is. A helyzet valóban komoly, mégis alighanem annak a hozzászólónak volt igaza, aki megjegyezte, hogy a múzeumvezetők a válság rémével főként az egyes országok kulturális vezetőit akarják nagyobb támogatásra sarkallni, valójában azonban a múzeumok a komoly nehézségek ellenére sincsenek válságban.

Az amerikai és nyugat-európai múzeumok képviselői az anyagi nehézségek leküzdésének számos módját említették. (Ezek az intézmények ugyanis általában meglehetősen kevés állami támogatást kapnak, bevételük jórészt különféle adományokból, alapítványokból, tagsági díjakból és saját vállalkozásaik és szolgáltatásaik jövedelméből tevődik össze.) Minden törekvés általános alapvonása természetszerűen a közönség és a múzeumok kapcsolatának szorosabbra fűzése, olyan kiállítások és múzeumi programok rendezése, amelyek a korábbinál jobban felkeltik a látogatók érdeklődését. Arra kell törekedni — a Metropolitan Museum igazgatója szerint —, hogy a látogatók maguk igényeljék az újabb kiállításokat. Az elmúlt időszakban különösen vonzónak bizonyultak az olyan kevésbé ismert területek és korok történetét és művészetét bemutató tárlatok, mint például a nagyszabású szovjet régészeti kiállítás az Egyesült Államokban. Ugyanakkor többen annak a nézetüknek is hangot adtak, hogy a közönségnek segítséget kell nyújtani a tárlatok és kiállítások megtekintésében, amire a tárlófeliratok sokszor nem elegendőek, a katalógusok pedig igen drágák. Különösen az amerikai múzeumok folytatnak széles körű üzleti tevékenységet. Épületeikben étterem, kávézó és „múzeum-bolt" van, ahol könyveket, műtárgymásolatokat árulnak. Ily módon jelentős bevételekhez jutnak ezek az intézmények, annak ellenére, hogy az étkeztetés általában ráfizetéses. A múzeumi könyvkiadás viszont mindenütt a nyereséges vállalkozások közé tartozik. Több nyugati szakember hansúlyozta, hogy a múzeumi gyűjtemények közlésének legcélravezetőbb formája a múzeumi katalógus, amelyek kiadása anyagilag is kifizetődő. (Itt persze a nyugaton általános, részletes leírást és kitűnő minőségű — zömmel

színes – fotókat tartalmazó kiállítási katalógusok értendők. Bár nálunk is jelent meg az utóbbi időben néhány hasonló igényű katalógus, a képek minősége elszomorítóan silány.) Szó esett a különböző kiállításfajták (időszaki, életmű és tanulmányi kiállítások) ésszerű arányáról, a különböző múzeumi foglalkozásokról és különösképp az oktatásról, a múzeumok és az iskolák kapcsolatáról. Nyilvánvaló, hogy a kiállítások és gyűjtemények kiválóan hasznosíthatók az iskolai oktatásban, s az sem mellékes, hogy a mai kisdiákokban a jövő múzeumlátogatóit nevelhetjük és kedveltethetjük meg velük vagy riaszthatjuk el őket intézményeinktől. Néhány résztvevő beszámolt az általa képviselt múzeum közművelődési tevékenységéről, különös tekintettel a gyermekprogramokra. Ezek nagyjából a nálunk is ismert foglalkozásformák, azok erényeivel és hibáival. (A bemutatott gyermekfoglalkozások jórészének ti. semmi más köze nincs a múzeumokhoz, mint az, hogy annak falai közt kerül megrendezésre.) *A múzeumok munkájának javításáról* is többen elmondták gondolataikat. Általánosan elítélték azt a napjainkban nem egyedi nézetet, amely szerint a múzeumokban a tudományos kutatás másodrangú jelentőségű vagy teljesen felesleges. E múzeumokat kiállítóhelyekké és kulturális szórakoztató intézményekké degradáló nézet azért veszedelmes, mert a kulturális kormányzatok képviselőinél és főként a regionális kulturális irányítás vezetőinél is felbukkan, s a gyakorlatba való átültetése a múzeumok jövőjét ásná alá. Nem fölösleges tehát a fenti tényezők és a közvélemény előtt annak, a szakemberek számára agyonkoptatott közhelynek az ismételgetése, hogy színvonalas tudományos tevékenység nélkül a múzeumok hosszú távon nem valósíthatják meg közművelődési feladataikat sem. (Nehéz itt nem gondolnunk arra, hogy az említett veszély nálunk sem hanyagolható el, különösen azon vidéki múzeumok esetében, ahol az irányítás szinte teljesen kicsúszott a szakemberek kezéből. A gyenge szakmai hátteret itt egyebek mellett rosszul felépített vagy egyenesen alibi-kiállítások is jelzik.) A minőségi munka alapvető feltétele, hogy jól képzett muzeológusok töltsék be az állásokat. A muzeológusképzésekből kiderült – nem csupán nálunk megoldatlan, hanem a világ sok más országában is. A megoldás legkézenfekvőbb formája a posztgraduális képzés lenne, de ez csakúgy mint nálunk, másutt sem rendelkezik még kialakult keretekkel, jóllehet megvalósítása nem tűrhetne halasztást. Különösen égető gondokkal küzdenek a harmadik világ múzeumai, szinte függetlenül egy-egy ország gazdasági helyzetétől. S itt nem csupán a képzett muzeológusok hiánya okoz gondot, hanem a rendkívül laza munkafegyelem is. Egyiptomi kollégáink például elmondták, hogy múzeumaikban a tárgyak tekintélyes hányada leltározásra vár, nem beszélve a nyilvántartás egyéb formáiról. Még a nyugati országok többségében is megoldatlan a restaurátorképzés, s itt a szocialista országok képzési formáit több hozzászóló példaadónak nevezte.

A múzeumi munkaerő nem elhanyagolható hányadát alkotják főként az amerikai múzeumokban az ún. „önkéntesek", akik az intézmény tevékenységéhez kapcsolódó bizonyos napi vagy heti óraszámú térítés nélküli munkát végeznek.

Többen szóltak a *múzeumi gyűjtés* gyakran kilátástalan dilemmájáról: mit gyűjtsenek a kortárs képzőművészet és mai kor emlékeit őrző múzeumok. Nyilvánvaló, rendkívül nagy a múzeumi szakem-

berek felelőssége, hiszen maradandó értékek sikkadhatnak el szemük elől. (Ugyanakkor a „felkapott" mai képzőművészek alkotásainak ára sokszor elérhetetlen a múzeumok számára.)

Mint az elhangzott előadásokból és hozzászólásokból kiderült, a *múzeumi etika* kérdései igen sok országban tisztázatlanok. Sokhelyütt ugyanis hiányoznak a mindenki számára kötelező előírások (pl. rendelkezhetnek-e a muzeológusok magánnyűjteménnyel stb.). Ezen írott etikai kódex bevezetése minden országban igen fontos és sürgető feladat lenne.

A *múzeumirányítás* számos szóba került kérdésének élére kívánkozik annak megemlítése, hogy a nagy nyugati múzeumok többségét kiválóan képzett, alkotó szellemű szakemberek vezetik. Nyilvánvaló, hogy a múzeumirányítás minősége igen nagymértékben az igazgató szakmai képzettségétől, vezetői rátermettségétől függ. (Ritkán válik jó igazgató a szakmai képzettség nélküli „ejtőernyősökből", akik kinevezésük előtt jobb esetben is csak látogatóként jártak múzeumban.) Igen értékes volt számunkra a múzeumi dolgozók munkájának értékelésével kapcsolatos előadás. Pittsburghi kollégánk elmondta, hogy évente kétszer, pontozásos rendszerben értékelik minden muzeológus munkáját, s az elért pontok száma szerint módosítják munkabérüket is.

A kisebb szemináriumi csoportokban megvitatott témák közül nagy érdeklődés kísérte *a műtárgyak visszaszolgáltatásának szerteágazó kérdéskörét.* Mint az közismert, a műkincsek jórészét korábban elvesztett országok (pl. Görögország, Egyiptom) visszakövetelik e kulturális javakat (illetve azok bizonyos hányadát) az új tulajdonos országoktól, főként Angliától, Franciaországtól és Németországtól. Nyilvánvaló, hogy e követelések zömmel jogosak, az állásfoglalás — még nekünk, „pártatlanoknak" is — korántsem mindig egyszerű. Sok egyéb probléma mellett azért sem, mert e műtárgyak például sokkal nagyobb biztonságban vannak minden szempontból a British Museumban, mint esetleg Egyiptomban vagy Irakban lennének. Sok esetben az egykori „vásárlások" jogszerűségét sem lehet kézlegyintéssel elintézni. Egyiptom például ma is ad el külföldre műkincseket. Gyakran nem egyértelmű a „származási ország" megjelölés sem. Például: mennyiben tekinthető a mai Törökország az egykori Bizánc örökösének? Emellett aligha vethető fel komolyan minden műtárgy visszaszolgáltatásának igénye. Nyilvánvaló viszont, hogy néhány fontos, nemzeti jelképként is kezelt emlék visszaadására megvan a remény, bár alighanem ez is csak hosszú, türelmes és szívós tárgyalások után valósulnak meg.

A *múzeumi kiállítások kérdése* — a különböző nézőpontból — minden szemináriumi csoportban napirendre került. Az egyikben a rendezés technikai részleteit, a mondanivaló kifejtésének módját vitatták meg (pl. a tárlófeliratok szerepe és aránya, a különböző grafikai megoldások, a kiállításvezetők típusai), a másikban a történeti kiállítások rendezésének főbb elveiről folyt élénk eszmecsere. Ez utóbbin a jobbára szintén technikai részletkérdések mellett szóba került, hogy a szomszédos országok történeti kiállításai ugyanazt a kort vagy eseményt a mai uralkodó megítélés alapján egészen másként tükrözik, ami lényegében egymás ellen „neveli" e népeket. Sajnos, ez a jelenség Közép-Európában sem ismeretlen. E kiállítások rendezőinek mindenütt az elfogulatlanul értékelt történeti tényekre kellene építeni mondanivalójukat s arra törekedniök, hogy sajátos eszközeikkel elősegítsék a népek

közeledését, közös történelmi és kulturális hagyományaik felismerését. E törekvés valószínűleg akkor sem lenne eredménytelen, ha jól tudjuk az elszomorító kiállítások eszmei sugallói nem a muzeológusok, hanem a történettudományt és történelemoktatást manipuláló „magasabb tényezők". A kisebb tájegységek vagy falvak múzeumainak szükségességét többen kétségbe vonták, hiszen a szó valódi értelmében nem is múzeumok ezek, legtöbbször csak igen szerény és gyenge minőségű gyűjteményük van; szakképzett muzeológusok hiányában kiállításaik is sok kívánnivalót hagynak maguk után. A hozzászólók többsége mégis létjogosultságuk mellett voksolt, mivel e létesítmények minden gyarlóságuk ellenére is fontos és gyakorta egyedi szerepet játszanak egy-egy etnikai, néprajzi csoport vagy tájegység kulturális hagyományainak megőrzésében. Magunk viszont úgy véljük, hogy e kétségkívül helyes vélekedés ellenére is maradéktalanul szükség lenne a hivatalos és szakmai szóhasználatban is a fogalmak pontos jelölésére és megkülönböztetésére. Nyilvánvaló, hogy csak ennek hiányában beszélhetünk például hazánkban több száz múzeumról.

Tapasztalt építész-szakemberek fejtették ki véleményüket az *új múzeumépületekről,* nevezetesen arról, hogy milyen követelményeknek kell megfelelnie egy modern múzeumépületnek. (Tehát nem csupán kiállítótermeket, dolgozószobákat restaurátorműhelyeket, előadótermeket, raktárakat kell bennük kialakítani, hanem oktatótermeket, büféket, elárusítóteret is.) Emellett természetesen nem mellékes szempont, hogy milyen jellegű múzeumnak ad otthont az új épület. Többen említették elrettentő példaként az amerikai Guggenheim Múzeum épületét. (E tanulságos vita tőlünk gyakorlati szempontból eléggé távol állott, hiszen közismert, hogy nálunk új múzeum csak fehér hollóként épül, az „új otthon" nálunk általában másoktól levetett épületeket jelent. Elszomorító, hogy a 60-as és 70-es években, amikor a hivalkodó irodaházak gombamód nőttek ki városaink e szempontból termékeny talajából, hazánkban csupán egyetlen új múzeum épült.)

Végezetül a *múzeumi oktatás* kérdésében kialakult vitáról teszünk említést, melyben az a vélemény kristályosodott ki, hogy e felelősségteljes feladatot csak a szakképzett pedagógus és muzeológus közösen oldhatja meg magas színvonalon.

A szeminárium résztvevői két élményt adó, ugyanakkor szakmai ismereteinket is bővítő kiránduláson vettek részt. Május 6-án a Bad Ischl-St. Wolfgang — St. Gilgen — Halstatt — Mondsee útvonalon Salzkammergut csodálatos természeti szépségeivel és a nevezetes régészeti lelőhely, Halstatt múzeumával ismerkedhettünk meg. Május 8-án Münchenben megtekintettük a Neue Pinakothek épületében berendezett, kiválóan felszerelt restaurátor központot, a Doerner Intézetet, majd ki-ki az érdeklődésére számot tartó kiállításokat látogathatta meg az eléggé rövidre szabott időben.

Összegezve: a szeminárium magas színvonalú előadásai és vitái jelentősen bővítették a résztvevők ismereteit a mai muzeológia aktuális problémái terén. A leopoldskroni kastély baráti légkörű beszélgetései a hivatalos programon kívül is sok új ismerettel gazdagítottak bennünket, s esténként kötetlen légkörű „önkéntes" ismertetőket hallhattunk az egyes országok múzeumairól. S maradandó élményt és ismereteket adó szeminárium munkáját példaszerűen pontosan szervezték meg a lekötelezően vendégszerető, mindig segítőkész házigazdák.

JANKÓ BÉLA

GYŰJTŐÚTJAIM ÉS KUTATÁSAIM MONGÓLIÁBAN

Réges-régen, több mint negyven éve, az arácsi temetőben egyetemisták kis csoportja virágcsokrot tett idősebb Lóczy Lajos sírjára. E csoport tagjaként akkor nem sejtettem – honnan is sejthettem volna – hogy egykor még eljutok annak a Belső-Ázsiának legalább a peremére, melynek megismerését, megismertetését illetően Lóczy Lajos olyan kiemelkedő eredményeket vallhatott magáénak. Az elmúlt évtizedben, nyolc alkalommal összesen 20 hónapot tölthettem Mongóliában. Ottani feladataim jellegét, s főleg azok végrehajtásának módjait jelentős mértékben meghatározták a hatalmas ország egészen különleges természeti viszonyai. Így ezek rövid felvázolása nem mellőzhető.

I. TERMÉSZETI VISZONYOK

Fekvése

A Mongol Népköztársaság Ázsia szívében, a hatalmas belső-ázsiai lefolyástalan medence északi szélén fekszik. Ezt a medencét keleten a Nagy Hingán hegység, északon a Hentij, a Hangáj és a Szaján hegységek, É-Nyugaton a Tannu-Ola, nyugaton az Altáj hegység, a Tiensán és a Pamir, délen a Keleti Tiensán, távolabb a Kuen-Lun hegyláncai, Tibet magasföldje és a Himalája égbenyúló tömegei zárják el az amúgy is messzi óceánoktól. Mongólia maga csak két szomszédjához, a Szovjetunióhoz és Kínához képest kicsiny ország, hiszen hosszúsága-szélessége hazánkénak durván négyszerese, területe pedig több mint tizenhatszorosa (bő másfél millió km^2). Ugyanaz a 47. északi szélességi kör osztja nagyjából egyenlő északi és déli részre, amelyik Magyarországot is megfelezi. A tengerszint feletti

magasságot illetően viszont nagy a különbség: Mongólia legalacsonyabban fekvő pontja keleten van: a Kék-tó (Huh-núr) nevű kis sós tavacska vízszintje — meghaladva a budai János-hegy csúcsát — az 560 méteres tengerszint feletti magasság körül ingadozik. Tucatnyi hegycsúcsa emelkedik 3000 m fölé, s közülük hét havas tető megközelíti vagy túllépi a 400 méteres magasságot is. Az ország területének kb. 25%-a 2000 méternél magasabban, 60%-a 1000 és 2000 m közti magasságban fekszik és csak 15%-a tartozik az 1000 m-nél alacsonyabb övezethez. Mongólia tengerszint feletti középmagassága 1580 m, vagyis Kékestetőnkének jó másfélszerese.

Felszíne, hegyei, vizei

A magasra emelt ősi rögök és a fiatal felgyűrődések alkotta lánchegységek inkább Mongólia északi és nyugati részén találhatók. Ezektől délre és keletre szinte mindent befednek a vastag kontinentális hordalék agyag-, homok-, kavicsrétegei. (ld. 1. térkép) Itt az enyhén hullámos felszínből csak helyenként, s a környező térszint fölé legfeljebb 600—900 m-re emelkedik ki egy-egy magaslat, eltekintve a nyugati Mongol Altájból délkelet-kelet felé a Góbiba messze benyúló Góbi-Altáj helyenként 3000—4000 m magas vonulataitól.

A Hangáj hegység az előbbivel nagyjából párhuzamosan, tőle 100—300 km-re északkeletre húzódik, közrezárva vele a Nagy Tavak Völgyét.

A Hangáj kb. 800 km hosszú vízválasztójától északra eső területek összes folyóvizét és a Hentij hegység vizeinek egyrészét a Szelenge folyó gyűjti össze és viszi a Bajkál-tóba, az Onon és Kerülen folyó a Hentijből eredő vizek másik részét a Csendes-óceán felé vezeti el. Mongólia többi része — területének majd háromnegyede — vízrajzi szempontból a már említett belső-ázsiai lefolyástalan medencéhez tartozik. Az errefelé tartó folyók — kiérkezvén a hegyek közül — száz vagy párszáz kilométeres futás után rendszerint eltűnnek a kavicstakaró mélyében vagy beletorkollnak egy lefolyástalan, sós vagy édesvízű tóba, melyekből van vagy ezer. . .

Éghajlat, időjárás

Belső-Ázsia lefolyástalan medencéje földünk egyik legszélsőségesebben szárazföldi éghajlatú területe. A világtengerektől távol, nagy hegyektől körülzárva, magasan a tenger szintje felett minden feltétel adva van az északi részén hidegebb, délebbre már nyaranta forró sivatag kialakulásához.

Ezen a területen a felső krétakortól kezdve hűvösebb vagy melegebb, de mindig inkább száraz volt az éghajlat. Az azóta lejátszódott tektonikus folyamatok, az egész terület általános megemelkedése, és a fiatalabb magas hegyláncok felgyűrődése gyorsan és erőteljesen fokozta a kontinentalitást. A negyed-időszaki hosszabb és kiterjedtebb első és a rövidebb és kisebb mérvű második eljegesedés alatt fejlett vízfolyás- és tórendszerek alakultak ki átmenetileg, anélkül, hogy az éghajlat alapjában száraz jellege megváltozott volna. Az egyetlen, viszonylag hosszú interglaciálisban és a posztglaciálisban gyorsan és erőteljesen fokozódott az ariditás. A folyók elapadtak, a tavak vízszintje és kiterjedése je-

lentősen csökkent. Szárazzá vált medrek, kavicsos teraszok árulkodnak az egykori vízszintről, vagy itt-ott a Góbiban egymástól futamodásnyira álló öreg törpe szilfák (Ulmus pumila) messzire nyúló sora jelzi, hogy itt valamikor folyó volt és a kavicstakaró alatt nem túl mélyen ma is áramló édesvizet lehet találni.

A kontinentalitás ma Mongólia egész területén, sőt elszigetelt foltokban még tőle északra, pl. Jakutföldön is érezteti hatását. Az évi csapadék mennyisége északon, a Höbszgöl-tó környékén, a Hangáj és a Hentij fő vonulatain sokéves átlagban alig haladja meg a 400 mm-t, délen a Góbi-Altáj hegyláncaitól délre és délnyugatra a Dzsungáriai és a Transzaltáj-Góbiban, valamint nyugaton az Altáj és Hangáj között a Nagy Tavak Medencéjében nem éri el a 100 mm-t sem. A kevés csapadék térbeli és időbeli eloszlása nagyon szeszélyes. Télen hó alakjában hullik egy kevés, de a nagyon száraz levegőben és erős napsütésben ez is jórészt elpárolog; az esőmaximum a rövid nyárra, zömmel júliusra esik. Légörvények hoznak ilyenkor zivataros esőket, felhőszakadást, s néha jégesőt, nagyon szeszélyes területi eloszlásban. Ezért szinte minden évben nagy területeket súlyt katasztrofális szárazság.

Az évi napfénytartam a legészakibb részeket kivéve elérei a 3000 órát, a borús napok száma évente nem több 50–60-nál.

Ulán-Bátorban az évi középhőmérséklet $-2{,}9^{\circ}$C. A januári és júliusi havi középhőmérsékleti izotermák (ld. 2. térkép) jól szemléltetik a szélsőségesen nagymérvű évi hőingadozást: a téli és nyári havi közepek különbsége 40–50 fok. Az abszolút maximum és minimum hőmérsékletek különbsége sok helyen eléri a 90°C-t! Az izotermavonalak sűrű elhelyezkedéséből jól látható, hogy északról délnek, illetve a magas hegyekről az alacsonyabban fekvő halomvidék és síkságok felé haladva gyorsan váltják egymást a klimaövek. Ennek a ténynek köszönhető, hogy Mongólia biogeográfiai vonásai is egyedülállóan különlegesek, amint erről – legalábbis a növénytakaróval kapcsolatosan – még bővebben lesz szó.

A téli időjárás alakításának fő tényezője az ilyenkor felépülő belső-ázsiai anticiklon, egy nagy légnyomású góc uralma. Derült ég, szélcsend, száraz levegő, igen erős (néha -40, -50°C-ig süllyedő) éjszakai lehűlés jellemzi a téli hónapokat. Ez az erős lehűlés gondoskodik Mongólia északi felében az örökös talajfagy jégkorszakot idéző fennmaradásáról. Síkvidéki fagyott altalajú foltokkal itt egészen a 47. északi szélességi fokig találkozni – sehol másutt a földkerekségen ennyire távol az északi sarktól nem fordul elő ez a jelenség.

Tavasszal – áprilistól – hideg száraz észak-északnyugati viharos szelek, homok- és porviharok teszik nehezen elviselhetővé az időjárást. Ahol nem borítja eléggé zárt növényzet a talajt, az erős szél a felszínről messzire (Kínáig) elviszi a fizikai mállás (felaprózódás) aprószemcsés termékeit (homokot, port). Közbevetőleg: komoly gondja ez a talajlepusztulás a mongol szántóföldi növénytermesztésnek. Talán ezért is ellenezte hosszú ideig a lámahitű egyház a földművelés terjesztését Mongóliában. A tavaszi viharos szelek miatt a gyér növényzetű sivatagos sztyep és az igazi sivatag övezetében a felszínt néhány centiméter vastagságú, a napsütéstől barnára-feketére égett apró-murva vagy kavics-

réteg — kavicspáncél — takarja. Az egykori folyó- és tómedrekből kifújt homok itt-ott mozgó dünesorok alakjában vándorol egyre tovább, magát a mederfeneket már csak a visszamaradt kavicstakaró borítja.

A rövid nyarat a már említett zivataros esők mellett a hirtelen időjárás-változások is jellemzik. A napsütéses meleg napok vagy hetek után, porvihart kavaró forró szél nyomában, szinte törvényszerűen jön a zivatar, zápor, felhőszakadás vagy jégeső és néhány óra alatt 15–25°C-t is csökkenhet a hőmérséklet. Egy-két nap múlva újra derült, meleg időjárás, sőt forróság következhet, amikor a déli órákra jólesik behúzódni a jurta szellős, hűvös belsejébe. . . Az ősz általában napos, száraz, szélcsendes; fagyos éjszakákat 15–25 fokos nappali felmelegedés követ. A talajmenti sőt az erősebb éjszakai fagyok a főváros környékén szeptemberben már nem ritkák, s egy-egy kiadósabb hózápor is előfordulhat.

Az izoterma-térkép természetesen nem tükrözi az említett hirtelen időjárás-változásokat és erős napi hőingadozásokat, de még a nagyon jelentős mikroklíma-különbségeket sem pl. a hegygerinc és a völgytalp, a déli és északi vagy a keleti és a nyugati lejtő között. A téli hőmérséklet-eloszlási viszonyokra nagyon jellemző a nagymérvű inverzió, a megfordított hőmérsékleti rétegződés gyakorisága (amikor a völgyekben sokkal hidegebb van, mint a hegytetőkön). Ez sem olvasható le az izotermatérképekről. A mikroklíma-különbségek és a hőmérsékleti inverzió hatása lépten-nyomon felismerhető a növénytakaró arculatában és florisztikai összetételében. Érdemes, sőt jelen írás fő mondandója szempontjából szükséges is közelebbről megismerkedni — legalábbis nagy vonásokban — ezzel a növénytakaróval.

Növénytakaró

Mongólia tájait járva a nem-szakembernek is szembetűnik a növénytakaró mozaikossága. Elsősorban a hegyes-völgyes országrészekben tapasztalható ez lépten-nyomon, de figyelő szemmel még a sík vagy enyhén hullámos Góbiban, a tágas pusztákon is jól felismerhetők a finomabb különbségek pl. egy-egy dombsor előtt és mögött, egy valamikori folyó- vagy tómeder különböző terasz-szintjein kialakult növényegyüttesek között.

Ez a mozaikosság megnehezíti a növényföldrajzi övezetek elhatárolását. A geobotanikusok körében felmerült véleménykülönbségek taglalását mellőzve, jelen ismertetés céljának megfelel Mongólia Junatov-féle egyszerűsített növényföldrajzi felosztása, melyet Murzajev csekély módosításával a 3. térkép ábrázol. Ez a vázlat szükségszerűen összevonva mutatja be a vízszintes és függőleges zonáció által együttesen meghatározott növénytakaró-képet. A hat fő övezet a magas hegyekről a völgyek és síkságok felé, s északról délnek haladva az alábbi sorrendben követik egymást: alpesi; hegyi tagja; hegyvidéki erdős-sztyep; száraz sztyep; sivatagos sztyep; sivatag. Lássuk ezeket most egyenként.

1. Alpesi övezet: az erdőhatár felett, a Hentij, Hangáj, Szaján és Altáj hegységek legmagasabb gerincein, hátságain sásos, vegyes-füves alpesi rétek találhatók, helyenként tőzegmohás tocsogós láprét-foltokkal, a szárazabb déli oldalakon sztyeprétekkel elegyest. Itt-ott törpe nyíres, füzes és borókás cserjések tarkítják a képet. A legszárazabb lejtőkön tipikus pusztai növényzetű sztyepfoltok is vannak; fényperje (Koeleria), búzafű, (Agropyron cristatum), „hűsítő" üröm (Artemisia frigida), gerebcsin (Aster), kakastaréj (Pedicularis), kökörcsin (Pulsatilla) nemzetségek ázsiai fajaival. Itt az első példa a különböző vegetációövezetek egymásba ékelődésére, a növénytakaró mozaikosságára, mint a mikroklímahatások következményére.

2. A hegyi tajga övezet: a Hentijben és a Höbszgöl-tó környékén, valamint a Hangáj keleti részén a felső erdőhatár alatt található. Szibériai cirbolyafenyő (Pinus sibirica) vagy erdei fenyő (Pinus silvestris) állományokhoz luc- és jegenyefenyő keveredik, a rosszabb talajokon vörösfenyves-cirbolyás állományok dominálnak. Nyár végén a cserjeszintben vörös áfonya szőnyeg látja el C-vitaminnal az erdőt járó kutatót. Kora tavasszal (június közepén) viszont a havasszépe (Rhododendron) pompás virágai, később a molyűző (Ledum palustre) fehér ernyőcskéi, a Linnea borealis Magas Tátrát idéző tölcsérkéi, körtike, harangláb, (Pyrola, Aquilegia), kakastaréj fajok színezik a hegyi tajga cserje- és gyepszintjét. A tisztásokon egy nagylevelű, nagyvirágú sisakvirág (Aconitum excelsum), néhány lednek (Lathyrus) és gémorr (pl. Geranium pseudosibiricum, G. vlassovianum), aztán egy minden porcikáján kegyetlenül szúrós vadrózsa faj (Rosa acicularis), az Empetrum nigrum sötétzöld bokrai, az iszalagra emlékeztető hatalmas fehérvirágú Atragene sibirica, a lapulevelű Cacalia hastata és még sok-sok más faj tartozik a leltárhoz.
A hegyi tajga öv a Hentij hátságain egész Ulán-Bátorig lehúzódik és a városból dél felé indulva néhány órás sétával elérhető a Bogd-Ul 1800—2000 m magas gerincein. Másik, északi irányban a Csingeltej belseje felé (pl. a Szelbe folyócska völgyében) aszfaltozott úton, majd néhány kilométeres, bár kissé meredek és hepehupás erdei csapáson fél óra alatt belemotorozhat az ember a hegyi tajga közepébe; ha tovább megy, visszaereszkedhet az egy szinttel alacsonyabban fekvő erdős-sztyep övbe.

3. Hegyi erdős-sztyep övezet: ez veszi körül a Hentij jelentős kiterjedésű hegyi tajgás magaslatait, beborítja a Hangáj alpesi zónája és kevés tajga-területe, valamint a Höbszgöl-tó környéki tajga közti hatalmas kiterjedésű, de általában alacsonyabb hegyvidéket. Az Altájban közvetlenül csatlakozik a havasi zónához, a hegyi tajga itt teljesen hiányzik az övezetek sorából.
Ebben a zónában legszembetűnőbb a hűvös mérsékeltövi erdőövezet és a száraz sztyep övezet mozaikos egymásba ékelődése. A hegyek északi lejtőit szibériai vörösfenyvesek (Larix sibirica), nyírligetek borítják, de az erdő csak a gerincig megy fel, ahol éles határvonallal válik el a déli oldal hegyi sztyepjének gyeptársulásaitól.
Lenyűgözően sajátos tájkép az eredménye az erdő- és sztyepfelületek ilyetén elhelyezkedésének. Ha az ember egy magasabb kilátópontról délnek néz, összefüggő erdőt, északnak fordulva viszont csupa fátlan hegyoldalt lát maga előtt.

Északról dél felé haladva az erdős sztyep övezetben általában csökken az erdők részaránya; míg északon a nyugati és a keleti lejtőkre is ráhúzódik az erdő, addig délen már az északi hegyoldalakon is egyre kisebbre zsugorodnak az erdőfoltok, hogy aztán teljes eltűnésük jelezze az erdős-sztyep zóna határát a száraz sztyep övezet felé. Csak a távoli Kelet-Tiensánban – tehát messze túl Mongólia határain bukkannak fel még izolált jégkori maradványként vörösfenyő állományok.

A mélyebb völgyek aljáig északon sem ér le az erdő. Okát a mikroklímában kell keresni; a téli hőmérsékleti inverzió és a lejtők lábának szárazsága akadályozza itt a beerdősülést.

A fagyzugos völgyek mélyén gyakran fűzessel szegélyezett tocsogós-tőzegmohás-sásos láprétek találhatók; a vastag tőzegréteget a fagy és olvadás váltakozása a messzi északi tundrákéhoz hasonlóan szántja fel, mintha óriási eke hasított volna bele. Ezekben a völgytalpi láprétekben sok a havasi faj (pl. ilyen a Hedysarum alpinum).

Az általában ritkás vörösfenyvesek gyepszintje kora tavasztól őszig színpompás, virágzó szőnyeg. Az ázsiai zergeboglár (Trollius asiaticus) jércetojásnyi sötétsárga virágai, boglárka-, sisakvirágfajok (pl. az Aconitum barbatum, A. baicalense, A. excelsum), harangvirág, buglyos szegfű, vadlen (Linum baicalense), kakastarjék, lednek, bükkönyfajok, aztán egy hereféle (Trifolium lupinaster), macskagyökér (Valeriana dubia), ibolyák, árvácskák (Viola uniflora, V. dissecta, V. biflora, V. rupestris stb.) sokszor tömegével virágzanak. Az erdőszéleken, üde réteken még orchideákat is lehet találni (Gymnadenia conopea, Cypripedium guttatum, Orchis fuchsii).

A cserjeszint viszonylag szegény fajokban. Néhány gyöngyvessző- és vadrózsa-faj mellett a Dasiphora fruticosa, az Astragalus fruticosus szegélyezik az erdei tisztásokat. Ezeken a tisztásokon, az irtásokban gyakran hegyi sztyeprét vagy láprét társulások lágyszárú fajai sokszor szinte kaszálható bőségben jelennek meg. Pl. 1979 tavaszán a Bogd-Ul egyik leirtott fennsíkján a lisztes kankalin, a Csingeltej üde hegyi rétjén az Anemone crinita szellőrózsa-faj virágszőnyegét általam addig még nem látott bőségben hullámoztatta a tavaszi szél.

Az erdős sztyep övben a déli lejtők növénytakaróját a délibb sztyep sőt sivatagos sztyep zónából benyomult fajok uralják. A lejtőszögtől, a dőlés irányától, a tengerszint feletti magasságtól és még több más tényezőtől (pl. a legeltetés mértékétől) függően váltják egymást a különböző társulások. Kora tavasztól nőszirmok (pl. Iris tigridia, I. flavissima, I. lactea, I. ruthenica), kökörcsinek (pulsatilla flavescens, P. turczaninovii, P. bungeana), csajkavirág- és csüdfű-fajok sokasága, vagy a kőgörgetegek szélén a szibériai Salamon pecsétje virágzik, az üdébb réteken egy liliomfaj (Lilium pumilum) igen szép, nagy, tűzpiros virágokat hordozó vékony szálait lengeti a szél.

A legszárazabb déli lejtőkön a sivatagi jövevény Asparagus gobicus, a mi nyúlárnyékunk távolba szakadt rokona is megjelenhet egy bennszülött cserjefaj, a Caryopteris mongolica, csikófark-fajok, mongol vadmandula (Amygdalus mongolica) vagy egy szúrós ajakos, a Lagochilus ilicifolius társaságában. A lankásabb lejtőkön a Cynbaria dahurica néhány centiméteres hajtásain nagyranőtt, 4–6 centiméteres tátogató-virágok sárgállhatnak, sokszor nagy tömegben terem a tátrai havasi gyopár rokona,

a Leontopodium campestre, s ázsiai árvalányhaj-fajok (Stipa kryloviana, S. klemenzii, S. orientalis), aztán taréjos búzafű, fényperje, csenkesz, a lejtők aljában hajperje (Elymus sibiricus, E. dahuricus, E. nutans) fajok és ázsiai rokonaik (Leymus chinensis, L. paboanus) adják a tarka virágszőnyeg zöld hátterét.

Ha egy többé-kevésbé meredek déli lejtőn a gerinc alatt sekély horpadást találni, ahol az északnyugati-északi uralkodó szelek árnyékában némi törmelékből vastagabb termőtalaj képződik, télen több hó gyűlik össze és a nyári záporok vizéből is több raktározódik, akkor itt rögtön megjelennek a magasfüves rétek, erdei tisztások, vörösfenyvesek, sőt a hegyi tajga lakói: harangvirágok, bökköny, sisakvirág, kakascímer, sarkantyúvirág, gémorr, encián nemzetségek nálunk jobbára ismeretlen fajai. Alig pár méteres távolság és szintkülönbség van csak az egyébként a tajga-erdőben illetve a sivatagos sztyepben honos fajok lelőhelyei között.

Hasonló módon extrazonális társulásoknak, „szökevény" fajoknak adhatnak otthont az erdős sztyep övben sok helyen megtalálható félig vagy alig megkötött vagy mozgó homokbuckás területek. Ezek kiterjedése nem nagy, csak néhány vagy néhányszor tíz km^2, de mindig bővelkednek ritka fajokban: a homoki búzafű (Agropyron michnoi), a nagytermetű, arasznyi hosszú és 3–4 cm vastag kalászú Leymus racemosus, a vastagszalmájú, nagybugájú Psammochloa (Timouria) villosa, azután rozsnok fajok társaságában megterem itt pl. a bennszülött Hedysarum mongolicum félcserje és a Caragana pygmea cserje, mint a sivatagos sztyepből érkezett jövevény. Ebben az esetben is majdnem vagy egészen sivatagi elemekkel találkozni az erdős sztyep zóna egy-egy kockájában! Lehetne még folytatni a hasonló, csak Mongólia növénytakarójára jellemző szituációk felsorolását. A távolról sem teljes leltár után át kell térni a sorban következő övezetre.

4. A száraz sztyep zóna az erdős sztyep övtől délre fekvő, kelet felé kiszélesedő, nyugat-északnyugatnak keskenyedő és a Nagy Tavak Medencéjében kiékelődő hatalmas fátlan pusztaság. A néhány bővebb vízű folyó (pl. Túl-gol, Kerülen, Ongijn-gol) medrét itt-ott kísérő babérlevelű nyárasoktól (Populus laurifolia), füzesektől eltekintve, árnyékot adó fát itt nem találni, a magaslatok, sőt a környező térszintből itt-ott 600–900 méterre kiemelkedő hegyek északi lejtőin a horpadásokban is legfeljebb cserjések fordulnak elő gyöngyvessző, vadribizli, vadmandula fajokból. A sík vagy enyhén hullámos pusztát viszont gyakran egész a látóhatár széléig egyenletesen ritkás eloszlásban borítják a Caragana microphylla pillangós cserje sötétzöld, földhöz lapuló, sokszor több méter átmérőjű szúrós bokrai. A gyepben az évelő pázsitfű-fajok sokasága (csenkesz, árvalányhaj, búzafű, fényperje, rozsnok, perje, tarack, a hajperje-rokon Leymus chinensis mellett a talajtól függően vadhagymák sora (pl. Allium senescens, A. odorum, A. tenuissimum) ürömfajok (Artemisia frigida, A. Scoparia, A. macrocephala, a homokosabb helyeken az A. arenaria), a sekély mélyedésekben a nősziromok (Iris tenuifolia, I. bungei) teremhetnek. A felszín alatti vizek közelségét és a többnyire vele járó szikesedést a nagytermetű szőrtipanfű (Achnatherum splendens) kemény zsombékjai jelzik, sokszor nagy területre kiterjedő állományokkal. Ilyen helyen gépkocsival, motorkerékpárral közlekedni: csontot próbáló rázattatás.

Másutt a „kék virága a szamárkenyérnek" – a szúrós levelű Echinops dahuricus pingponglabdányi acélkék gömbölyű fészekvirágzatai emlékeztetnek a kiskun tájakon élő rokonra. Az erdős sztyepp övezet déli fekvésű hegyi sztyeppjeinek sok faja itt, a száraz sztyepp zónában terem igazán hatalmas területeken. Több száz további szárazságtűrő fészkesvirágzatú, libatop-féle, pillangós vagy keresztesvirágú fajjal együtt rendkívül változatos növény-együttesek alakultak ki ebben a zónában, érzékeny műszerként reagálva a kis mikroklima-különbségekre, a vízellátási és talajviszonyok apróbb-nagyobb változásaira.

5. Sivatagos sztyep övezet: előbbitől délre-délnyugatra-nyugatra, Mongólia délkeleti határaitól a Góbi-Altáj hegységet és a Nagy Tavak Völgyének déli-délnyugati nagyobbik felét magában foglalva húzódik nyugat-északnyugat felé és a Tannu-Ola hegység lábainál elérve Mongólia északi határát, kiterjed a Nagy Tavak Medencéjének egész területére is. Óriási pusztaság ez, talán négy Magyarország is kitelne belőle. Déli-délkeleti részének valamivel enyhébb és kevésbé szélsőségesen száraz éghajlata van, míg északnyugat-észak felé haladva egyre hidegebbé és szélsőségesebbé válik a klímája. Ezen a hatalmas területen sokféle arcát mutatja a növénytakaró. Minden előforduló nemzetséget itt a legszárazságtűrőbb fajok legedzettebb populációi képviselnek – eltekintve az oázisok, forráslápok környékétől, az édesvízű tavak körüli mocsaraktól, a Góbi-Altáj vagy néhány más hegység magasabb vonulataitól, egyes északnak nyíló völgyeitől. A sivatagos sztyep zóna határát a száraz sztyep öv illetve a Mongol Altáj északkeleti és déli-délnyugati lejtőin az erdős sztyep övezet felé elég jól jelzi a már többször említett Leymus chinensis fűfaj és a nagytermetű árvalányhaj fajok (Stipa kryloviana, S. baicalensis, S. capillata) elterjedési határa. Ezek ebbe az övbe már nem lépnek be. A pusztai árvalányhajfajokat az apró termetű sivatagi fajok – Stipa gobica, S. glareosa, S. orientalis – helyettesítik. A sztyep-zóna Caragana microphylla bokrait a C. pygmea, C. bungei, C. spinosa fajok váltják fel, a taréjos búzafű helyett megjelenik a sivatagi rokon, az Agropyron desertorum. Nem lépi túl a sivatagos sztyep határát észak felé pl. a Chloris virgata egynyári, a Cleistogenes songorica évelős fűfaj, és az Ajania (Tanacetum) nemzetség két belső-ázsiai faja: a 108. délkörtől keletre az A. trifida, nyugatra az A. achilleoides sem (eltekintve az erdős sztyep övezetbeli szórványos szigetszerű előfordulásoktól). A két belső-ázsiai vadkrizantém areájának ilyen elhatárolódása itt kétségtelenül klímahatás következménye.

További néhány érdekesség e hatalmas terület flórájából: a már említett Góbi-beli nyúlárnyék (Asparagus gobicus); a Góbi medvéjének kedvelt csemegéje, a sivatagi rebarbara (Rheum nanum); bennszülött nemzetséget képvisel a Rózsafélék családjából a Potaninia mongolica, a fészkesvirágzatú Tugarinovia mongolica és az Artemisia halodendron nevű ürömfaj; sivatagi ritkaság a Vincetoxicum lanceolatum is. Hatalmas édesgyökér (Glycyrrhiza uralensis) állományok találhatók az enyhén szikes-sós homokos területeken, s a folyók mentén a nálunk kipusztulóban levő homoktövisből (Hippophae rhamnoides) is. Mozgó homokbuckák közt terem itt is a Psammochloa villosa nagybugájú fűfaj. A Nitraria sibirica sűrű ágszövedéke megfogja a mozgó homokot, s embernél magasabb szabályos félgömb

alakú dombokat épít fel belőle. Vízjárta aprókavicsos talajú vagy mozgó homokos területeken a szakszaul (Haloxylon ammodendron) groteszk formákba görnyedt bokrai sokszor óriási bőségben a látóhatár széléig borítják a terepet.
A Góbi-Altáj 3000-4000 m magasságot közelítő gerincein a jégkor óta izolált populációk találhatók erdős sztyep és havasi fajokból (Agropyron cristatum) búzafű; Juniperus sabina boróka; Kobresia bellardii sásféle és egyéb sásfajok társaságában. Egyformán érdekes csemegék ezek a gyűjtő botanikusoknak és a növénygenetikus kutatónak is.

6. A sivatagi övezet a Mongol Altáj és a Góbi-Altáj fő vonulataitól délnyugatra-délre fekvő kavicsos, köves, itt-ott homokdűnés, szinte lakatlan pusztaság.
Légvonalban alig 300 km-re van ez a sivatag az örökös talajfagy legszélső déli előfordulásaitól – erre sincs másik példa a bolygónkon. A növényzet már annyira ritka, hogy növénytakaróról szinte már beszélni sem lehet. A nagy kopár halmok között a kisebb-nagyobb laposokban – egykori tavak, vízfolyások helyén találni csak alig pár szálból álló fűcsomókat (Stipa gobica, Cleistogenes songorica) felszínhez tapadó vadkrizantém, csikófark (Ephedra Przewalskii), libatop-féle Anabasis brevifolia, sivatagi ballagófű, sziksófű, seprőfű fajok bokrocskái társaságában. Kivételesen esős években egynyári füvek (Aristida, Enneapogon, Eragrostis fajok) is megjelenhetnek. A nagyobb termetű cserjefajok közül alig néhány fordul csak elő; leggyakoribb a szakszaul, de ez is csak a nagyobb esőzéseknél vízjárta kavicsos lapályokon, a keskenyebb-szélesebb vízmosások mintázatát követő pásztákban. A homokbuckákon itt-ott tamariskával (Tamarix ramosissima) is lehet találkozni.
Összefoglalva: a sivatagi zónában – két Magyarországnál nagyobb területen – a néhány tavat övező szikes mocsarak növényzetét is számba véve – alig 200–300 növényfajt lehet megszámolni. A törékeny sivatagi ökoszisztémában azonban mindnek megvan a maga szerepe.
Fennmaradásukat örökletes alkalmazkodóképességüknek köszönhetik, mely több tízmillió éven át száraz viszonyok közt folyó evolúciójuk eredménye. Egyirányú szelekció folyik itt a felső krétakor óta a szárazságtűrés fokozódása, a xerofilizáció irányában, s ez az átalakulás ma is folytatódik. Érvényes ez persze nemcsak a sivatag, hanem szinte egész Mongólia és az egész belső-ázsiai medence sok növénynemzetségére és -fajára. Nagyon valószínű, hogy számos xeromorf-xerofil faj vagy alfaj, sőt egyes nemzetségek keletkezési helyét és géncentrumát is Mongóliában kell keresni. A földtörténeti és ősföldrajzi múlt, valamint a mai természeti viszonyok ismeretében ez a feltevés nagyon jogosnak látszik és megérdemli a beható tanulmányozást.
A mongol növénytakaró különböző övezeteiben, különböző növénytársulásaiban élő, ugyanazon fajhoz sorolható populációk, különösen az izolált kis populációk genetikai összetétele közt sok esetben lényeges különbségek találhatók. Felfigyelve erre a tényre, nem lesz érdektelen áttekinteni, hogy milyen munkalehetőségeket kínál Mongólia flórája a növénygenetikus kutatóknak és a muzeológus-botanikus gyűjtőnek.

II. NÖVÉNYGENETIKAI KUTATÁSOK MONGÓLIÁBAN

Mongólia területének négyötöde legelő. Évezredek óta alapja ez itt a nagyállattartó nomád pásztorkodásnak. S alapja ma a mongol népgazdaságnak. Összesen mintegy 24–25 milliós állatállományt (teve, ló, szarvasmarha, juh, kecske állományt) tart el ez az óriási terület. Nem-közgazdászok előtt is világos, hogy a KGST-n belül itt állítható elő legolcsóbban sokféle állati termék: hús, bőr, szőrme, gyapjú, tej. Az állattartás jövedelmezősége pedig a legelők állapotától függ, hiszen a szántóföldi takarmánytermesztés bővítésének lehetőségei korlátozottak, a talajlepusztulás már említett veszélye miatt. A gabonaféle abraktakarmányok termesztésével ugyanez a probléma.

A mai állatállomány két és félszerese a hatvan évvel ezelőttinek. Önként adódik a kérdés: nem haladja-e meg ez az állatsűrűség a legelők eltartóképességét? Különböző növénytársulásokban biológusok vizsgálják a szervesanyag-termelés és -lebomlás dinamikáját, különböző ekoszisztémákban az energiaáramlást. Adataik feldolgozása folyik, de már látható, hogy egyes területeken felismerhető a túllegeltetés káros hatása. Amint ezt a hétköznapok tapasztalatai is mutatják: katasztrofálisan száraz esztendő vagy egy nagy pocok-invázió után most nehezebben regenerálódik a legelő, mint egy-két emberöltővel ezelőtt. Főleg az értékesebb fűfélék, pillangósok, egyes ürömfajok szorulnak vissza ilyen esetekben.

A populációk génkészletének elszegényedése, azaz genetikai erodálódása lesz egyik következménye a túllegeltetésnek, s emiatt még jobban csökken a populációk tűrő- és regenerálódóképessége. Így változtatja egy populációgenetikai visszacsatolási mechanizmus önmagát erősítő folyamattá a genetikai eróziót.

Mi a kiút? Az állatállomány kismérvű csökkentése mellett, a legelők feljavítása. Ennek egyik eszköze az értékes növényfajokat a legelők növénytársulásaiban képviselő populációk génkészletének növelése. Milyen módon? Az erodált populációk génállományába olyan gének (helyesebben alléljeik) bevitelével, melyek hiányoznak a génkészletből, vagy csak kis arányban fordulnak elő. Ezen az úton ugrásszerűen növelhető az erőteljesebben növekedő vagy jobban szaporodó, ellenállóbb vagy nagyobb versengőképességű génkombinációk (genotípusok) keletkezésének valószínűsége.

Gyakorlatilag hogyan valósítható meg hiányzó, elveszett gének (allélek) bevitele egy adott, erodálódott populációban? Nagyon egyszerűen. Mongólia más tájairól, más populációkból származó szaporítóanyaggal, pl. magvetés (felülvetés), betelepítés útján. Fontos, hogy a donor populáció mennél több olyan gént (allélt) tartalmazzon, mely a befogadó populációból teljesen vagy majdnem teljesen hiányzik. Más szóval: mennél nagyobb legyen a különbség a befogadó és a donor populáció génállományának (allélkészletének) összetétele között. Hogyan lehet ezt felismerni? A populációk variációmintázatának összehasonlításával. Könnyen megkülönböztethető öröklődő tulajdonság-párok vagy jelleg-csoportok előfordulási arányának meghatározásával; viszonylag egyszerű, bár nem túl gyorsan végezhető feladat ez. Csak jól meg kell választani azokat a tájegységeket, ahol izolált kis popula-

ciók élnek, amelyekben érdemes elkezdeni a populáció-elemzési vizsgálatokat. Donor-populációként elsősorban ezek vehetők számításba, mert egy érdekes populációgenetikai folyamat, a genetikai sodródás (angol műszóval: drift) eredményeként csökken az egy-egy génhez tartozó allélféleségek száma és nő a populációban a legtöbb tulajdonságában genetikailag tiszta (homozigota) egyedek aránya. Ezek közül az erőteljes természetes szelekció csak a legjobban alkalmazkodott genotípusokat hagyja intenzívebben szaporodni. Ha ilyen populációkból származó vetőmaggal végzünk felülvetést a javítandó legelőn, akkor ott a genetikailag erodált populáció génkészlete értékes allélkombinációkkal gazdagodik, sőt a spontán kereszteződések további új rekombináns genotípusok tömegét produkálják. Emellett bizonyosfokú heterózishatás is várható, ami még tovább javítja a regenerált populáció alkalmazkodó-, versengő- és termőképességét.

Az imént vázolt gondolatmenet mint kutatási irány kialakítása a Mongol Tudományos Akadémia genetikai laboratóriumában hosszú beszélgetésekbe torkolló többmenetes "ötletbörzével" kezdődött és a konkrét kutatási témák munkaprogramjának kidolgozásával folytatódott. Az egyik ilyen téma a mongóliai búzafű populációk genetikai vizsgálatával foglalkozik (ez egyben a genetikai laboratórium egyik munkatársának aspiránstémája is). A taréjos búzafű (Agropyron cristatum) az erdős sztyep és a száraz sztyep zónában helyenként tömegesen, másutt kis populációkban fordul elő, de ezektől a területektől száz-kétszáz kilométerre, a Góbi Altáj 2000–2500 m magas fennsíkjain, gerincein, izolált populációkban is megtalálható. A sivatagi övezetben itt-ott és a sivatagos sztyepp zónában sok helyen a sivatagi faj (Agropyron desertorum), ugyanitt a magaslatokon a törékeny búzafű (A. fragile) terem. Az erdős sztyep és a száraz sztyepp övezet homokbucka-foltjain az erőteljesen tarackos homoki faj (A. michnoi) alkot kisebb populációkat. A növénytakaró többször említett mozaikosságának hála, ez a négy faj sok helyen egymás szomszédságában is előfordul. Vannak jelei annak, hogy itt-ott ezek a fajok egyással is kereszteződhetnek. Gének, génkomplexumok kerülhetnek át így az egyik fajból a másik fajhoz tartozó populációba (gén-introgresszió, génvándorlás történt – mondja az evolúciógenetikus). A homoki búzafűre jellemző tarackosság nyomai például egyes mongóliai A. cristatum populációkban is fellelhetők.

A természetes szelekció, elszigetelt kispopulációkban a genetikai sodródás, az érintkező populációkban a gén-introgresszió – mind módosítják a variáció-mintázatot, az egyes genotípusok és allélek gyakoriságát. E változások és különbségek feltérképezése – évtizedes munkaprogram – eredményei alapján nagy biztonsággal lehet majd javasolni, hogy mely terület, országrész, mely populációiból érdemes vetőmagot gyűjteni-termeszteni a leromlott állományok feljavításához.

Más jellegű, szintén a jövőnek tervezett téma: a vadontermő évelő fűfajok némelyikéből – akár fajkeresztezéssel is – takarmánygabonát termő évelő kulturnövényt csinálni. Az igénytelen, edzett, jó megtermő homoki Psammochloa villosa és egyes Leymus-fajok (L. secalinus, L. racemosus) ígérkeznek jónak erre a célra. Mindössze egyetlen rossz tulajdonságot kell megszüntetni: azt, hogy az érett kalászokból ne peregjenek ki a szemek. Csekélység? Egyáltalán nem, de nem is megvalósíthatatlan

feladat. Mutációk mesterséges előállításával és szelektálásával is, fajok közti keresztezéssel is elkezdhető a munka. Volna még néhány hasonló téma egyes vad pillangósvirágú régi és sztyep-fajokkal is (pl. Trifolium lupinaster, T. eximuum, Medicago turhenica, M. falcata, vagy a nagyon elterjedt, de kissé mérgező Thermopsis lanceolata stb.). További távlati tervtéma: a gyógynövényként nagyon értékes mongol édesgyökér- és homoktövis-populációk genetikai összetételének vizsgálata. A sor még folytatható, de most térjünk más témára.

III. GYŰJTŐÚTJAIMRÓL

A természetes populációk vizsgálatával foglalkozó növénygenetikusnak „hivatali kötelessége" a gyűjtés azaz „mintavétel" a vizsgálandó populációkból. Még inkább kötelessége annak, aki egyben muzeológus-botanikusnak is érezheti magát. Ha ráadásul a csavargás ősi ösztöne is bujkál benne: menjen csak el Mongóliába, ott aztán kiélheti minden ilyen irányú szenvedélyét. Főleg akkor, ha élvezheti az „egyszemélyes expedíció" minden kötetlenségét, munkarendje kialakításában a teljes szabadságot. A civilizáció átkaitól – herbicidektől, pesticidektől, insecticidektől, levegőszennyeződéstől mentes környezetben érintetlen, s fennmaradásában, fejlődésében csak a biológiai törvényektől szabályozott biogeocönózisokban – ha úgy tetszik ökoszisztémákban – barangolhat az ember nap- vagy hétszámra. Csak legyen hozzá ideje és energiája. Előbbit is, utóbbit is sikerült kigazdálkodnom.

Tehát: ha van jó bakancs, hátizsák, bele 1–2–3 liter ivóvíz, benzines gyorsfőző, néhány konzerv, keksz, tea, főzőedény, egy-két tartalék ruhadarab, egy jó nagy konyhakés meg tucatnyi fóliazacskó a gyűjtendő növények kiásásához és elcsomagolásához – már neki is lehet vágni az erdőknek-pusztáknak. 1976 nyarán azután egy erős felépítésű kéthengeres oldalkocsis motorkerékpárt is kaptam munkám ellátásához; a motor megbízható társként gyűjtőútjaim hatósugarát 15–30 kilométerről 150–200 kilométerre, eredményességét meg 10–20-szorosára növelte. Négy nyár folyamán összesen majd 13 ezer kilométert tettem meg nyergében és már egyébként nehezen elérhető úticélokat tűzhettem magam elé. Egy-egy bő zsákmányt ígérő termőhelyre nyaranta többször is kimehettem, s be tudtam gyűjteni a különböző időszakokban virágzó növényeket, magot szedhettem a hazai génkészletgazdálkodás szempontjából fontosnak vagy meghonosításra alkalmasnak látszó fajokból. Emellett természetesen a genetikai laboratórium kutatási témáihoz szükséges vizsgálati, kísérleti anyag begyűjtését is nagyon megkönnyítette a saját „szolgálati" járműi.

A Mongol Tudományos Akadémia és az Általános Biológiai Intézet segítségével és szervezésében nyaranta egy-két hosszabb, másfél-két és félezer kilométeres gyűjtő körutazásra is volt módom.

A gyalogos és motoros túrák célpontjai és eredményei közül érdemes néhányat felsorolni. A már említett ulán-bátori Bogd Ul, a Szent Hegy, mint évszázadok óta őrzött-védett hely – ma természetvédelmi terület – 2000 méter körüli magasságban fekvő gerinceit, hátságait, s 2122 illetve 2257 méter

magas fő csúcsai környékét hegyi tajgaerdő borítja, tisztásain magashegyi rét foltokkal. Gazdag flórája tavasztól őszig kínálja a nálunk ismeretlen érdekességeket. Hasonlóan gazdag választékkal szolgálnak az északi lejtőket-völgyeket borító vörösfenyvesek, nyírligetek, rétek, sziklagyepes meredélyek. Ha tehettem, hetenként felkerestem a Bogd Ult. Mindig meg is kaptam az illő jutalmat — a gyűjteseimből addig még hiányzó egy-egy faj megtalálásának örömét.

A Bogd Ul délnek néző völgyei közül különleges és érdekes az egykori Mandzsair-hijd templomé. Bővízű patakja mellett kivételesen a déli lejtőn is mélyen lehúzódik az erdő a kőgörgeteges, hűvöspárás mikroklímájú völgybe. Az erdei fenyők töve körül a völgy alján feleségemmel 1977-ben még június 21-én is arasznyi vastag olvadó jéggyűrűket találtunk. Ugyanakkor a szomszédos üde réten már bőven virágzott a lisztes kankalin, a lankás sztyepréteken a kökörcsin és boroszlánjaink ázsiai rokona, a Stellera chamaejasme. A Bogd Ul természetvédelmi értékeit — állat — és növényvilágát — kis múzeum mutatja be e kedvelt kirándulóhely látogatóinak.

Másik nevezetes kirándulóhely a fővárostól keletnek kb. 70 kilométerre, a Tereldzs („Havasszépe") folyócska mellett létesített üdülőtelep (és természettől fogva létező horgászparadicsom). Az út a keletre vezető nagy országútról Nalajh bányavároskánál északnak letérve átmegy a Túl-gol nagy fahídján és egy darabig a völgyben ártéri nyáras-füzes ligeterdő mellett halad. Gyűjtögető botanikusnak érdemes ide betérnie. Aprócska encián azaz tárnics (Gentiana) nyílik a sűrű fű között, a tiszta vízből nedves köves parton az árnyékban Marchantia májmoha-telepek zöldellnek, a sásos kis tavacskákban víziboglárka fehérlik, a kavicszátonyon a tamariska-rokon Myricaria longifolia halványrózsaszín barkaszerű virágcsomói jelzik a tavaszt.

A tereldzsi út kis emelkedő után szél által valószerűtlen formákba koptatott gránitsziklás oromfalak közé, a Gorhi völgyébe kanyarodik. A mellékvölgyekben még képtelenebb szikla-építmények tornyosulnak: „Kőkutya", „Kőbéka" (Teknősnek is mondják), „Kínai fal", a „Heyerdahl-hágóban" a Húsvét-szigetek istenszobrait imitáló kőböhöncök sorakoznak. . . (e nevek általam, teljes felelőtlenséggel kreáltattak). Alig megközelíthető sziklapárkányon az altáji vadhagyma (Allium altaicum) aprófejecskés, vastag, bördős szárait fedezi fel a látcsővel megsegített szem, a macskagyökér-rokon Patrinia rupestris, a félsivatagi vadkrizantémok, aztán kőtörőfüvek, kövirózsák társaságában. A lankákon apró vadhagyma, sarkantyúvirág, ördögszem terem nagy tömegben.

Aztán a völgyfő hágójából már látni a Tereldzs folyó galériaerdeit. Vadhagymás, virnáncos (Thalictrum petaloideum) kaszálókon keresztül, kisebb vízfolyásokon átrobogva (vagy a víz közepén megfeneklett motort kiadós MHK-s küszködéssel átrángatva) jut el az ember a főmeder partjára. Hatalmas nyárfák alatt kötésig érő füvek, vadbükkönyök, herefélék, nagyranőtt ernyősvirágzatúak, a kidőlt fatörzseken gombák nőnek — és rengeteg éheztetett szúnyog várja a gyanútlan áldozatot.

Egészen más jellegű, szárazabb füzesek, ligeterdők kísérik a Túl-gol folyását Ulán-Bátortól nyugatra Szongino („Hagymás") mellett. A folyó itt széles völgy északi oldalán, nagy ívű kanyarokkal partot pusztítva hömpölyög, mintha érezné, hogy nem juthat le délre, mint tehette egykoron, hanem kénytelen északnyugatnak fordulva egyesülni a nagymultú Orhonnal. . .

A Túl-gol fölött, a völgy északi oldalán sziklás meredélyek tornyosulnak – telis-tele a száraz sztyep és a sivatagos sztyep fajaival (Asparagus dahuricus, A. angulofractus, Caryopteris mongolica, Ajania, Astragalus, Iris, Lilium, Oxytropis, Pulsatilla fajok bőségével).

A fővárosból nyugat felé, Hudzsirt gyógyfürdői felé indul egy új, aszfaltozott országút – eddig mintegy 150 kilométeres szakasza készült el. Ulán-Bátortól 80 km-re búzavetések közt délnek letérve, sziklás nyergen keresztül érhető el a Molcog Elsz homokbuckás völgye. Összterülete mintegy 10–12 km^2. Terem itt homoki búzafű, mukdeni fényperje, rozsnok, a buckák északi oldalát fűz (Salix acutifolia) és a bennszülött Hedysarum mongolicum messzire futó gyökerei szövik át, megterem itt egy pirosbogyós vadribizli is, a buckák közt a Leymus secalinus képez nagy állományokat. A hágóban a sziklák közt csikófark és Caragana pygmea, taréjos búzafű és karcsú fényperje nő, üröm-, vadhagyma-, sás-, csüdfű- és csajkavirág fajok társaságában.

Tovább nyugatnak, úgy 200 kilométerre a fővárostól (Dasincsilin közelében) részben megkötött homokbuckák, mozgó dünesorok találhatók. Köztük terem az óriáskalászú Leymus racemosus meg egy sor más homoki fűféle és pillangósvirágú faj. Ezen a helyen minden ittjártamkor utolért egy kiadós zápor, sátorverés közben vagy már útban hazafelé. Nem bántam, a gazdag zsákmány megérte.

A sivatagos sztyep zónába hétszer sikerült eljutnom, természetesen mindig más-más részére e sokszínű tájegységnek. Szajnsand környékével kétszer ismerkedtem, Mandalgobiban és ettől délnyugatra a Delger Hangáj hegység lábainál gyűjthettem vadmandula-termést, csikófark, búzafű példányokat herbáriumba, jártam a Gurván Bogd „Három Szent" keleti tagja, az Arc Bogd („Borókás") völgyeiben, feljutottam az Ih Bogd („Nagy Szent") két és félezer méteres keleti gerinceire és sikerült bőséges anyagot gyűjtenem az itt élő izolált taréjos búzafű populációból; az Ih Bogd északi lábainál az Orog-núr környékének dünesorait, édesgyökér-mezőit, szakszaulosait, Nitraria-bokrok formálta homokdombjait közelről is megnézhettem.

A Nagy Tavak Medencéjébe, Altáj várostól kb. 250 km-re északnyugatnak a Dzavhán folyót kísérő hatalmas homokbuckás sivatagba („Mongol Elsz") is sikerült eljutnom. Félelmetes táj. Bőségesen gyűjthettem viszont magmintákat, herbáriumba szánt példányokat és a keresztezési kísérletekhez élő töveket a „hara szul" és „cagan szul" (fekete magvú, fehérmagvú) Psammochloa villosa illetve Leymus racemosus populációkból is. Fárasztó út volt, de megérte! A sikert és alkotmányunk ünnepét Huh Mort falucska vendégfogadójában, a kitűnő „bóz" (tésztába bugyolálva párolt húsgombóc) reggelinél bolgár konyakkal koccintva köszönthettük.

A fentiekben röviden és hézagosan vázolt gyűjtőmunka egyik eredménye az a közel 2300 herbáriumi lap, mely a Természettudományi Múzeum Növénytárában várja megkezdett feldolgozásának befejezését. Ez az anyag távolról sem képviseli Mongólia teljes flóráját – mely szintén közel 2000 magasabbrendű növényfajból áll – hiszen nem jártam, nem gyűjtöttem sem északon, ahol erősebb a növénytakaró florisztikai összetételében a szibériai befolyás, sem keleten, ahol némi monszunhatás ismerhető fel. Elfogadhatóan reprezentálja viszont ez a gyűjtés az erdős sztyep és a száraz sztyep öve-

zetek flóráját és a sivatagos sztyep növényzetének ismeretéhez is szolgáltat tájékoztató értékű anyagot.

Több száz magmintát sikerült gyűjtenem; ennek egyrészét hazai botanikus kerteknek adtam át, a génkészletgazdálkodás, meghonosítás céljaira ígéretesnek mutatkozó mintákat pedig a tápiószelei Agrobotanikai Állomásra bíztam. Eléggé megalapozott becslések szerint ugyanis a történelmi időkben az erdőirtás, a legelők feltörése, a tájfajták eltűnése és a monokulturás termesztés terjedése, valamint fajok kipusztulása miatt a bioszféra genetikai diverzitásának 90%-a elveszett. A belterjes agrárterületek vagy a nagyvárosok élővilágában tárolt génkészlet diverzitása csak töredéke az eredeti, megsemmisített biocönózisokénak. A globális genetikai erózió megállapításának vagy e folyamat visszafordításának egyetlen lehetősége: az érintetlen területek élővilágában tárolt génkészletekkel való ésszerű gazdálkodás: megőrzés és a kultúrtájakon az elszegényedett génkészletek feltöltésére történő felhasználás útján. E program első lépése: a készletek felmérése és értékelése. Az általam összegyűjtött szerény anyag csak a kezdet kezdetét jelentheti, de talán alkalmas lesz arra, hogy felhívja a figyelmet a mongol flórának a jövőt tekintve igen nagy értékeire és indítást adjon nagyobb szabású mongóliai gyűjtőexpedíciók szervezéséhez.

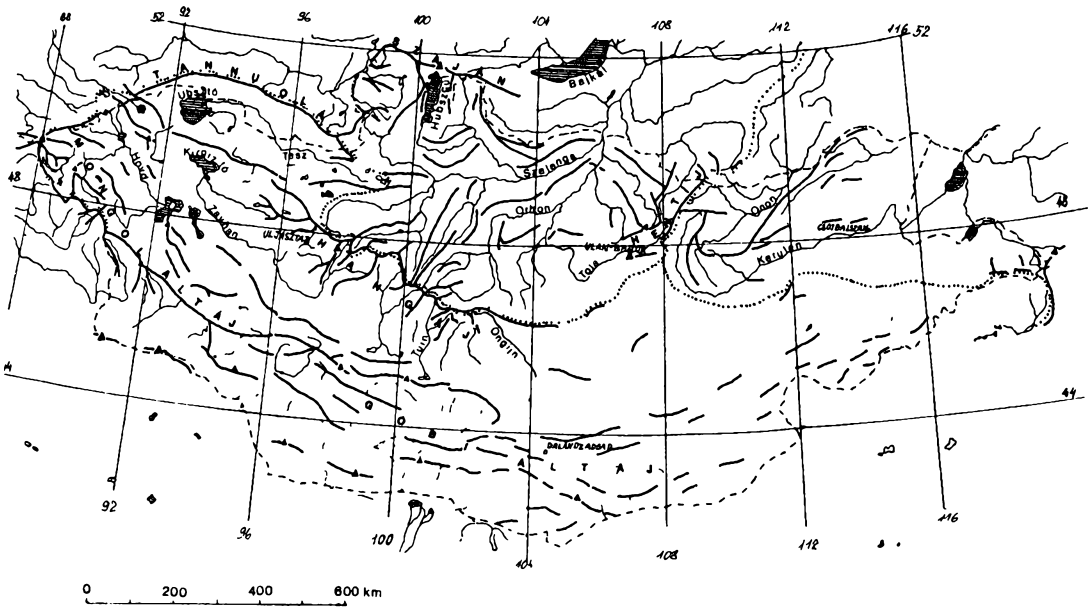

1 TÉRKÉP MONGÓLIA HEGYEI ÉS VIZEI A FŐ VÍZVÁLASZTÓT PONTSOR JELZI

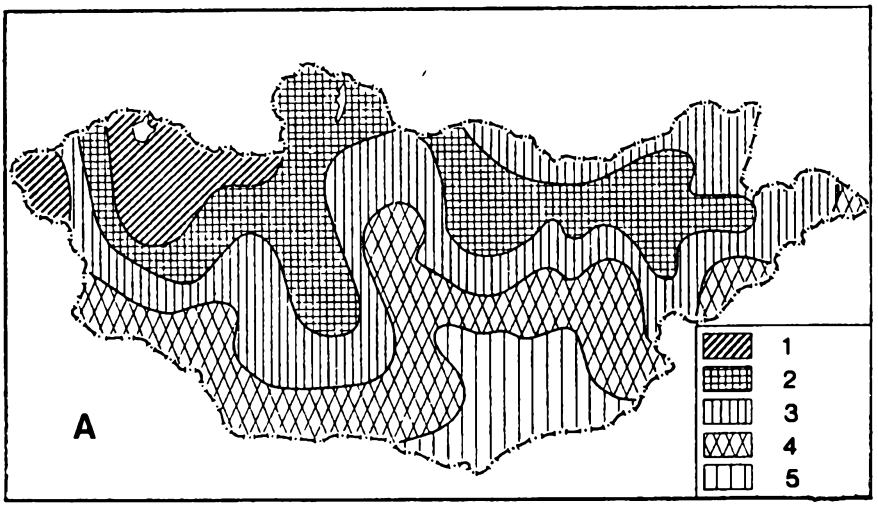

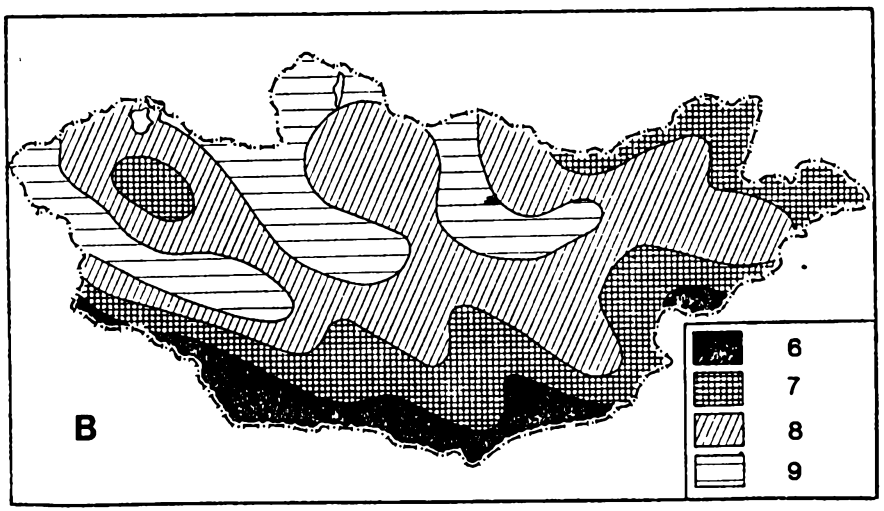

2. TÉRKÉP. A JANUÁRI (A) ÉS JÚLIUSI (B) KÖZÉPHŐMÉRSÉKLETEK TERÜLETI ELOSZLÁSA MONGÓLIÁBAN. 1 : −30°C ALATT; 2: −30° – −25° KÖZÖTT; 3. −25 – −20° KÖZÖTT; 4. −20° – −15° KÖZÖTT; 5: −15° FELETT; 6: 25° FELETT; 7: 20° – 25° KÖZÖTT; 8: 15° – 20° KÖZÖTT; 9: 15° ALATT.

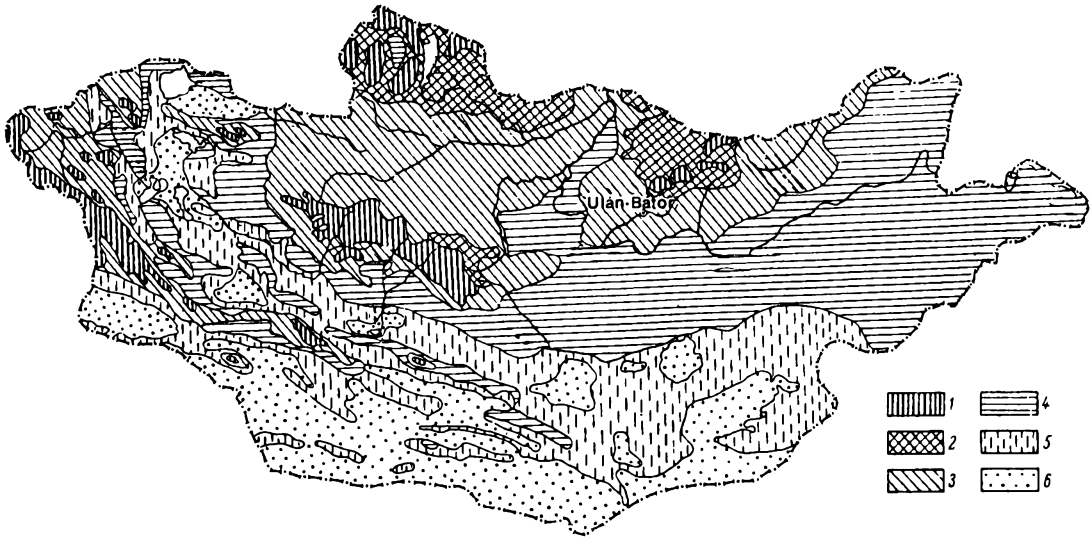

3. TÉRKÉP. MONGÓLIA NÖVÉNYFÖLDRAJZI TAGOLÓDÁSA. 1 – ALPESI ÖVEZET; 2 – HEGYI TAJGA; 3 – HEGYI ERDŐS–SZTYEPP; 4 – SZÁRAZ SZTYEPP; 5 – SIVATAGOS SZTYEP; 6 – SIVATAG.

KIÁLLÍTÁSOK

ARADI NÓRA

A NEMZETI GALÉRIA ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA

A Magyar Nemzeti Galéria régóta várt és szépen rendezett XX. századi termei olyan állandó kiállításnak foghatók fel, amely még nem végleges. Nagyobbik része, legtöbb csomópontja stabil, kiérlelt, de megoldandó még a kezdete és a vége, és átgondolandó néhány közbülső izelődési pont.

A kérdőjeleknek vannak köztudott objektív okai. Így ténykérdés, hogy mi található a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményeiben, amiből válogatni lehetett. Ténykérdés az adott teremsor mérete és osztottsága is, amihez alkalmazkodnia kellett a kiállított alkotások mennyiségének és sorrendjének. Ezen túlmenően azonban már a rendezésen múlt, hogy mit mennyire és hol hangsúlyozott, menynyire vette figyelembe vagy sem a korábbi vagy újabb művészettörténeti kutatást, esetleg alapkutatásokat.

Nem az a célom, hogy teremről-teremre haladva ismertessem a kiállítást, ezt megteszi a katalógus szövege. Még kevésbé óhajtanék ellenjavaslatokat felsorakoztatni, tudván azt, hogy minden szakember egyéni „kívánságlistáján" legalább húsz százalékos eltérés lehetséges, a mához közeledve még a csomópontok megítélése is különbözhet. Célszerűbb abból kiindulni, hogy mi a kiállítás felépítésének, tagolásának a módszere, hogyan tudja láttatni a XX. századi magyar festészetet és szobrászatot.

Fontos közhely: állandó múzeumi kiállításnak nem az a feladata, hogy művészettörténetre tanítson vagy ilyen ismeretterjesztést nyújtson, hanem hogy a legszebb alkotások művészeti-esztétikai erejével kívánjon hatni. Ezt teszi a Magyar Nemzeti Galéria XX. századi kiállítása is. A kronológiához sem ragaszkodik, az alkotások elhelyezése-láttatása a művek néha életművek hatásának rendelődik alá. Pon-

tosabban szólva, van kronológia is, történeti meggondolás is, a látogató azonban alig érzékelheti, annyira alkalmatlan a nem alakítható teremsor arra, hogy az egymásutániság-egymásmellettiség történeti érvként hasson. Marad a legbiztosabb lehetőség, amit a rendezés majdnem végig következetesen figyelembe vett: egyes alkotások vagy műcsoportok, összefüggően látható falak lehető legteljesebb élvezhetőségének a biztosítása.

Nincs olyan kiállítás, ahol a láttatás érdeke, esetleg az alkotások mérete miatt, ne borítana fel egy stílustörténeti vagy kronologikus sorrendet, amit következetesen csak kiadvány reprodukcióinak egymásutánja követhet. Fölösleges tehát magyarázni, miért került a három nagy Csontváry-kép a bejárathoz vezető lépcső előtti térbe, vagy Pór Bertalan nagy freskóterve a következő szinten ugyanoda; nyilvánvaló, hogy itt helyezhetők el a legelőnyösebben, itt hatnak a legjobban, és nem bontják meg a tematikai sorrend szerint Csontvárynak vagy a Nyolcaknak szánt termek egységét.

Időszaki kiállítástól el lehet várni, sőt, meg is lehet követelni a tudományos bizonyítást, folyamatok történeti-logikai feltárását, zsengék és tervek bemutatását, ellentmondások érzékeltetését, esetleg ütköztetését. Az állandó kiállításon dominálnia kell, a maga történeti összefüggésében, az esztétikai értéknek. A Magyar Nemzeti Galéria XX. századi állandó kiállítása ezt az elvet követi.

Ideális feltételek között úgy lehetett volna megrendezni, ha ezt a kiállítást a XIX. századi állandó bemutatás már igencsak időszerű átalakításával együtt tervezhetik meg, vagyis az egész XIX–XX. századot egyidejűleg rendezik. Akár úgy, hogy fenntartva egy zárótermet a változó újabb törekvéseknek, esetleg új szerzeményeknek, az 1960-as évek végétől (amivel a kiállítás zárul) a XIX. század elejéig visszafelé haladva vegyék számba a közel kétszáz év súlypontjait, a különböző periódusokra, törekvésekre szánható helyet; ezt lehetővé tette volna az is, hogy a Magyar Nemzeti Galériának több a gyakorlata, a tapasztalata a XIX. század rendezésében. Csakhogy az ideális feltétel több okból is irreális, nemcsak azért, mert a múzeumi szakembergárda nem vállalhat egyazon időben ekkora feladatot, hanem azért is, mert velejárója lett volna a népszerű gyűjtemények hosszabb idejű zárvatartása. Így ezután kerül majd sor a XIX. századi állandó kiállítás átalakítására, ami igen fontos a XX. század szempontjából is, mert szerepelni fog a századvég néhány, a két kiállítás között jelenleg elsikkadó csomópontja, vagyis megtörténhet „a szálak összevarrása", ahogyan a rendezők mondják. Tervezik továbbá, hogy a XX. századi kiállítás termeihez még egy-két helyiséget hozzákapcsolnak, ami segítheti a leginkább ideiglenesnek ható, inkább csak ízelítőt nyújtó 1945 utáni bemutatás stabilabbá tételét.

Ha a továbbiakban alkotással vagy művésznévvel jelzek észrevételt, esetleg hiányérzetet, az semmiképpen sem valamiféle „ellenlista"; az adott koncepción belül próbálom az arányokat mérlegelni. Az egyik legfurcsább és számomra kissé váratlan probléma a képek és a szobrok együttes bemutatásából fakad. Aligha tudnék megoldást javasolni arra, hogy az adott terekben kedvezőbb legyen a festmény és a szobor folyamatos együttes megjelenése. A kettő kronologikusan párhuzamosan halad, néha stílustendenciák szerint is csoportosított. Éppen ebből az összefüggésből világlik ki, hogy a

szobrászat hangvétele mennyire eltérő. Hiába a kronológia, igencsak oda nem illőek a Stróbl Alajos szobrok Csontváry és Gulácsy közé. Annyira rontják az összhatást, a kialakult hangulatot, hogy itt szinte megtorpan a kiállítás addig meggyőzően hömpölygő menete. A szobrászat jelenléte az 1945 utáni termekben a legszerencsésebb. Az emlékművtervek csoportja, Somogyi József Martinásza, Schaár Erzsébet kétalakos kompozíciója nem egyszerűen a képeket kísérő alkotás, hanem önálló léthez, téri szerephez jut, sőt, művészettörténeti periódusokat is jelöl. Összhangban van szobor és kép a harmincas évek szocialista törekvéseinek a bemutatásánál, mert közös gondolkodásmódot közvetít a módszer és a stílus. Egyenetlenebb az összkép a szecessziós termekben, nemcsak azért, mert merészebbnek, újszerűbbnek látszik a képek ún. stilszecessziós válogatása, mint a szobroké, hanem mert a legszecessziósabb Beck Ö. Fülöp-munkák is más alapállást, hangulatot idéznek, mint a hozzájuk legközelebb álló képek. Úgy látszik, az, amit igen pontatlanul hangvételnek nevezhetünk, egyazon stílusvonulaton belül is másképpen nyilvánul meg képen és szobron. Ilyen probléma kevésbé ötlik szembe időszaki, esetleg korszakmonografikus tárlaton, és még kevésbé, ha kiadványban kerülnek egymás mellé az alkotások reprodukciói.

A XX. század bemutatását azonban végső soron a festészet határozza meg. Más lenne némileg a válfajok összefüggése, ha mód lett volna – a kezdeti ideáltervek szerint – képek és szobrok mellett rajzot, grafikát is kiállítani. Ehhez azonban egyrészt kevés a hely, másrészt pedig még további hosszú előkészítést igényelt volna a papíranyagánál fogva szükségképpen változtatandó grafika bemutatásának az előkészítése. A most látható, közel ötszáz alkotás sem foglalja magában a Magyar Nemzeti Galéria birtokában levő XX. századi remekműveket; így is felhívja a figyelmet arra, hogy hol szükséges gyűjteményi kiegészítés vagy korrekció.

A korszakot indító Nagybánya bemutatása kétségkívül szerény terjedelmű, de ezen segíthet a legkönnyebben a XIX. századi kiállítás tervezett átrendezése: nagyobb teret kaphatnak a közvetlen előzmények, amik a XX. század elején csak jelzésszerűen vannak jelen. Az indítás így is hatásos, jól kiválasztottak a csomópontok, az át- és rálátások, amik elsősorban és okkal Ferenczy Károly művészetét emelik ki. Jóval alárendeltebb a többi, első nemzedékbeli nagybányai festő, különösen Thorma János, de szépen kibontakozik Hollósy Simon szerepe, habár 1912-es, Falusi udvar szekérrel című képe az együtteshez képest jelentéktelen.

Egy esztétikai logikának is megfelelő, viszonylagos történetiségen túl nincsenek végigvitt kiállításrendezési patentek. Egy-egy művész abban a periódusban kiemelt, amikor a legfontosabbat alkotta, mint például Koszta József. Van, akinek pályája több korszakon át is követhető, mint Czóbel Béláé, Vaszary Jánosé. Előfordul, hogy egy művészettörténeti vonulat csak a legfontosabb mesterek bemutatására épül. Így követi Nagybányát a fiatal Fényes Adolf, őt pedig az ún. alföldiek Tornyay János, Rudnay Gyula, Koszta művészetével. A magyar festészet e sajátos drámai hangvétele fokozódik a múlt századba visszanyúló Mednyánszky László festészetében, és ez így akkor is tartós rendezésnek vélhető, ha a festő korai tájképei nem hiányozhatnak majd az átrendezendő XIX. századi kiállítás végéről.

Az új rendezés nyilvánvalóan nem mondott le olyan, történetileg indokolt csoportosításról, amit már a korábbi XX. századi kiállításokon megszoktunk. Egymás mellett, mégis különállóan láttatja Csontváry Kosztka Tivadart és Gulácsy Lajost, és gazdag anyag birtokában válogatott Rippl-Rónai József oeuvre-jéből. A rendezés azonban tovább is lépett a korábbi gyakorlaton, elsősorban a gödöllőiekre és hatásukra épített szecesszió bemutatásában, ami itt és így elsősorban mint stílusszecesszió van jelen, nem kevés meglepetéssel szolgálva a látogatóknak.

A szecesszió kiemelése világosan bizonyítja a téma, a korszak közelmúltbeli kutatási előzményeit. S az alapkutatásokra, monografikus feldolgozásokra épülő biztonságérzet talán még szembeötlőbb a Nyolcak, az aktivisták válogatásánál, amit több hazai és külföldi kiállításrendezés is érlelt. A korábbi rendezési gyakorlattól eltérő, de igen sikeresnek mondható megoldás, hogy Nagy Balogh Jánost a fiatal Egry József követi, egy vonulattá ugyan nem kiteljesedő, mégis rokon magatartást sejtetve, mintegy előkészítve a látogatót a Nyolcak, aktivisták új minőségű hangvételére.

Vannak természetesen hiányérzetek is. Sajnálni lehet, hogy a későbbi Fényes Adolfnak nem jutott hely, de valóban nehéz volna javaslatot tenni arra, hogy az adott koncepcióban, ami lehetőség szerint törekedett stiláris egységek teremtésére és ily módon a falak, termek áttekinthetőbb, könnyebb befogadására, hol és főként mi helyett lehetne helyet szorítani annyi nagy magányos alkotó egy-egy művének.

Az már komolyabb hiány, hogy szinte kimaradt a Szocialista Képzőművészek Csoportja. Kielégítő ugyan a szobrászok bemutatása, de csak jelzésszerűen szerepel két festőtagja. Igaz, a korszak szocialista művészeti törekvéseinek mintegy szintézisét adja Dési Huber István és főként Derkovits Gyula festészete, de maga a Csoport, mint mozgalom, nagyobb hangsúlyra érdemes. Itt sem lehet konkrét javaslatot tenni, hogy mi milyen szereplő mű helyére kerüljön. Szembeötlő ugyan, a csoport hiányzó festészetével összevetve, például Márffy Ödön viszonylag gazdag bemutatása, de a termek, falak nem flexibilisek, s a Márffy – Farkas István szépen sikerült együttesből nem szakítható ki egy-két méter másutt jelentkező hiány pótlására. Mégis gondolkodni kell a korrekció lehetőségén. Igaz, a készülő Szombathelyi Képtár fő profilja – Derkovits és Dési Huber művészetén túl – a Szocialista Képzőművészek Csoportja teljes körképének a bemutatása. Ez azonban nem mentesíti az ország legnagyobb magyar művészeti gyűjteményét az alól, hogy a történeti és esztétikai arányoknak megfelelően helyet adjon a Csoport tevékenységének.

Az állandó kiállítás egyébként a két világháború közötti időszakban éri el a csúcsát. Szinte páratlan az élmény, a lélegzetvétel. A néző remekműtől remekműig sodródik Bernáth Aurél Rivierájától Szőnyi István képein át Egry József fényben-atmoszférában feloldódó Aranykapujáig. Derkovits egyedülálló, képben megoldott történeti szintéziséig fokozódik a korszak átélésének, birtokba vételének az élménye; tágasabb rendezés lehetősége még fokozná Derkovits hatását.

Vannak közbülső zökkenők, döccenők, amiket érdemes lenne végiggondolni, esetleg folyamatosan módosítani, az adott rendezés keretei között. A huszas évek elejére jellemző újklasszicizmust Patkó

Károllyal, a fiatal Szőnyivel, Aba-Novákkal jelzi a kiállítás, s a fal folytatása a későbbi, ún. római iskolás festészet néhány, tételessé szürkült megnyilvánulása. A keskeny, inkább folyosószerű terem túlsó fala a huszas évek jellemző expresszionisztikus törekvéseit vonultatja fel, Derkovitstól Schönberger Armandig és Vaszary Jánosig. Vannak, akik kifogásolják a két átellenes fal párosítását, amiért annyira eltérőek a filozófiai értelemben vett minőségek. Szerintem helytálló a rendezés, mert a két fal amúgysem látható együtt, egyszerre, és mert egyazon korszak eltérő vetületei végső soron indokoltan összehasonlíthatóak. Jóval zavaróbb, hogy később — Nagy István közbeiktatásával — ugyanarról a fokról indul az Aba-Novák bemutatás, mint ahogyan a festő az újklasszicisták között szerepelt; ilyen ismétlődés másutt nem fordul elő. Talán szerepe lehetett olyan koncepciónak vagy prekoncepciónak, hogy Aba-Novákot leválasszák az ún. római iskoláról, amihez tartozott, de kiállított táblaképeinek ironikus, groteszk hangja is elegendő érv volna ahhoz, hogy bizonyítsa képeinek, legalábbis kiállításon bemutatható munkáinak sajátos karakterét. A tárlatnak ezt a szakaszát azért is újra kellene gondolni, mert noha állandó múzeumi kiállításon nem ritka, sőt, néha kikerülhetetlen a szomszédos művek vagy mesterek szinte sokkoló eltérése, a XX. századi folyamatban ez csak itt következik be, ahol Aba-Novákkal szinte együtt látható az annyira eltérő, Csók Istvánra jellemző festői magatartás. Az nem zavaró, hogy a harmincas évek portréja és csendélete mellé kerül a negyedszázaddal korábbi kép; a Csók-festmények együttes láttatása helyénvaló, de alig élvezhető a teljesen más koloritú, racionálisan szerkesztett, fanyar hangú Aba-Novák mellett. Még inkább meggondolandó Nagy István képeinek már említett, szervetlen közbeiktatása. Akár vele is lehetne kezdeni a harmadik emeleti szintet, hiszen két datált korai képe már az alföldiek körében, az első világháború táján látható volt.

Bizonyosra vehető, hogy a legtöbb gondot a felszabadulás utáni korszak művészetének a bemutatása jelentette. Ez szinte természetes, akár cikkről, tanulmányról, kézikönyvről legyen is szó, akár időszaki tárlatról, és még inkább állandó kiállításról. Az első benyomás alapján roppant kicsinek látjuk a jelenkori művészetre szánt területet, pedig alig kevesebb, mint a két világháború közötti korszaké. Tulajdonképpen időtartama sem több ez utóbbinál, hiszen a bemutatás 1970 körül zárul. Más kérdés, hogy a Magyar Nemzeti Galéria hol, hogyan fogja tudni megoldani az elmúlt másfél évtized és a mindenkori jelen nyilvánosságát.

A felszabadulást követő első negyedszázad is, úgy látszik, túlságosan közel van ahhoz, hogy viszonylag megnyugtató „rálátásunk" legyen. Nagyon érezni, hogy elevenebbek a személyes tapasztalatok és indulatok, hogy hiányzik a szelektáló történeti távlat, és még inkább az az alapkutatás, vagy legalábbis mélyfúrás, ami az előző korszakokban hitelesítette a nagyvonalúbb tájékozódást, a csomópontok néha konvencionálisabb, néha merészebb kiemelését.

Említettük már a szobrok különösen jól sikerült, viszonylagos belső szakaszhatárokat is jelző elrendezését. Áttekinthető az indítás az Európai Iskolával, ami közvetlenül követi az előző korszak szentendrei festészetét. Józanul mérlegelt, többnyire jó művekből válogatott az ötvenes évek első felének a festészete.

Az ötvenes évek végének, a hatvanas éveknek a szelekciója már birkózik az irányzatok, a stílustendenciák sokaságával, és ezek közül néhány fontosat emel ki. Barcsay Jenő, Bálint Endre, Korniss Dezső, Csernus Tibor, Lakner László, Tóth Menyhért a súlypontok, majd Kokas Ignácot követi jogos záróakkordként Kondor Béla. Elképzelhető, hogy az állandó kiállítás hosszabb teremsor esetén is megáll a hatvanas évek végének viszonylagos szakaszhatáránál; Kondor Béla képei egy teljesebb, sokoldalúbb körkép betetőzéseként még hitelesebben, nagyvonalúan összegeznének.

A jelen állapotra mondható, hogy jelzésszerű, hogy hosszan tartó átmenet, de leginkább az, hogy szubjektív. A Kokas és Kondor közé becsúsztatott, jelentéktelen Németh József-festménnyel aligha lehet „letudni" a hatvanas évek elejének vásárhelyi vonulatát, és sok más tendencia is létezett, amelyek állandó kiállításra kívánkoznak. Az a tájékozódás, ami a székesfehérvári képtár „hatvanas évek" tárlatát jellemezte, szubjektívebbnek tetszik a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán. A jelenkorban talán a gyűjtemény adta lehetőségek is korlátozottabbak, az adottságokat azonban fokozatosan javíthatja vásárlás vagy letét. A Kohán-kép ingencsak átlagos az életműben; Kokas Orfeusza, bármilyen kiváló legyen is, annyira visszavonhatatlanul tönkrement, hogy az átlagos néző számára érthetetlen a jelenléte. Apróság, amire érdemes menet közben is figyelmet fordítani: indokolt-e Czóbel késői korszakának egy képpel való jelzése az 1945 utáni szakaszban, amikor ez a kép semmit sem tesz hozzá a korábban látott Czóbelhez? Nem arról van szó, hogy ne szerepeljenek azok, akiktől korábban láttunk már összefüggő képsort; még szerényebb terjedelmű áttekintésből sem hiányozhatna Szőnyi Zivatar utánja. De ha annyira korlátozott a kiállítási tér, hogy a hatvan éve alkotó Hincz Gyula csak egyetlen, kevéssé jellemző képével szerepelhet a harmincas évek táján, a legkisebb üresjárat is meggondolandó.

Minden kiállítást többféleképpen lehet jól rendezni, és mindegyiken lehet javítani. Néhány eltérő jellegű kérdőjel vagy hiányérzet nem ronthatja az örömöt, hogy hosszú idő után ismét van állandó XX. századi kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, teljesebb, gazdagabb, nagyvonalúbb, mint amilyen valaha volt. A közel ötszáz kép és szobor közel hozza nézőhöz a jelent megelőző háromnegyed század roppant gazdag hazai képzőművészetének remekeit, gyönyörködtetni enged az értékekben. A XX. század képzőművészetének véglegesebb múzeumi elhelyezésének kialakítása aligha lenne lehetséges e hosszabb távra szóló rendezés nélkül; ez a nyilvánosság kell ahhoz, hogy tovább csiszolódjanak az arányok, és olyan állandó kiállítás jöjjön létre, melynek minden szakasza és minden alkotása értékorientáló lehet. A mai művészetnek van rá a legnagyobb szüksége.

GEDAI ISTVÁN

NUMIZMATIKAI KIÁLLITÁS MISKOLCON

Kiállításrendezők, szakkutatók keresik állandóan a különböző tárgycsoportoknak megfelelő kiállítási formát. Általános kívánalom, hogy egy témát ne összefüggéseiből kiragadva mutasson be a kiállítás, mégis maradjon a kitűzött tárgyánál. Felmerült az az igény is, hogy a kiállítás használja a korszerű ismeretátadó eszközöket mind képben, mind hangban (film, televízió stb.), kiküszöbölve ezzel a hagyományos magyarázó szövegeket. A kiállítás ezzel az eddigi statikusnak jellemezhető helyett dinamikussá (mozgásban levővé) válhatna. Az ilyen kiállítást elképzelő tervek azonban anyagi okok miatt nem valósulhattak meg. (Például az 1982-ben, a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett „Magyar aranypénzverés története" c. időszaki kiállítás – 10 vitrinben – „dinamikus" módszerrel előzetes becslés szerint meghaladta volna a kétmillió forintot, hagyományos, „statikus" módszerrel, de nagyméretű, színes diapozitívek beállításával sem érte el a 200 ezer forintot.)

A „statikus" módszer kénytelen alkalmazásánál a rendezők ritkán lépik túl a hagyományos vitrinek használatát, bármilyen tárgycsoportot kívánnak bemutatni. Az álló vitrinek vagy asztali tárlók pedig rendszerint nincsenek összhangban az épület belső termeivel, gyakran a bemutatandó anyaggal sem. Numizmatikai kiállításoknál – a tárgyak nagysága miatt – fokozottabban lépnek fel a problémák. Többnyire asztali tárlókba helyezik az anyagot, amelyek a kiállított pénzek, érmek láthatóságának szempontjából igen előnytelenek, mert a látogató csak „derékszögbe" hajolva nézheti.

Út- és formakeresés közben a miskolci Herman Ottó Múzeum dolgozói – Szekeres Árpád, a numizmatikai gyűjtemény őre, Valent Ede kiállításrendező – egy numizmatikai kiállítás kapcsán fantasztikusnak tűnő, ötletes és rendkívül ízléses művészi kiállítást alkottak. A Papszer 1. szám alatti épület boltíves földszinti termeiben a hagyományos vitrinek rendkívül előnytelenek voltak, mert a boltvállakig érő vitrineket „agyonnyomta" a boltív. Ezért teljesen új megoldással kísérleteztek, s a kísérlet művészi kiállítást eredményezett.

Textilbevonatú farostlemezből mintegy 1 m átmérőjű köröket készítettek, a pénzeknek, érmeknek – méreteiknek megfelelően – lyukakat vágtak és ezekbe helyezték el azokat; ügyelve, hogy nagyjából azonos vastagságú érmek kerüljenek egy-egy egységbe. Mindkét oldalát üveggel borították

és damillal a mennyezetre függesztették, amelyet alul a padlóba rögzítettek. Így az anyagot tartalmazó kör alakú táblákat a kívánt magasságra lehetett állítani.
Az egyhangúság elkerülése végett néhány „kör"-t alacsony oszlopra fektettek. Alulra tükröt helyeztek, néhány centivel feljebb üveglapra helyezték az anyagot, így a tükör mutatta a hátlapokat. Természetesen újabb fedő-üveggel zárták. Ugyanilyen körökbe helyezték a papírpénzeket és a magyarázó szövegeket is; természetesen hátlap nélkül.
A vitrineket helyettesítő körtablók egységessé tették a kiállítást, különböző elhelyezési formái pedig változatossá. A könnyű, légies kiállítási egységek mellett szabadon érvényesülhetett a terem szépsége, anélkül, hogy a látogató figyelmét elvonta volna a kiállítás témájától. Terem és kiállítás anyagát tartalmazó „tárlók" kontrasztjukban váltak egységessé, feloldották egymás merevségét.
Bár a kiállítás a bevezetésben említettek szerint „statikus", mozgó diasor beállításával vittek mozgást, dinamikát a kiállításba. Jelen lehetőségeink között a miskolci éremgyűjteményt bemutató kiállítás numizmatikailag kifogástalan, megjelentetésében művészi.

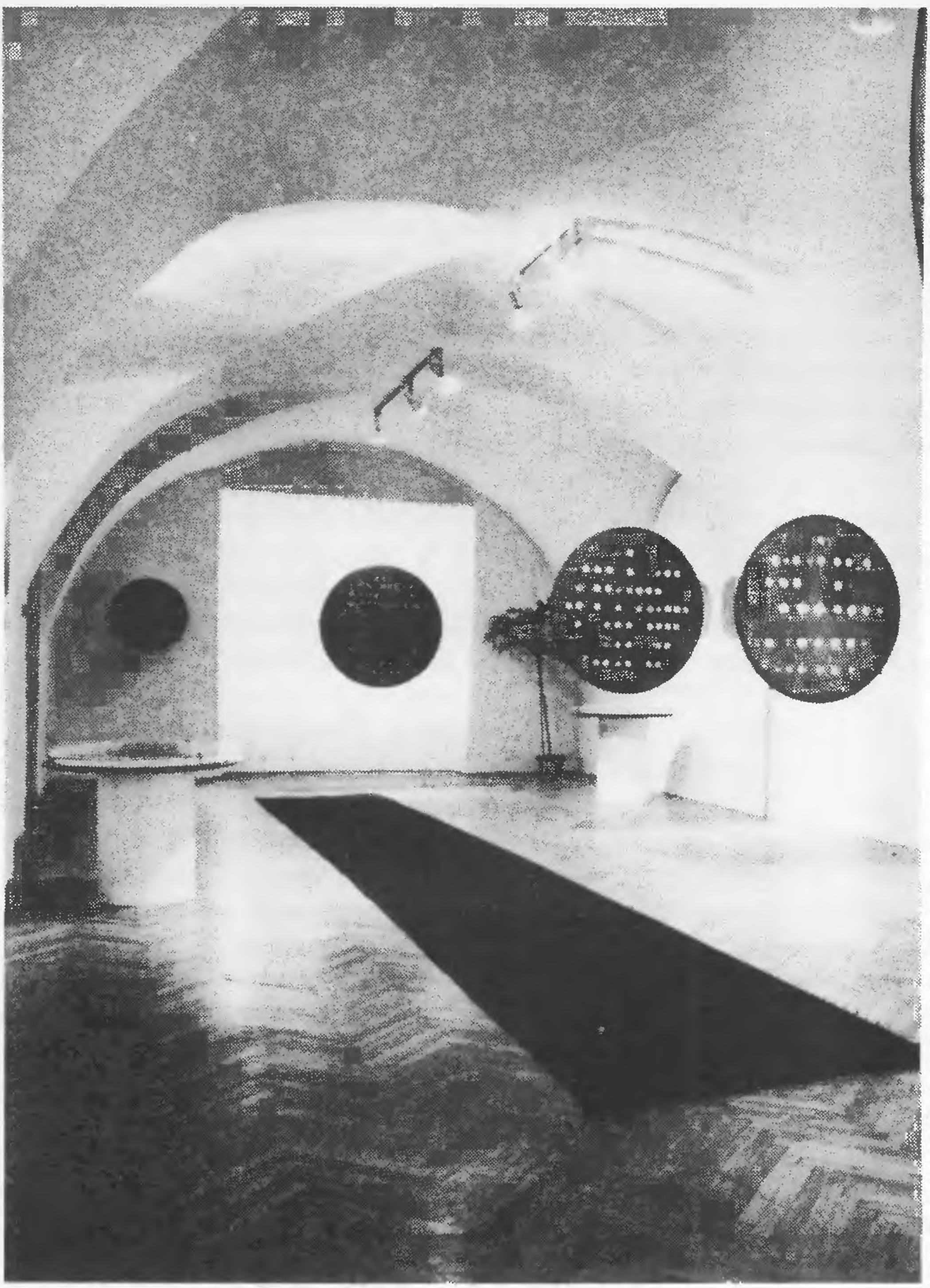

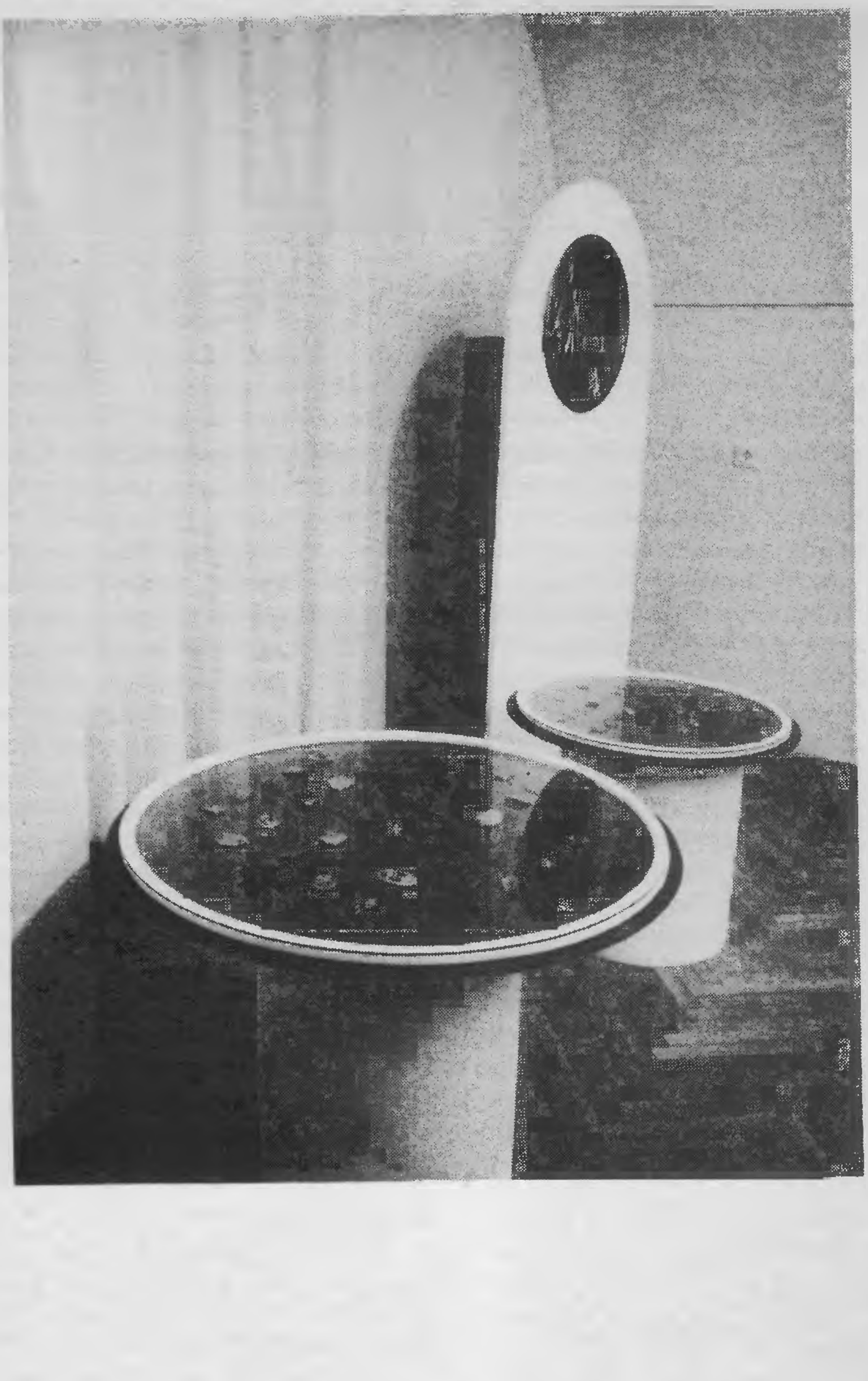

SZABÓ TÜNDE

SOMOGYI TALPASHÁZ MÜNCHENBEN

A IV. Kertépítészeti Világkiállítást 1983-ban április 28-tól október 9-ig a bajorországi München város rendezte meg. A kiállítás célja a részt vevő országok jellegzetes, változatos kertkultúrájának, kertépítészetének bemutatása volt.

A kiállítás megnyitását négy évi előkészítő munka előzte meg. München „Westpark"-jában hatalmas földmunkával hegyeket, dombokat és völgyeket építettek, tavakat, folyókat létesítettek, 6000 fát telepítettek. A 75 hektárnyi területen tavasztól őszig pompáztak a virágok. A nemzetek kertjében 23 ország mutatta be sajátos kertművészetét, kertépítészetét. Hollandia kertjében szélmalom állt az évszakonként változó, virágos dombon. Svédország jellegzetes, pirosra festett faházában fotók, tablók mutatták a svéd táj jellegzetességeit. A kenyaiak kunyhói mellett a kínaiak építették fel a „bölcsek kertjét". A japán kert vízre épült, lámpáit, bambusznádból készült kútját ezrek csodálták meg. Egzotikus hangulatot idézett a nepáliak 9 méter magas faragott pagodája, s a thaiföldiek színarany lemezekkel burkolt kerti épülete. Anglia, Belgium, Ausztria és az Egyesült Államok egy-egy XIX. századi jellegzetes kertrészletet, kerti épületet mutatott be. Igazi néprajzi igényességgel telepítettek át a vendéglátó bajorok egy boronafalas lakóházat, mellette szabadtéri kemencét építve fel.

Ezeken kívül még számtalan látnivalója volt a kiállításnak: a Földközi-tenger országai egymással versenyeztek szebbnél szebb kertjeikkel, a rózsák hegyére vezető szerpentin mentén egész évben pompáztak a legkülönbözőbb rózsabokrok, a tavakban vadkacsák úsztak, a gyermekjátszóteret igazi vízeséssel alakították ki. A szabadtéri színpadokon a kiállító országok ének- és táncegyüttesei adtak műsort, s az állandó virágpiacon egész évben kaphatók voltak a kiállított virágkülönlegességek.

Magyarország volt az egyetlen szocialista ország a kiállító nemzetek között. Az az elgondolás, hogy egy XIX. századi magyar parasztportával veszünk részt az IGA-n, dr. Mócsényi Mihálytól, a Kertészeti Egyetem professzorától származik. A teljes kiállítás megszervezését a HUNGEXPO Külkereskedelmi Vállalat végezte. Ők keresték meg az Országos Műemléki Felügyelőség javaslatára a SOMOGY-

TERV-et, és adtak megbízást a porta megtervezésére, az épületek kiválasztására, elbontására és a világkiállításon történő újraépítésére.

Egy építész számára – úgy gondolom – ritkán adódik ilyen speciális feladat. Megvizsgálva a megye népi építészeti emlékeit, a Gige kozségben, Rákóczi u 24 szám alatt levő zsuppfedésű, favázas talpasházra esett a választásunk Az épulet építési idejét pontosan nem ismertuk Analóg példákkal osszevetve, valamint építési rendszerét megvizsgálva és meghallgatva a falu emlékező, idős embereit, az építési időt a XIX század első felére datáltuk A lakóház kelet-nyugat hossztengelyű, elő- és oldaltronácos, eredetileg háromosztatú, fustoskonyhás épulet Napjainkban már csak az első szoba és a konyha maradt meg, mindkét helyiség a tornácról nyílt A hatsó szobát az otvenes években elbontották rossz állaga miatt, a tornác végét ekkor téglával falazták el Idős tulajdonosa néhány éve meghalt, az épulet uresen állt Teteje beszakadt, oldalai bedőltek, tobb fodém és koszorúgerendája eltorott A megmaradt épuletrész két helyiségével átépítés nélkul az eredeti állapotot őrizte meg, kivéve az elbontott tuzelőberendezéseket, a szoba kívulről fútős szemeskályháját és a konyhai úgynevezett kúpos kemencét Szépen faragott pitvaroszlopai, faragott mestergerendája és díszes oromfala érdemessé tették hazánk képviseletére

Az építési engedélyezési dokumentációt a nyugatnémet előírásoknak megfelelően készítettuk el 1982 tavaszán

Ezzel egy időben történt meg az épulet 1 20 méretarányú, pontos felmérése A felmérés során nemcsak a lakóházat, hanem a porta minden objektumát rogzítettuk, kulonos részletességgel a virágos előkertet és a zoldségeskertet A bontási terven az épulet minden fa eleme számozásra kerult, ezeket a számokat magukra a szerkezeti elemekre is rávezettuk A bontási és építési munkákat azokkal a szennai, zselickisfaludi és patcai mesteremberekkel végeztuk, akikkel 1975-ben a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény építését kezdtuk el A lakóházon kívul Csokolyben választottunk ki egy gémeskutat favodorrel, a Dráva menti Vízváron pedig egy zsuppfedésű, vesszőfonott kukoricagórét A kerítés mellé Galosfal kozségtől kértunk kolcson egy villás haranglábat

A fenti építményekkel a magyar porta viszonylag kis teruleten épulhetett fel, elegendő helyet biztosítva az előkertnek és a veteményeskertnek is A bontási, áttelepítési munkákra 1982 tavaszán és nyaran kerult sor Az elemeire bontott lakóházat a Szennai Falumuzeumba szállítottuk, ahol az ácsok a pótlási munkákat elvégezték, a torott szerkezeti elemeket az eredetivel azonos módon tolgyfából újrafaragták Itt konzerválták a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum restaurátorai az egész épuletet 1982 augusztusaban mar allt Munchenben a lakóház, bezsuppolva, karóvázas falai besározva, állt a harangláb, a gémeskút, a kocsogfa, kispad a ház előtt és a 120 méter hosszú, 6000 szál gyertyánveszszóból fonott kerítés Minden építőanyagot, szerszámot itthonról szállítottunk ki, az agyagot, a meszet, a sározáshoz a pelyvát, a kovácsoltvas szogeket és természetesen a zsuppszalmát is Ezen kívul a siófoki és szombathelyi kertészek gondoskodtak a virágfoldről, a palántákról, a vetőmagokról és gondoztak egész évben a kertet

A nyitásra 1983 áprilisában került sor. Piros muskátli került az ablakokba, paprikafüzér az oromfalra, fonott kukoricafüzér a góré eresze alá. A köcsögfa megtelt tejesköcsögökkel.

Az első szoba berendezése múlt századi képet mutatott. A sarokpad, keményfa asztal, ruhásláda, vetett ágy, tálas, számtalan szép szennai szőttes és cserépedény közül csak a szemeskályha hiányzott. A mestergerendán almák piroslottak és ketyegett az óra a falon. A második helyiségben – az eredetileg füstöskonyhában – a kertépítészeti, borászati kiállítás volt. Boroshordók, szép, faragott szőlőprés, különböző kerti szerszámok és borászati eszközök kerültek bemutatásra.

Az előkertben tavasztól őszig pompáztak a tulipánok, nárciszok, mályvák és őszirózsák. Virágbaborult és termést hozott a ház előtt a cseresznyefa is. A veteményeskertben piroslott a paradicsom, sárgultak a tökök, hatalmas káposzták gömbölyödtek, zöldellt a sóska és a spenót, s a sárga tányéros napraforgó kedvenc csemegéje volt a fák madarainak. A gyógynövények közül megtaláltuk a kertben a ricinust, kamillát, kakukkfüvet, bazsalikomot, levendulát.

A IV. Kertépítészeti Kiállítást 10 millió látogató tekintette meg. A magyar porta a leglátogatottabb nemzeti kert volt. A közönség szavazata, valamint az évszakonkénti zsürizés összegezett eredményeként Magyarország a bemutatott portával nagydíjat nyert.

A GIGEI LAKÓHÁZ EREDETI HELYÉN, BONTÁS ELŐTT

A LAKÓHÁZ UDVARI HOMLOKZATA

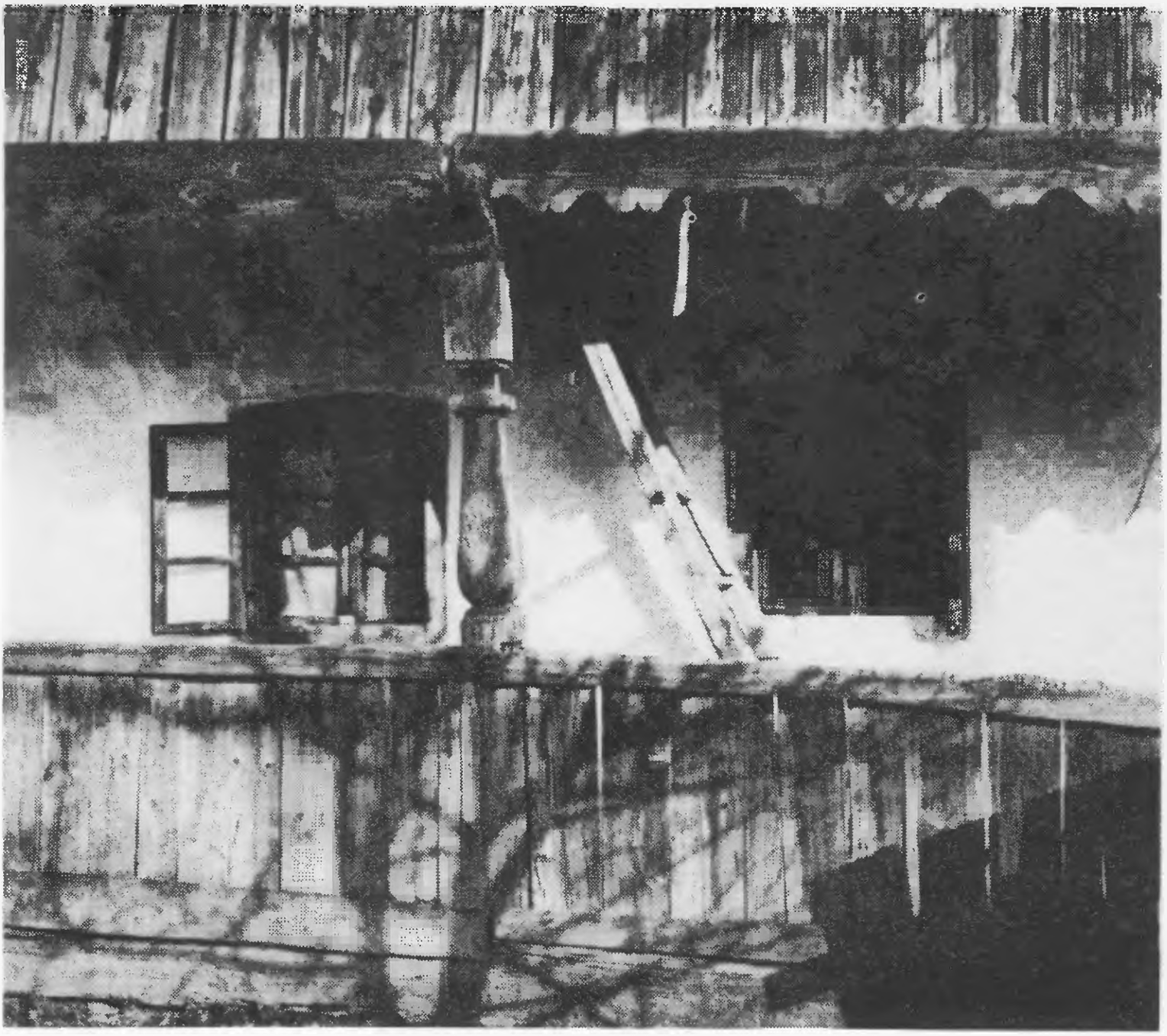

UTCAI HOMLOKZAT RÉSZLETE

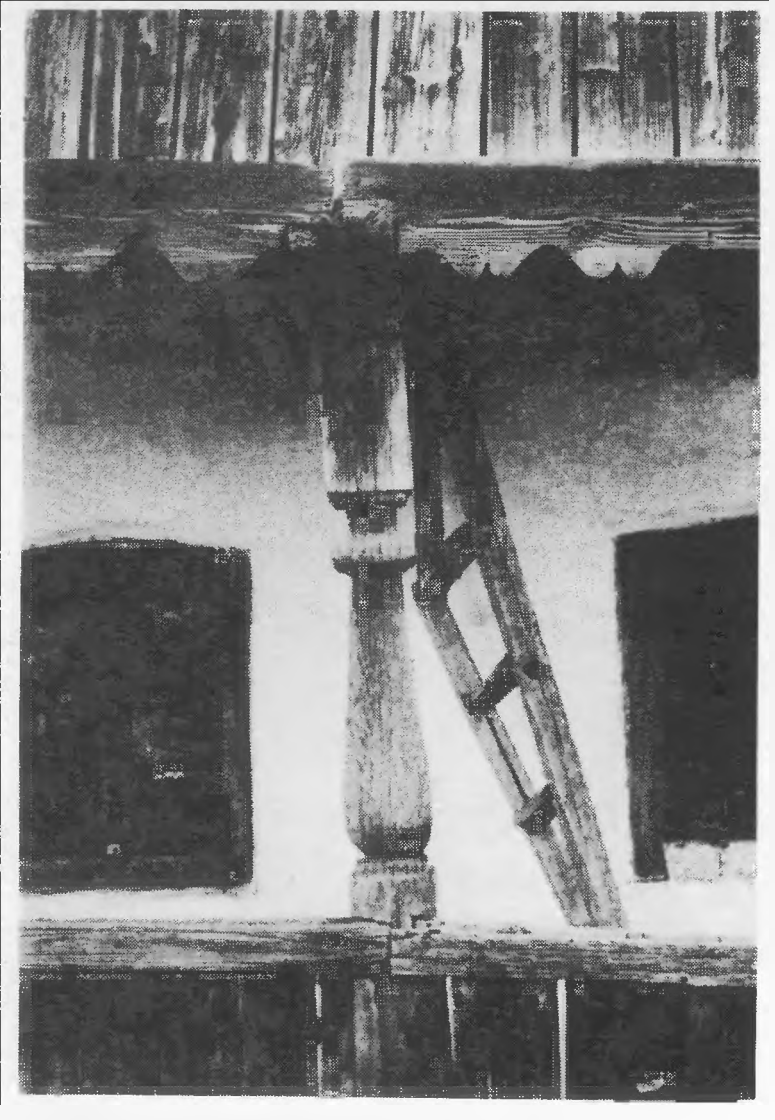

FARAGOTT PITAROSZLOP ÉS MESTERGERENDAVÉG

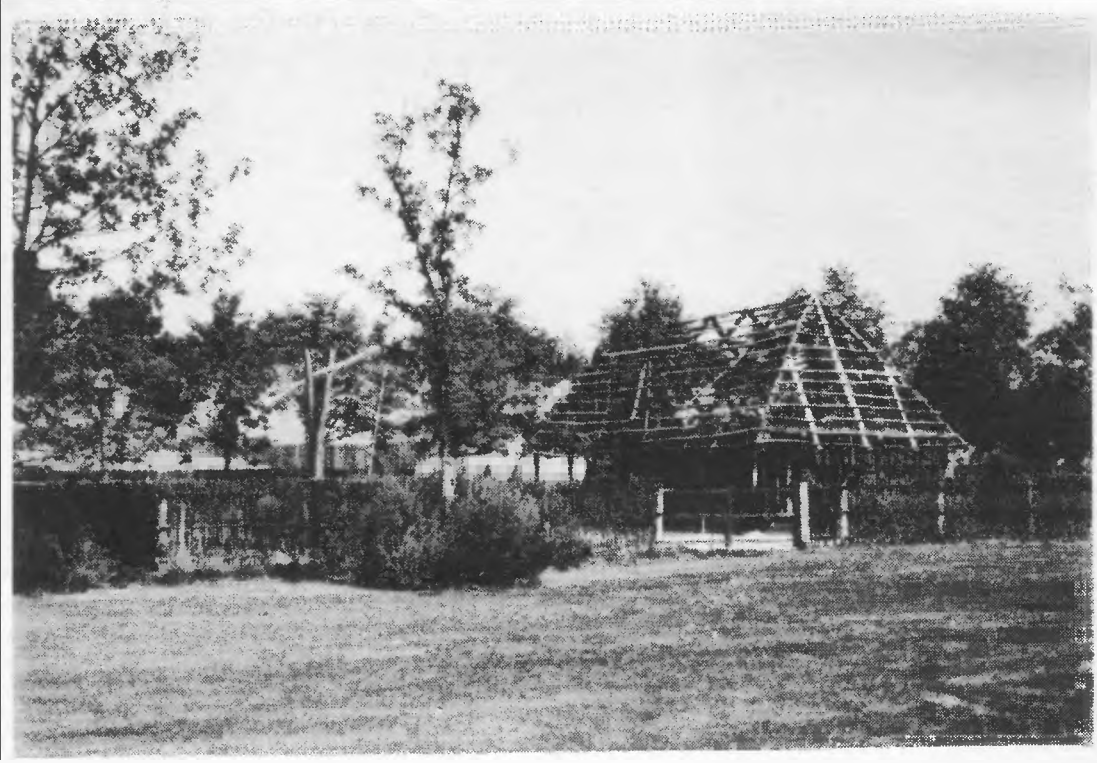

A MAGYAR PORTA MÜNCHENBEN ÉPÍTÉS KÖZBEN

A GIGEI LAKÓHÁZ FELÉPITVE

A LAKÓHÁZ UDVAR FELŐLI KÉPE

A VÍZVÁRI FONOTT KUKORICAGÓRÉ A MAGYAR KERTBEN

A GÁLOSFAI HARANGLÁB A PORTA ELŐTT

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

KÓSA LÁSZLÓ

MAGYAR ŐSTÖRTENÉTI KUTATÁS A NÉPRAJZBAN HERMAN OTTÓTÓL GYÖRFFY ISTVÁNIG*

A magyar néprajzi tudománytörténet a szakterület művelésének kezdeteit általában a XVIII. század országismertető és statisztikai munkáiban jelöli meg. Valójában ezek csak előzmények voltak, az a tudományágzat, melyet Magyarországon mindmáig néprajznak nevezünk, a nemzeti romantikában született. Hadd mondjam mindjárt előadásom elején, hiszen tárgyát ez a tény határozza meg, hogy a magyar néprajz születésétől kezdve évtizedeken át őstörténeti tudománynak számított.

* Előadásként elhangzott a Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulójára „Magyar őstörténet és nemzeti tudat" címmel rendezett konferencián 1984. április 12-én.

Erdélyi János 1843-ban a népköltészetről szóló tanulmányában a következőképpen fogalmazta meg az egyik legfontosabb szellemi ösztönzőt, a herderi gondolatot: „Hol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbúvárok vizsgálódása, még nem esett ki egészen a vezérfonal kezünkből, még van egy szövétnek, mely azon túl is világot vet az életre s az idő szellemére. Itt többé nem a történetírás szól, hanem maga a történetnek komor múzsája, nem az adatok bizonyítanak, hanem az élet áll elő legsajátosb másvilágában, a költészetben, mely bűvös tükör gyanánt akkor is híven mutatja az életetet, mikor más lejárta idejét. Így minden népnek előbb van költészete, mint históriája, vagy inkább a költészet minden história, mely hagyományokban, énekekben és dalokban száll firól fira, időről időre, mint szent örökség." A magyar múltban határozottan meg lehetett állapítani, hol az a határ, melyen túl „a történetírás elhallgat". Erdélyi korában a magyarság honfoglalás előtti történetének vizsgálatakor „vesztek szürkületbe a régiségbúvárok". Aki tehát a népköltészethez nem pusztán esztétikai szempontból közeledett, ebben a felfogásban máris őstörténeti kérdésekkel is szembe találta magát. Ezt látjuk a magyar mitológiát rekonstruálni törekvő Ipolyi Arnoldnál és a naiv eposzunk nyomait kutató Arany Jánosnál is.

A „szent örökség" azonban nem csupán költészetből és nemcsak művészetből állt. Szomszédságunkban megszületett a törzsi állapot életmódjával foglalkozó germán és szláv néprajz. Nem késhetett soká a magyar kezdeményezés sem. Ennek lett valóra váltója Hermann Ottó. Ha az európai és a hazai hátteret nem ismernénk, azt mondhatnánk, hogy a véletlen vezette érdeklődését a néprajzhoz. Nagyra becsült ornitológus elődje, Petényi János Salamon hagyatékában talált – úgymond – „népies" halnevek azonosítása során Siófokon ragadták meg figyelmét a változatos halászszerszámok. Saját magyarázata szerint ebből az élményből nőtt ki – ma már tudjuk – legértékesebb műve: A magyar halászat könyvének két kötete.

Herman autodidakta kutató volt. Ifjúságában elsősorban természettudományos műveltséget szerzett és a siófoki eset idején már két évtizedes szakírói múlt, több száz cikk és dolgozat, a méltán elismerést aratott pókfaunamonográfia volt a háta mögött. Még sem lehetett itt szó véletlenről. Egyszemélyben természettudományos és etnológiai érdeklődésű tudós sok dolgozott Európában. Például a Herman által gyakran idézett Rudolf Virhow, akihez személyes ismeretség is fűzte, és akinek egész munkásságát áthatotta az archeológia, az etnográfia és az antropológia kapcsolata. Jó barátja volt Hermannak Otto Finsch német ornitológus, a braunschweigi néprajzi múzeum későbbi igazgatója, aki szintén folytatott embertani tanulmányokat. Végül a Hermanra nagy hatással lévő Bastian, a kor neves etnológusa sem maradhat ki a sorból. Sőt, ha egy pillantást vetünk Herman olvasmányaira, még érthetőbb lesz – ami a korban nem volt szokatlan –, hogy érdeklődésében a természettudományok és a társadalomtudományok találkoztak. Elég csupán Darwin, Buckle és Spencer nevét említenünk.

Herman azonban nem volt eredeti gondolkodó. Viszonylag széles körű pozitivista olvasmányok után nem jutott el saját rendszer megalkotásához. Sőt jobbára nélkülözte a tudományos általánosításokat is. Szinte megdöbbentő, hogy a töménytelen adatra fölépített halászati könyv induktív úton nyert

kutatási eredményét mindössze abban látja, hogy „. . . a halászat a magyarságnak ősfoglalkozása, amelyet jelenlegi földjére magával hozott." Az imént már dicsért mű nagy érdeme, hogy óriási arányú anyaggyűjtésével szinte egycsapásra megteremtette a magyar néprajzban az anyagi kultúra kutatását. Az etnológiában és a prehisztorikus archeológiában jártas Herman Ottó hazai terepen a valóban kezdetleges, az emberiség legkorábbi tárgyi javaihoz tartozó halászeszközökre tekintve sajátos, reá valló szóhasználattal nevezte el „ősfoglalkozás"-nak a halászatot. Feltevése nyilvánvalóan párhuzamos azzal a várakozással, mely néhány évtizeddel előbb a folklór hazai kutatóinak gondolatvilágában megképződött. A néprajz őstörténeti tudományként olyan korszakokban segít eligazodni, melyekről írásos följegyzés nem maradt fenn, az életmódról és az eszközökről pedig csak a jelenig emberi kezek szakadatlan láncolatában élő ősi szerszámok, valamint használatuk nyújtanak felvilágosítást. Az ember és a hal kapcsolata, vagyis az a tudásanyag, melyre a halásznak eredményes munkájához szüksége volt, oly mély természetismeretről tanúskodott, ami valóban több ezer év előtt élt emberek létfenntartási küzdelmében alakult ki. A 80-as évek végén és a 90-es években Herman több tanulmányban és cikkben szellemesen és leleményesen mutatott rá az eleven néprajzi anyag prehisztorikus előzményeire. Változás épp akkor jelentkezett írásainak következtetéseiben, amidőn érdeklődése egyre inkább a recens magyar népi kultúra felé fordult. Az előbb nehezményeztük, hogy a halászati vizsgálatokból alig vont le összegző következtetést, most azt kell mondanunk, ha utóbb megtette, többnyire tévedett. Ezek a tévedések pedig jórészt a mindinkább szélesedő őstörténeti érdeklődéséből fakadtak. Milyen találékony volt például, amint Jankó Jánossal, az ezredéves kiállítás néprajzi faluját bírálva, a magyar ház eredetén vitatkozott. A finn *kotát* a kabai kontyos kunyhóval rokonította, és ebből származtatta a hortobágyi pásztorok enyhelyét, a *vasalót*. Továbbá genetikus kapcsolatba hozta a csőszkunyhót a putrival, végül a bocskoros nemes kuriájával. Okfejtése szellemes és magával ragadó, önmagában logikus, de formai és véletlen egyezéseken alapul. Éppúgy nem igaz, mint Jankó merev felnémet eredeztetése, mely tiltakozását kiváltotta. Nem hálás feladat a nagyérdemű Herman Ottó rendkívül szerteágazó munkásságának épp a legsebezhetőbb, leggyengébb pontjáról beszélni. A század utolsó éveinek, de különösen élete utolsó másfél évtizedének termése megfáradt, öreg, sokszor dilettáns tudós alkotása. A művekből továbbra sem hiányoznak az ötletek, a fordulatok, a szellemes gondolatvezetés, de a korábbi lendület megtört, a frisseség eltűnt. Lambrecht Kálmán, a hűséges tanítvány és életrajzíró nagyon visszafogott kritikával így jellemezte ezt az időszakot: „A messze világító fárosz kialvóban volt."

Nem vitatható az öregedés és a társadalmi elszigetelődés negatív hatása, nyilván ez lazította óvatosságát, mégis — a műveket olvasva — azt kell mondanunk, hogy a hiányos történeti műveltséget most már nem lehetett leleménnyel áthidalni. Még közbejött egy fontos tényező, hogy ekkor és nem előbb, őstörténeti érdeklődése Vámbéry Ármin befolyása alatt változott, ami pozitívnak nem mondható. Vámbéry hatása legközvetlenebbül *magyar nép arca és jelleme* című könyvben jelentkezett, amit Herman az 1900. évi párizsi antropológiai kongresszusra küldött magyar jelentés fölötti felháboro-

dásában írt. Judiciumának hanyatlását mi sem mutatja jobban, hogy 67. életévét taposva olyan tudományszakban akart alapvető tanulmányt asztalra tenni, mellyel addig csak érdeklődőként foglalkozott. Ám érezve ismereteinek elégtelen voltát, segítséget kért az általa szaktekintélynek tartott ismerőseitől és barátaitól. Ezek közt találjuk Vámbéryt.

„Hálám és köszönetem – írja az említett könyvben – legelső helyén Vámbéri Ármint, az örökifjú mestert illeti, ki egyetlen szavamra azonnal megajándékozott a magyarság származására vonatkozó tömör diagnózissal és összehasonlító jellemzésével." Hermannak ezt a művét a hazai embertani tudománytörténet, mint egy alapvetően elhibázott, de serkentő hatású, vitát keltő munkát ismeri. Bennünket ezúttal nem az antropológiai sajátságokról, hanem a nomadizmusról és a magyar jellemről írottak foglalkoztatnak. Herman nem fordult teljesen szembe azzal a Hunfalvy Pállal, akit művében szintén idéz, és aki annak idején halászati könyvét az Akadémián bemutatta, de vele szemben közölte Vámbéry hozzá intézett, nyolc nyomtatott oldalra rugó levelét a magyar és a belső-ázsiai török jellem majdnem teljes hasonlóságáról, s ezzel akkor is állást foglalt, ha nem tagadta nyíltan a finnugor kapcsolatot. Vámbéry valóban esszenciálisan tömörítette Hermannak a magyarság török kulturális meghatározottságát – elgondolása szerint – alátámasztó téziseit. Herman ezeket újabb ötletekkel szaporította és meg kell mondani, hogy kísérletet sem tett a nyelvi és a kulturális rokonság megkülönböztetésére. Mindebből a jól ismert képlet, a magyarságnak kezdetektől uri volta, államszervező ereje és uralkodó szerepe bontakozott ki, mely a magyar birtokos nemest a nemzetiségek és a magyar jobbányok közt számbeli kisebbsége dacára ezer éven át fölényben tartotta. Bámulhatjuk Herman akadályt nem ismerő intuícióját, mely Széchenyitől Kemény Zsigmondig talált idézetek igazát bizonyítandó. Mindemellett saját tapasztalatait és anyaggyűjtése alapján a magyar parasztságra jellemző késő feudális partriarkális viselkedéskultúrát vázolta föl, mint nomádot, keletit és őseredetit.

Könnyű feladat lenne Herman anakronisztikus következtetéseit sorra kipellengérezni, de nem szükséges, mert aki a korszakot csak kevéssé ismeri, ennyiből is érti, miről van szó. Herman a romantikus nemzetkarakterológia hagyományait a millenniumi idők magabiztos nemzetszemléletével ötvözve egy – hite szerint – keleti, belső-ázsiai eredetű, nomádként nagy néppé lett magyarság képét rajzolta meg. Ebben nem állt egyedül, de abban már igen, hogy mindezt jelentékeny részben élő néprajzi adatok alapján tette.

A magyar halászat könyve akár a finnugor rokonság melletti demonstrációnak is fölfogható, hiszen például az imént belőle vett idézet úgy folytatódik, hogy a magyarok őshazája csakis folyókban és halakban gazdag terület lehetett, ahol ez az ősfoglalkozás kifejlődhetett. Jankó János is így fogta föl, ő azonban összehasonlító vizsgálatai során értelmezése közben a finnugor rokonság kulturális előfeltevései irányába került. Közben már Herman épp ellenkező utat járt. Már a 90-es évek elején fölfedezte magának a pásztoréletet. A primitív eszközegyüttesek és a szilaj valamint a félszilaj pásztorok egyszerű életmódja arra a gondolatra vezették, hogy az ősmagyarok nomadizmusának maradvá-

nyaival áll szemben. Természetesen számolnunk kell a kor hangulatával – a millenniumra készült az ország –, s maga Herman is a kiállításra gyűjtött pásztorművészeti tárgyakat. A lovasnomád múlt, a turániság gondolata egyre népszerűbb lett, a hazafias közhangulat várta, hogy a néprajz új őstörténeti eredményeket mutasson föl. Herman a pásztorkodást is ősfoglalkozásnak nevezte el, teljesen analóg módon következtetett az előzményekre, mint a halászatnál tette. Igaz, a legszélsőségesebb állásponton sem tagadta a halászat történeti jelentőségét, mégis a pásztorkodásnak szinte gyermekesen, a fontosságot hangsúlyozó „a magyarok *nagy* ősfoglalkozása" jelzőt adta.

A pásztorkodásról és a magyar állattartás múltjáról nem sokkal halála előtt megjelentetett két vaskos kötet teljesen a nomadizmus igézetében született. Mielőtt bíráljuk, az igazság kedvéért hadd említsük meg, e kötetek tudománytörténeti erényeit: az egyik az, hogy a történeti, a másik, hogy a népnyelvi adatok néprajzi szempontú földolgozására ösztönzött. Különben Herman módszertani buktatóinak szótárai ezek a művek. Az evolúció gondolatát, akár a házfejlődés vázolásánál és még sok más alkalommal, ismét kritikátlanul és mereven alkalmazta, aminek az lett a következménye, hogy folytonos kapcsolatot feltételezett a közép-ázsiai pásztorok és a XIX. század alföldi meg dunántúli pásztorkodása között. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy egyáltalán nem volt tisztában a nomadizmus változatos szinkron és diakron létezési formáival. Belső-ázsiai ismereteit Vámbéryre alapozva jórészt két akkortájt megjelent útleírásból merítette, Sven Hedinéből és Stein Auréléből. Idézek a magyar pásztorok nyelvkincséről írt könyvből: „Ezek a művek egész lényemet ragadták meg, ami nagyon is érthető, mert hiszen a nemzet ősfoglalkozásait kutatva, folytonosan felötlöttek a Belső-Ázsiából származó analógiák. A hatás abban érte el csúcsát, amidőn Sven Hedinnél olvastam és rajzban láttam a *Lopnor* sivó homokjából napfényre került díszítéses farészeket, amelyek szembeszökő módon egyeznek a Zala és Somogy legmagyarabb pásztorainál dívó díszítési alakzatokkal."

A kötetek nyersanyagát a magyar néprajz máig forrásának tekinti, a szélsőséges, és itt nem elkoptatott szó, a délibábos következtetéseket azonban vezető etnográfusok nem vették át. Győrffy Istvánnak, aki fölvetette a nomadizmus koncepciójának fonalát, másként kellett a kérdést megközelítenie. Győrffy 1906-tól külső munkatársként, majd gyakornokként állt a budapesti Néprajzi Múzeum szolgálatában, de nincs nyoma annak, hogy az idős tudóssal együtt dolgozott volna, ugyanis a mindenkivel ádáz vitákat folytató Herman kapcsolata abban az időben már megszakadt a magyar néprajz központi intézményével. Győrffy nem egyszer hivatkozott írásaiban Hermanra, de tanítványának sosem mondta magát. Ő is lényegében változatlanul őstörténeti studiumnak tartotta a néprajzot és átvette Hermantól az ősfoglalkozások ötletét, sőt kiegészítvén a kört, a meglevő kettőhöz sorolta a gyűjtögetést, a vadászatot és a földművelést. A földrajz–természetrajz szakos tanári diplomát szerző Győrffy kevésbé hangsúlyozta természettudományos műveltségét, inkább geográfusnak tartotta magát, a földrajzon belül azonban azokhoz az ágazatokhoz vonzódott, melyek leginkább kapcsolódtak a társadalomtudományokhoz, a népesség- és településföldrajzhoz, majd a néprajzzal párhuzamosan átlépett a néptörténet és a településtörténet mezeire is. Herman olvasmányélményei viszonylag jól föltér-

képezhetők, Győrffyről jószerivel nem tudjuk, honnan merítette etnológiai és elméleti ismereteit. Herman szinte a maga mestereként alakította ki módszerét, és teremtette meg majdnem egyedül a magyar anyagi kultúra kutatását, Győrffy és nemzedéke ezt készen kapta és elfogadta. Nem hiába volt olvasható 1914 decemberének végén a Néprajzi Társaság Herman ravatalára küldött koszorúján ez a mondat: „A magyar néprajz atyamesterének", majd 1933-ban az első magyar néprajzi kézikönyvet, *A magyarság néprajzát* nem véletlenül ajánlották Herman emlékének. Ám nem szükséges mindenképpen ténybeli és elvi egyezéseket keresni Herman és Győrffy között, a pozitivista örökséget elfogadó egész nemzedék közös szemlélete fejeződött ki a tárgyak és az adatok feltétlen tiszteletében, mely a tudományszak korabeli elnevezésében, a „tárgyi néprajz"-ban is tükröződött.

Kérdés, hogy a szenvedélyes tárgytisztelet, a tényekként kezelt tárgyakon alapuló kutatás jól kirajzolódó gondolati háttér nélkül minősíthető-e pozitivista hagyománynak? Bizonyos, hogy a század első negyedében a néprajzi folyóiratok és kiadványok, néhány kivételtől eltekintve, túlnyomólag kulturális leltárt tartalmaznak jelentősebb értelmezés vagy általánosítás nélkül. Jóllehet hiányoljuk a termékeny gondolatfölvetéseket és vitákat, nem szabad lebecsülnünk az adathalmozást sem. Az utókor ezáltal jutott olyan ismeretanyaghoz, melyet később nem tudott volna pótolni. Győrffy többek közt azért válhatott a Herman utáni néprajzos nemzedék hatásos egyéniségévé, mert életművével a kulturális leltározás és faktológia fölé emelkedett. Nem utolsó sorban óriási anyagtudásával és intuitív képességével tűnt ki kortársai közül.

Sőt nemcsak ezekkel. Még egy vonatkozásban visszatérve Hermanhoz, Győrffy rendszeralkotó egyéniség volt, Herman, mint láttuk, pedig éppen nem. Szakágazatok közt és szakágazatokon belül csapongott, ötleteit sokszor még csak végig sem gondolta. Győrffy nem eléggé kiemelt tudománytörténeti jelentősége, hogy a magyar néprajzban azóta sem alkottak hozzá hasonlóan a népi kultúra több fontos területét egységesen magyarázó koncepciót. Ez az elméleti konstrukció végső soron ugyan téves anyagértelmezésen nyugodott, de önmagában igen vonzó, invenciózus rendszert képezett. Nem váratlanul állt vele elő. Az alapösztönzés nyilvánvalóan a nomadizmus és a magyar népi kultura kapcsolatát fölvető Hermantól származott, de a pályakezdő Győrffy az idős Herman túlzásai miatt egy ideig nem foglalt állást. Az első jelentős lépést mintegy másfél évtized múlva a szálláskertes település „felfedezése" hozta. Alaki egyezések alapján most Győrffy is rokonságot vélt meglátni a belső-ázsiai nagyállattartó népek kulturájával, ezúttal településformáival és úgy gondolta, hogy a számára különös jelenségben a honfoglaló magyarok téli szállásának maradványait találta meg.

Korai tanyatanulmányaiban helyesen vette észre, hogy a tanyásodás előfeltétele a határhasználat kötöttségeinek felszabadulása. Később a nomadizmus emlékeit kutatva, téves azonosítás alapján arra jutott, hogy amíg nincsenek tanyák, funkciójukat a szálláskertek istállói töltik be, ugyanis szerinte az első tanyák a határba kiköltöztetett szálláskertek voltak. A számára rokonnak tetsző jelenségeket sorra kapcsolta a feltételezett összefüggéshez: a szilaj állattartást, a kötetlen kaszás aratást, a nyomtatást, az asztagba takarást. Ezt a gazdálkodási és települési rendszert „nomád"-nak, „ázsiai"-nak, míg

párját, részben földrajzi kiegészítőjét, melyet aprófalvas zárt településszerkezet, kezes állattartás, kévéző aratás, kézi cséplés és a csűr jellemeztek, „európai"-nak vagy „helyhez kötött"-nek nevezte. Ezen a ponton elméletével kapcsolatban két dologra kell rámutatni. Először: bár tipológiába nem foglalta, Győrffy nomadizmus fogalma – Hermannal ellentétben – megragadható, egy komplex gazdálkodást folytató nép életmódját írja le; másodszor: jellemző a kor néprajzának pozitivista felfogással átszőtt romantikus örökségére, hogy ez alkalommal – de nem csak ekkor – Győrffy visszanyúlt az előző nemzedéken túlra. A magyar mezőgazdaság kettősségéről és az alföldi gazdálkodás „ázsiai jelleg"-éről vallott tételének ősét Csaplovics János 1829-ben kiadott könyvében jelölte meg. Utóbb kiderült, hogy az idézett sarkalatos gondolatot Csaplovics Kállay Ferenc Magyar régiségek nyomozása című művéből merítette.

Győrffy hibát úgy ejtett, mint elődje. Tévesen keresett kapcsolatot etnikum és műveltség között, történetietlenül összefűzött időben és térben nagyon távol eső jelenségeket anélkül, hogy a közbülső állapotokat mélyebben elemezte volna. A történeti földrajz alapos ismerőjeként tudta, hogy a XVI. századig nyoma sincs a később jellemző alföldi településhálózatnak, a nagylélekszámú helységek tágas határát ekkor még sűrűn elhelyezkedő aprófalvak borították. Leleményes válasza nem késett: a tanyáskodás lehetősége burkoltan a honfoglalás óta adott volt a nomadizmus emlékét őrző alföldi magyarság hagyományaiban. Közvetlen kapcsolat tényszerű igazolása nélkül is lehetetlen nem utalnunk Hermanra, aki azt írta egy helyen: „a tanyarendszert elnevezhetjük a magyarok megfagyott nomádságának". Visszatérve Győrffy-hez, ezen a ponton jutottak fontos szerephez elképzelésében a kunok, akiknek sorsa ifjúkorától foglalkoztatta. Róluk azt tartotta, hogy az alföldi népességbe olvadva erősítették annak nomád tradícióit. Mellesleg Hermannak van ide vágó – talán épp szintén Vámbérytől ihletett – megjegyzése is. Ő az összes, a magyarságba később beolvadt törökös néptöredéknek tulajdonította ezt a szerepet.

A néptörténettel foglalkozó Győrffy – ezek után érthető – miért kereste a magyar táji csoportok múltjában az eltérő etnikai hátteret. A „Milyen elemekből áll a magyar nép? (1925) című tanulmányában minden alkalmat megragadott egy-egy népcsoport esetleges török népi származásának fölemlítésére. Ebben a rövid írásban huszonháromszor szól török népekről, nem törökökről csupán tízszer. Hozzá kell tennünk, hogy Győrffy a török nyelveket beszélőket nem tartotta a magyaroktól idegeneknek, hanem rokonaiknak, mert azt a felfogást tette magáévá, hogy a honfoglaló magyarság finnugor nyelvet beszélő tömegekből és török vezetőrétegből alakult ki. Amikor a szűkebb szülőhaza, a Kunság és az Alföld kutatását életműve középpontjába helyezte, Győrffy arra is gondolt, hogy a szerinte etnikailag leghomogénebb, egyúttal kunokkal keveredett alföldi magyaroknak legeredetibben kellett megőrizniük az archaikus hagyományokat. Az elképzelést erősítette, hogy a steppei nomád nép számára a Kárpát-medencében a Duna-Tisza menti síkság biztosította a legkedvezőbb feltételeket vélt eredeti kulturális vonásainak megtartására. Győrffy gondolatmenetébe illeszkedve, az általa nomádnak nevezett jelenségek legtípusosabban valóban az Alföldön fordultak elő.

Mindemellett a tudósi józanság nemcsak a pályakezdő, hanem az érett kutatót is megóvta a túlzásoktól. A nomád tradíció híve nem hódolt a turáni romantikának. Támadta Huszka József fejtegetéseit a székely ház és a magyar ornamentika keleti rokonságáról. Igaz, ebben az esetben Huszka perzsa és ind párhuzamai, indoeurópai voltuk miatt is elfogadhatatlanok voltak számára. Végül nagyon fontos, hogy Győrffy volt az első, aki néprajzi adatokkal támasztotta alá a kortárs nyelv- és történettudomány állítását, hogy a honfoglaló magyarok jelentékeny földműves ismeretekkel rendelkeztek. Így került az ősfoglalkozások közé a már említett földművelés.

Győrffy István nomád elmélete nemcsak a néprajzra volt hatással. Elfogadta Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar története éppúgy, mint Erdei Ferenc, aki a tanyásodás eredetét Győrffy nyomán magyarázta. A nomád hagyományok továbbélése beleillett a régóta tartó történeti vitákba, mennyiben keleti és mennyiben nyugati kötöttségű a magyar nép. A helyzetérzékelő és helyzetértékelő írások – változó álláspontról – Győrffy korában is rendszeresen foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Ő pedig azok közé tartozott, akik a keleti kapcsolatokat hangsúlyozták. A néphagyomány és a nemzeti művelődés című röpiratában kifejtett művelődéseszménye is tartalmazza ezt a tételt. Győrffy a specifikust keresse a magyar népi és nemzeti kultúrában, és ezt az ősi keleti tulajdonságokban vélte megtalálni, melyeket a magyarságon kívül Európában senki sem mondhatott magáénak.

Tudatában vagyok, hogy az áttekintett időben nem csak az általam említett gondolatkörök foglalkoztatták a magyar néprajzot, nem csupán Herman és Győrffy folytattak őstörténeti tárgyú és célú kutatásokat. A kör jóval szélesebb volt. Szélső példaként hadd említsem meg az 1910-es években pályakezdő Róheim Gézát. A pszichoanalitikus etnológia későbbi nagy alakja első dolgozatai közt szintén találunk magyar őstörténettel foglalkozókat. Mégis, jóllehet mára vagy cáfolta, vagy túlhaladta a kutatás mind Herman, mind Győrffy következtetéseit; ők ketten a tudománytörténet kiemelkedő és meghatározó alakjai, akiknek nagy tévedései gyakran tisztázásra ösztönözték az utókort, s ezáltal segítették az előrelépést.

DANKÓ IMRE

A TÖRTÉNETI HAGYATÉK GONDOZÁSA ÉS AZ AMATŐRSÉG VISZONYA A MAGYAR MÚZEUMOKBAN

Ahhoz, hogy a címben megadott tárgyról beszélhessünk, előbb arról kell szólnunk, hogy a múzeumok gyűjtő- és feldolgozó tevékenysége *minden* esetben és *minden* körülmények között *történeti jellegű.* A múzeumok az emberiség, ezen belül a múzeum helyének megfelelő helyi, esetleg időbeli korlátozással, illetve korszakra vonatkozóan, egy népre, népcsoportra, esetleg egy városra, egy kimagasló egyéniségre vagy egy meghatározó erejű történelmi eseményre nézve végzik a történeti hagyaték *számbavételét, összegyűjtését, állagmegóvását,* többirányú *feldolgozását* és *továbbadását* későbbi generációknak. Ez a meghatározás az úgynevezett direkt történeti tudományágaknál (régészet, helytörténet, had-, irodalom-, művészettörténet stb.) világos, magyarázatra nem szorul. A történettudomány sokféleségének tudatosulásával válik világossá, hogy pl. a néprajz is történeti studium és minden más is az. A múzeum, bármely tudomány vagy tudományág területén dolgozik is, *történeti kutatásokat* folytat, és bármily feldolgozása is csak *történeti lehet.* Történeti vonatkozású pl. egy kortárs képzőművészeti kiállítás is, hiszen egy bizonyos kor vagy egy bizonyos művész a mához viszonyítva múltban kialakult kifejezésmódját, eszközeit mutatja be. Ezért a történeti hagyaték gondozása és a múzeumok működése között rendkívül erős kapcsolat alakult ki. A történeti hagyaték összegyűjtése, állagának megóvása, feldolgozása vagy annak elősegítése a múzeumok fő feladata. Idővel az egységes múzeumi keretből kinőtt s elvált két testvérintézmény, a *levéltár* és a *könyvtár.* A levéltárnál minden magyarázat nélkül is érthető a történeti érdek. A könyvtárnál — ha kissé áttételesebben is — ugyanaz a

helyzet. Nemcsak a régi kiadású vagy egyébként ritka (pl. első kiadások) könyvek bírnak történeti értékkel, hanem az újak is, amelyek szükségszerűen egy hosszabb-rövidebb múltnak a termékei, feldolgozásai és annak bemutatása nemcsak tartalmukat, hanem pl. technikai kivitelezésüket tekintve is.
A történelem, a történettudomány iránt nem minden időben nyilvánul meg azonos intenzitású érdeklődés. Általában elmondhatjuk, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális változások idején megnő az érdeklődés a történelem iránt. Ilyenkor *divattá* is válik a múlt, a történelem. Ilyen, a történelem felé fokozott érdeklődéssel forduló időkben alakultak a múzeumok; lelkes patrióták ezekben a korszakokban sokszor megelőzve korukat, létesítettek különféle gyűjteményeket, múzeumokat, könyvtárakat, levéltárakat, képtárakat stb. Ha azt állítjuk, hogy a magyar múzeumokat az 1848/49-es szabadságharcot és polgári forradalmat megelőző *reformkor* hozta létre, ez vonatkozik a korát megelőző, a Nemzeti Múzeumot és benne a Nemzeti Könyvtárat 1802-ben megalapító *Széchényi Ferencre* is. A magyar múzeumok kialakulása, megerősödése tekintetében még a reformkornál is jelentősebb időszak volt az 1848/49-es szabadságharc és polgári forradalom leverését követő abszolutizmus utáni korszak. Ekkor szerte az országban, egy-egy lelkes patrióta köré gyűlt érdeklődők, előbb különféle neveken szereplő egyesületeket, majd ezeknek az egyesületeknek a kebelében múzeumot szerveztek. Legtöbbjüknél nagyobb volt a lelkesedés, mint a szakmai tájékozottság, meghatározóbb jelentőségű a lokálpatriotizmus, mint a tudományos célkitűzés. Ebből következik az, hogy a magyar múzeumok zöme a történettudomány érdekeinek megfelelően, területileg nagy aránytalanságokat mutatva, általában kedvezőtlen, a szakszerű fejlődést nem biztosító körülmények között alakultak meg.
A későbbiekben — nagyjából a századforduló táján — az volt a változás, hogy ezek az egyéni, egyesületi múzeumkezdeményezések belátták, hogy nem tudnak megállni a saját lábukon, hogy fejlődésükre nincsen lehetőség, és ezért múzeumaikat a megyék, városok gondjaira bízták. Általában elmondhatjuk, hogy a szakmai kibontakozás, a tudomány művelése, a történeti hagyaték megfelelő gondozása ezeknek az újabb múzeumoknak csak kis hányadában volt biztosított. Kizárólag a nagyobb helyeken, ott, ahol az iskolák, az egyetem vagy a város más neves, nagy múltra visszatekintő intézménye termelt ki az amatőrizmuson, az érdeklődési divaton túl, attól függetlenül gondolkozó, munkálkodó szakembereket.
A magyar múzeumok életében döntő jelentőségű volt az 1949. évi államosítás, amely elsősorban azt jelentette, hogy a múzeumok biztos anyagi alapokra helyeződtek, hogy erős, szakmailag a legmagasabb szintű irányítás alatt működtek tovább. Ez a szakmai irányítás érdekesen viszonyult az amatőrizmushoz. Az amatőrök egy részéből, akikről korábbi tevékenységük során bebizonyosodott, hogy alkalmasak a szakemberré válásra, különféle eszközökkel és módokon szakembereket nevelt. Ugyanakkor világosan, félre nem érthető módon elhatárolta magát az amatőrök ama — nagyobb — csoportjától, akik tudomány helyett romantikus szemlélettel, szakszerűtlenül viszonyultak a történettudományhoz, illetve a múzeumügyhöz. Ezzel az elkülönüléssel párhuzamosan — paradox módon — sorra alkalmazták a fiatal, induló munkaerőket, akik a múzeumi munkához szükséges történettudományi

és más (pl. gyakorlati kémiai, biológiai, konzerválási és restaurálási stb.) tájékozottságot a gyakorlat során, múzeumi tevékenységük közben ismerték meg és sajátították el. Ennek az új szervezésnek muzeológiailag olyan nagy jelentőségű következményei, eredményei voltak, hogy a múzeumokban *különvált a raktár és a kiállítás*, kötelező bevezetést nyert a tudományos igényű és korszerű *nyilvántartás*, bár kölcsönös előfeltételezettség maradt közöttük, de mégiscsak elkülönült a *múzeumi tevékenység* két nagy része egymástól: a *tudományos* és *népművelési* munka. A *kiállítás* a tudományos feldolgozás szintjére emelődött, koncepciózussá lett és a nagy, általánosságokba vesző kiállítások rendezése helyett követelménnyé vált a *tematikus kiállítások* tervezése és bemutatása. A gyűjtésben egyre kevésbé támaszkodott az ajándékozásra, és ezzel a gyűjtési esetlegesség nagymértékben csökkent. A gyűjtés is tervszerűvé vált, elsősorban a meglevő gyűjtemények hiányainak pótlására, kiegészítésére törekedett, másrészt a múzeum gyűjtőterületének és gyűjtőprofiljának meghatározásával az ott, helyileg érdekes, sok információt hordó tárgyakra, tárgyegyüttesekre, témákra szorítkozott. Vagyis a múzeumi munka minden területén a szakmai szempontok érvényesültek, az értelmi viszonyulás, a területi (sajátos gazdasági-, társadalmi- és kulturális) múlt adta követelmények kerületek előtérbe. Ellentétben a korábbi, amatőrizmusnak joggal nevezhető állapottal, amelyben szakmaiság helyett az *érdekesség*, az értelmi viszonyulás helyett a *szubjektivizmus*, a területi múlt adta követelmények helyett valami ködös, térhez és időhöz nemigen köthető *általánosság*, esetleg káros lokálpatriotizmus vagy még károsabb más tényező volt a döntő. Az új múzeumi rend – amely természetesen nem könnyen, nem máról holnapra és nem minden lemaradás, kezdeti eredménytelenség nélkül valósult meg – az értékes lokálpatrióták, a törekvő és a szakmaiság követelményeit tisztelő amatőrök számára, egyben folytatva a korábbi múzeumpártoló, múzeumlétesítő szervezetek, egyesültek stb. hagyományát is, a múzeumokon belül, a múzeumok szakembereinek vezetésével egyesületeket szervezett, az ún. *múzeumbaráti köröket*. Ezek a körök már csak a megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyok következtében sem voltak ún. *mecenatúrák*. Más feladataik voltak: mindenekelőtt az érdeklődők együtt tartása, megismerése, a múzeumi tudományos munka segítése (pl. leletbejelentésekkel), a múzeum népművelési tevékenységének fokozása, biztos alapokra való helyezése (pl. ünnepélyes nyitások, más múzeumi rendezvények számára megfelelő számú érdeklődő, résztvevő biztosításával), a múzeumi szaktevékenység eredményeinek népszerűsítése, elterjesztése (pl. népszerű kiadványok megjelentetése révén).

A magyar múzeumok mellett működő múzeumbaráti körök azonban nem minden, a történelmi hagyaték iránt érdeklődőt tudhatnak a magukénak. Hazánkban igen sok olyan helyen élnek amatőrök, ahol nincs múzeum, tehát nem tartoznak egy múzeumbaráti körhöz se. Aztán a meglevő múzeumok mindegyikében sem működik múzeumbaráti kör, sok múzeumban csak papíron létezik a múzeumbaráti kör és érdemes tevékenységet nem fejt ki. Vagyis az érdeklődők nagyobb része a múzeumbaráti körökön kívül tevékenykedik, elégíti ki érdeklődését.

Ez a múzeumbaráti körökön kívülrekedő érdeklődő réteg alapvetően három csoportra osztható. Az *első* csoportot azok alkotják, akik magukban vannak, nemcsak valamelyik múzeumbaráti körhöz, de semmiféle más szervezethez sem csatlakoztak, hanem egyedül, a maguk sajátos életfelfogása, élet- és értékrendje szerint, általában különösebb szakmai tájékozottság nélkül tevékenykednek. A *második* csoportot azok képezik, akik nem véve tudomást sem a múzeumbaráti körökről, sem az országosan szervezett honismeretei mozgalomról, helytörténeti kutató- és feldolgozó munkával, otthon, saját helyiségeikben, az ott adott kulturális intézmények segítségére támaszkodva (tanácsok, művelődési házak, a Hazafias Népfront helyi bizottságai, szakszervezetek, iskolák stb.) tevékenykednek. Ezek általában nagyon aktívak, értékítéleteikben túlzóak: lokálpatrióták. Hogy tevékenységük szigorúan vett muzeológiai vetületéről is szó essék, az e csoportba tartozók létesítik az ún. tájházakat, emlékmúzeumokat (lényegileg csak kiállításokat), falumúzeumokat, üzemi múzeumokat stb. A *harmadik* csoportba azok az amatőrök tartoznak, akik nemcsak megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkeznek, hanem kapcsolatban állnak a különféle gyűjtőmozgalmak országos szerveivel, a honismereti mozgalom, a helytörténeti kutatás központjaival, intézményeivel, a múzeumokkal, ha talán nem múzeumbaráti kör tagjai is. Ezeket az amatőröket az is jellemzi, hogy nem akarnak a számba jöhető intézmények, szervezetek munkatársai lenni, sőt esetleges munkáikat sem önállóan, külön kiadványként vagy könyvként akarják közreadni; hanem egy-egy intézmény publikációs lehetőségében, évkönyvében, folyóiratában stb. Az ebbe a csoportba tartozók soraiból kerülnek ki a múzeumok úgynevezett *külső* munkatársai.

A fenti csoportosítás is elárulja, hogy a történeti hagyaték gondozása tekintetében az amatőrizmussal kapcsolatosan mi a probléma: a tudománytalanság, a dilettantizmus. Rávilágít a fenti csoportosítása a múzeumoknak az amatőrizmushoz való helyes viszonyulására, illetve körvonalazza a múzeumok e téren adódó feladatait is.

A különféle gyűjtőmozgalmakhoz tartozó, azok szervezeti életében részt vevő amatőrök (például bélyeggyűjtők, éremgyűjtők stb.) egyesületeik keretén belül kellő szakmai kiképzésben részesülhetnek. Ez a szakmai képzés sok esetben képes felülemelni a gyűjtőt a helytelen felfogásbeli korlátokon is. Csakhogy igen sok gyűjtőágazatnak nincsenek társaságaik, egyleteik, hanem a gyűjtők (pl. a képzőművészeti, népművészeti alkotásokat, az ásványokat, kövületeket, fegyvereket, történeti és népviseletet stb. gyűjtők) a saját felkészültségüknek, esetleg fejletlen ízlésüknek megfelelően, kialakított gyűjtési koncepció hiányában, rendszertelenül, sok esetben hamisítványt, másolatot vagy sérült, hiányos tárgyakat gyűjtenek. Igen gyakori a gyűjtött tárgyak túlértékelése, nemcsak anyagi vonatkozásban, hanem úgy is, hogy olyan információkat tulajdonítanak a tárgynak, amit az sohasem hordozott, ami keletkezési, használati és egyéb funkcióbeli körülményeit tekintve nem is lehet a sajátja. A múzeumbaráti köröknek elsődleges feladata volna keretet biztosítani a különféle gyűjtők képzése vagy továbbképzése számára. A múzeumnak elsősorban a múzeumbaráti körön keresztül van lehetősége szakmai tanácsadásra, a képzés biztosítására. A múzeumbaráti körön keresztül történő szak-

mai tájékoztatás a múzeum számára is fontos: tájékoztatja a múzeumot a különféle gyűjteményekről, gyűjtési tervekről, a műtárgyak helyéről, megfelelő elhelyezési, gondozási körülményeiről. Összehasonlításokra ad lehetőséget, esetleg a műtárgy bevonását a múzeum munkájába. Sajnos, a múzeumok ilyen irányú tevékenysége igen szűkös. Ahogy már említettük, nem minden múzeumhoz kötötten működik múzeumbaráti kör, és sok kör csak papíron létezik. Az ilyen „nevelői" funkciót betöltő s azt rendszeresen végző múzeumbaráti kör aztán nagyon ritka. Ennek egyik érdekes oka az is, hogy a gyűjtők kevés kivételtől eltekintve, bizalmatlanok a múzeumbaráti körökkel szemben. A hatóságot, a gyűjteményüket közgyűjteménnyé tevőt látják benne. Sok amatőr úgy érzi, hogy nincs szüksége szakmai tanácsadásra, mert legalábbis annyira képzett, tájékozott, amennyire saját gyűjteménye, gyűjtési gyakorlata megköveteli. Végeredményében ez a helyzet az egyes gyűjtőágak szaktársaságával is. A szakágaknak sincs minden helységünkben, még minden megyeszékhelyen sem fiókjuk. A tagok inkább az országos szervezetben élnek, annak a tagjai. Közvetlen szakmai tanácsadásaikon ritkán vesznek részt, inkább az egyleti sajtón keresztül tájékozódnak. Az egyleti sajtóval kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy legtöbb esetben ezek inkább csere-, értékesítési fórumok, mintsem szakmai ismereteket nyújtó, továbbképzési lehetőségek.

A magyar muzeológusnak az is egyfajta szakmai tanácsadási lehetősége, hogy a különféle gyűjtési mozgalmakon keresztül, a múzeumtól függetlenül nyújt segítséget a gyűjtőnek. Ilyen esetekben a múzeumi patronálás egyik sajátos, de nem lényegtelen szempontja és célja, az ti. hogy a gyűjtőt a múzeumügy, a közgyűjtemény pártolóivá, a múzeumok külső munkatársaivá neveli, formálja, szenved hiányt.

A múzeumoknak, a múzeumok munkatársainak jó szakmai ismeretekkel párosult kiváló emberismeretre, didaktikai készségre, mondhatni pedagógusi mentalitásra van szüksége ahhoz, hogy a történeti hagyaték – legyen az bármilyen természetű – megfelelő kézbe jutva megmaradjon, épen kerüljön tovább az egyik nemzedék kezéből a másikéba, hogy közben szabadon, minden tulajdonosi gátlástól függetlenül, a lehető legtöbb információt közvetíthesse minél szélesebb körben az emberi kultúra felől.

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Aki a magyar múzeumok, a magyar muzeológia történetét igyekszik megismerni, rövidesen rájön arra, hogy az milyen nagy mértékben kapcsolódik össze tudományos társaságaink történetével. Ez a megállapítás érvényes a magyar néprajzra, valamint a Néprajzi Múzeumra is. Alapításuk nem esik ugyan egybe, hiszen a kettő között csaknem két évtized van, történetük sokszor párhuzamos, működésüket sok szál kapcsolja össze.

Két évig tartó előkészítés után az 1889. október 27-re összehívott közgyűlés alakította meg a Magyarországi Néprajzi Társaságot, választotta meg első tisztikarát és fogadta el alapszabályait. Mint ismeretes, a Néprajzi Múzeum (a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya) alapításának éve 1872. A néprajz a Társaság alapításakor már jelentős múlttal és szép eredményekkel rendelkező önálló tudományszak volt Magyarországon, jóllehet intézményhálózata még eléggé szűk körre korlátozódott. Másképp elképzelhetetlen lett volna, hogy a Társaságnak alapítása évében már 23 alapító és 523 rendes tagja legyen.

A néprajz a fiatalabb tudományszakok közé tartozik, fejlődésének a kezdetei a XIX. század második felében egybe estek a nemzeti mozgalmak kialakulásával. A gyarmattartó, illetve gyarmatosító országokban a kutatók érdeklődése elsőnek az ún. „primitív" népek felé fordult, csak később fedezték föl saját társadalmuk népként nevezett rétegeit, általában a parasztsággal azonosítva őket. Ahogyan a gazdasági és társadalmi fejlődés következtében megváltozott a nép fogalma, úgy változott a néprajz kutatási területe is. A természeti népek kulturájával foglalkozó tudományszakok mellé fölzárkózott az európai népek kulturáját vizsgáló néprajz is. Az utóbbi megizmosodását nagyban elősegítette a nemzeti múlt és a nemzeti sajátosságok megismerésére végzett tudományos kutatások kibontakozása. A Magyar Nemzeti Múzeumban is a néprajzi gyűjtemény fejlődése az Európán kívüli területekről származó, Xantus János útjáról, Távol-Keletről származó kollekcióval indult meg. Ezt követték más földrészekről (Afrika, Óceánia stb.) eredő egyetemes néprajzi gyűjtemények. A hazai néprajzi kutatásnak is voltak már akkoriban olyan eredményei, mint pl. Csaplovics János munkái, Herman Ottó halászati könyve s más tanulmányai, Hunfalvy Pál művei. Ekkor már megjelent a Reguly gyűjtemény egy részét bemutató „A vogul föld és nép" c. kötet.

A tudományszak felődése, valamint a társadalmi háttér alkalmas volt tudományos társaság szervezésére. Azt lehet mondani, hogy ezen a téren nem is maradtunk el az európai felődéstől.

Az alakuló közgyűlés Hunfalvy Pál elnökletével ült össze. Az elnöki megnyitó tömören összefoglalta a Társaság célját valamint a leglényegesebb alapszabály szakaszokat. „Alapszabályaink 1. és 3. szakasza fejezi ki a Néprajzi Társaságnak célját és tárgyait. Czélja: a magyar állam és a történelmi Magyarország *mai* és *egykori* népeinek eredete, fejlődése, állapota; etnikai jelleme és antropológiai mivolta; a néplélek és népélet nyilatkozatai, melyek nagyon számosak és különfélék. Látjuk, tisztelt Közgyűlés, hogy a néprajz, mint tanulmány, sokat foglal magában, amit a nagyszabású történelem vagy mellőzni kénytelen, vagy csak elvétve érinthet meg. Azért a néprajz a mai népekre nézve okvetlenül szükséges kiegészítője a történelmi tudománynak." (1) Hunfalvy Pál tehát a néprajzot történeti tudománynak tekintette, kutatási feladatait pedig tág körben fogalmazta meg, közéjük vonva az embertant is. Az egykori népeket illető feladatokat a következőképpen fogalmazta meg: „Az egykori népekre nézve pedig a néprajz szinte ugyanazokon a nyomokon jár, melyeken a régészetnél több figyelmet akar fordítani mindarra, amit csak a nyelv fejezhet ki, de a művészet és mesterség nem alakíthat. Van tehát a néprajznak saját területe a tudományok között." (2)

Már az alakuló közgyűlés elhatározta folyóirat alapítását, az új folyóirat szerkesztésével Réthy Lászlót, a Nemzeti Múzeum kutatóját bízták meg. Réthy a folyóirat céljait a következőképpen fogalmazta meg: „A társaság e folyóirattal, a mellett, hogy hivatalos értesítést nyújt a társaság tagjainak, mely munkásságának képét tükrözi vissza, egyszersmind a hazai ethnográphia tudományos művelésére állandó központot akar teremteni, s az ethnográphia művelőit, a kik eddig csak más rokon szakmák folyóirataira voltak utalva, akarja maga köré gyűjteni." (3) Majd így folytatja: „Folyóiratunk általános szellemére nézve a föltétlen tárgyilagosságot, irodalmi formája tekintetében pedig a szakszerűség mellett mindenkor az egyszerű s közérthető előadást fogja szem előtt tartani, s így szelleme, nyelve és tartalmával egyáltalán oda törekedni, hogy a hazai ethnographia ismereteit mentől szélesebb körben terjessze, népszerűsítse, s vele a köztudatot megtermékenyítse." (4) Az „Etnographia" címet viselő folyóirat első száma 1890-ben jelent meg. A folyóirat 1920–25 között a „Népélet" címet viselte, 1926–1948-ig „Ethnographia-Népélet" címmel jelent meg, 1949 óta máig ismét Ethnographia a címe. Eddig megjelent 95 évfolyamában – néhány évig tartó kivételtől eltekintve – következetesen a néprajz egységének elvét képviselte, tehát helyet adott mind a tárgyi, mind a szellemi néprajznak éppúgy, mint az egyetemes néprajznak. Kezdettől fogva teret adott a társtudományok eredményeinek is, tehát szép számmal jelentek meg az Ethnographiában pl. nyelvészeti, őstörténeti, embertani tanulmányok vagy a folklórhoz gyakran közel álló irodalomtudományi írások is. 1948-ig a Társaság saját anyagi erejéből adta ki folyóiratát, s adta tagjainak a tagdíjért illetményként. 1949-ben állami támogatásként a kiadás költségeiről már nem kellett gondoskodni, néhány évi átmenet után, amikor a tudományos társaságok támogatásának és felügyeletének feladatát a Magyar Tudományos Akadémiára ruházták, a folyóirat kiadásának feladatát az Akadémiai Kiadó kapta.

Mit és hogyan tudott megvalósítani alapszabályban lefektetett feladataiból a Társaság? S egyáltalán mi volt és mi lett a szerepe a tudományos társaságnak egy tudományszak életében? A kérdéssel azért is fontos szembenézni, mivel több tudományos társaság történetében adódtak hosszabb-rövidebb szakaszok, amikor a társaságok keresték útjukat, keresték feladataikat, egyáltalában a helyüket a megváltozott szervezeti viszonyok között. Így volt ez a Néprajzi Társaság történetében is.

Nem lévén tudományos intézet, hogy lehet a Társaság tudományos kutatás irányítója, gazdája? Mindenek előtt azzal, hogy műhelyt, nyilvános fórumot teremt a kutatások eredményeinek bemutatására, lehetőséget a megvitatásukra. Az első fórumról, a folyóiratról az imént emlékeztem meg. A Társaság azonban következetesen arra törekedett, hogy a kiadási lehetőségeket növelje. A Néprajzi Múzeum Jankó János kezdeményezésére 1900-ban megindította „Értesítő"-jét, az akkor még folyóiratként megjelenő kiadványát. Az Értesítő is a Társaság támogatásával született meg, megjelenését 1944-ig a Társaság anyagilag is segítette. A támogatás fejében 1900-tól az Értesítőt is illetményként kapták a tagok. Csupán kiegészítésként, a teljesség igénye nélkül említhető, hogy pl. a Magyar népművészet sorozatában Gönyei Sándor Drávaszögi hímzések című munkája is a Társaság és a Néprajzi Múzeum közös kiadványaként jelent meg. A publikációs fórum tehát önálló kiadványokkal is bővült. A fejlődés azonban nem volt töretlen, hiszen az az anyagi lehetőségektől függött, azt pedig nem lehetett folyamatosan fejleszteni vagy akár azonos szinten tartani. Mindazonáltal több tudományos mű jelzi a kiadói törekvések eredményeit.

A Társaság nyomban megalakulásakor szakosztályokat szervezett, hogy egy-egy szakterület művelését összefogottabban láthassa el. A munkamegosztásnak ez a módja, ha több-kevesebb változással is, napjainkig megmaradt. Csupán az érdeklődés időnkint bekövetkezett csökkenése következtében szűnt meg időről-időre egy-egy szakosztály működése, hogy aztán később újra munkába lendüljön. A Társaságnak megalakulásakor a következő szakosztályai voltak:

I. Népfajok szerinti szakosztályok:
Magyar, székely, csángó, palóc, délvidéki-német, dunántúli-német, horvát, szerb, bolgár, tót, rutén, lengyel, vend, rumén, görög, örmény, cigány, bosnyák, finnugor, török-tatár.

II. Folklór és néppsychológia

III. A népélet használati tárgyai

IV. Népzene és tánc

V. Anthropológia

VI. Demográfia (népleírás)

VII. Paleoethnológia (ősnéptan)

VIII: Sraphika (a népélet tárgyai- és jeleneteinek képzőművészeti tárgyainak ábrázolása).

A szakosztályok vezetőinek sorában olyan nevekkel találkozunk, mint Jókai Mór, Baksay Sándor, Réthy László, Orbán Balázs, Mikszáth Kálmán, Hermann Antal, Asbóth Oszkár, Czirbusz Géza, Strasz Adolf, Gönczy Ferenc, Alexics György, Mailand Oszkár, Szongott Károly, Asbóth János, Budenz

József, Munkácsi Bernát, ifj. Szinnyei József, Vikár Béla, Vámbéry Ármin, Krunos Ignác, Katona Lajos, Zichy Jenő, Gyarmathy Zsigáné, Herman Ottó, Xántus János, Keleti Károly, Török Aurél, Pulszky Ferenc, Wosinszky Mór, Székely Bertalan, Feszty Árpád és Huszka József.

A Társaság mai szakosztályai:

1. Anyagi kultúra
2. Folklór
3. Társadalomnéprajz
4. Nemzetiségi
5. Önkéntes néprajzi gyűjtő
6. Néprajzi film és fényképészeti

A Társaság alapítása óta rendszeresen szervez előadó, felolvasó üléseket, mind szakosztályi, mind plenáris keretben. A személyes érintkezésnek ezeken a fórumain teszi lehetővé új kutatási eredmények bemutatását és megvitatását.

A tudományos előadó ülések sajátos formája a vándorgyűlés. A Társaság fennállása óta néhány évenként vándorgyűléseket szervez, amelyeken tematikusan összeállított kérdésköröket vetnek fel és vitatnak meg.

A vándorgyűlések sorába tartoznak a kétévenként megrendezésre kerülő önkéntes néprajzi gyűjtő találkozók. Ezeken a találkozókon a tudományszak képviselői gyűjtési, kutatási feladatokat ismertetnek, eredményekről tájékoztatnak s bizonyos fokú továbbképzésben részesítik az önkéntes gyűjtőket. Ez a munka is tudományközi összefogással folyik, a nyelvtudomány közreműködésével.

A Társaságnak alapítása óta szoros kapcsolata van a múzeumüggyel. Már alakuló közgyűlésén bizottságot választott, „A hazai ethnographiai múzeum ügyében kiküldött bizottság" elnevezéssel. A bizottság elnökévé Xántus Jánost, a Néprajzi Múzeum akkori igazgatóját, tagjaivá Herman Ottót, Herrmann Antalt, Pápai Károlyt, Szendrey Jánost és Török Aurélt választották meg. A közgyűlésen elhangzott titkári jelentésében Herrmann Antal többek között a következőket mondotta el: „Tisztelt elnökünk zászlóbontó kinyilatkoztatásainak mintegy epilógjául legyen mégis szabad nekem már itt is rámutatnom alapszabályaink azon pontjaira, a melyek társaságunk egyik feladatául a népélet használati tárgyainak természetben összegyűjtését, továbbá hazai etnographiai múzeum alapítását és fenntartását tűzik ki. S e czélra külön szakosztályt is rendelnek. Ezek előleges kiemelését azért is okszerűnek tartom, mert mindamellett, hogy a tárgykör kiváló ethnikus fontosságú és hazánkban rendkívül gazdag, mégis tárgyait eddigelé nálunk (kivéve Herman Ottó halászati gyűjteményét) jobbadán csak dekoratív vagy a néptanra nem tartozó egyéb szempontból tekintették". (5) Ugyancsak Herrmann Antal a Társaság első ülésén előadást tartott „Hazai néprajzi múzeum alapításáról" címmel. Bevezetőjében elmondotta, hogy okvetlen hangsúlyozandónak tartotta a Néprajzi Múzeum szervezésének feltétlenül szükséges és elodázhatatlanul sürgős voltát. A szervezés lebonyolítását a következőképpen képzelte: „Az alakításra nézve röviden jelzem nézetemet. A társaság mindenek előtt bizottságot szer-

vez, mely a rokontárgyú szakosztállyal egyesülve, magáévé teszi ez ügyet. A legsürgősebb és legfontosabb a helyiség kérdése. Ha van helyiség, van múzeum, mert azonnal össze lehet állítani, ami már megvan és ha van valami mag és alap, csakhamar özönleni fognak az adományok." Majd így folytatja: „A második lépés az volna, hogy e helyiségben egyesítse a kormány mindazokat a néprajzi tárgyakat, melyek most talán szerteszórtan lappangnak és kallódnak, vagy tulajdonképpeni rendeltetésüktől el vannak vonva; továbbá léptesse igazi activitásba a nemzeti múzeum ethnographiai osztályát és a személyzettel, gyűjteményekkel és budgettel együtt helyezze át az új múzeumba, a melyet helyesen és ésszerűen az anthropológiai múzeummal kellene egyesíteni; végre pedig pártolja az ügyet egész erkölcsi súlyával. Mindez alig kerülne költségbe és a jelen budget keretében minden nehézség nélkül foganatosítható volna." (6)

A Néprajzi Múzeum ügyében kiküldött bizottság 1889. december 17-én tartotta első ülését. Ezen az ülésen megállapították, hogy a néprajzi tárgyak rohamosan pusztulnak, tehát sürgős a megmentésük, ezenkívül a már összegyűjtött anyagot hozzáférhetővé kell tenni. Megállapodtak, hogy a szervezésben a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát kell alapnak tekinteni. A gyűjtésben, bemutatásban előtérbe helyezték a hazai néprajzot, úgy azonban, hogy az egyetemes néprajz se szenvedjen csorbát.

A múzeumi bizottság határozata értelmében Hunfalvy Pál és Herman Ottó felkereste gr Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi minisztert, s a múzeum ügyében emlékiratot adott át neki. Herman Ottó később az országgyűlés egyik ülésén is szót emelt a múzeum érdekében. Hogy a kezdeményezéseknek s az ígéretnek végül is mi lett az eredménye, voltaképpen nem ide kívánkozik, mivel a célom csak az volt, hogy vázoljam a Néprajzi Társaság múzeumot támogató tevékenységét. Annyi bizonyos, hogy a Néprajzi Múzeum, a Nemzeti Múzeumból önálló helyiségbe költözvén gyors fejlődésnek indult, s különösen a millennium előkészítő szakaszában gyűjteményei gyarapításában előtérbe került a hazai kultúra.

Kezdeményező volt a Társaság a millennium megünneplését illetően is. Herrmann Antal „Millennium és néprajzi kiállítás" című előadásában javasolta a néprajzi kiállítás rendezését.

A Társaság figyelme kiterjedt a vidéki gyűjteményekre és kiállításokra is. Az alakuló közgyűlés után egyre-másra jelentkeztek vidéki szervezetek csatlakozásai valamint gyűjteményalapítási szándékokkal. Az Aradon tervezett kiállítás ügyében pl. a választmány így határozott: „Jancsó Benedek, György Aladár indítványához szintén hozzájárulván, — hogy ugyanis az országos kiállítás megvalósulásáig rendezzenek vidéki kiállításokat —, figyelmezteti a választmányt az Aradon készülő délmagyarországi kiállításra, a melynek rendezőségét társaságunk felkérhetné, hogy az illető vidék néprajzi viszonyainak feltüntetésére is kellő és lehető tekintettel legyen a kiállítás szervezésénél. Társaságunk egyúttal ajánlkozhatnék a rendezőbizottság e munkájának tanáccsal és utasításokkal leendő támogatására. A vál. György A. és Jancsó B. indítványait elfogadja s az utóbbira vonatkozólag Jancsót megbízza az ezen irányban az aradi kiállítás rendezőségéhez intézendő felszólítás megszerkesztésére, s esetleg egy Aradon az ügy érdekében szükségesnek mutatkozó előadás megtartására, a mire a felszólított szívesen késznek nyilvánítja magát." (7)

A Társaság alakulásakor könyvtárat is alapított. Könyvtára valamint folyamatosan gyűlő új anyaga jelentős mértékben hozzájárult a Néprajzi Múzeum szakkönyvtárának fejlesztéséhez. A Társaság ugyanis átadta a könyvtárát a múzeumnak, a múzeum könyvtárát az egész magyar tudományszak központi könyvtárának tekintvén.

A Társaság a tudományszak hivatásos művelőin kívül sok, a néprajz iránt érdeklődő önkéntes néprajzi gyűjtőt is tömörít, a tudomány különféle kérdéseinek felvetésén túl a tudományos ismeretek terjesztését is végzi. Első alapszabályaiban a célok között olvasható: „egyáltalán az országban a nép- és embertani tudományok és ismeretek koncentrálása és mívelése, terjesztése és népszerűsítése". Tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő tevékenysége nagy részét napjainkban a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együttműködve végzi. Az együttműködés mind a színvonal, mind a kifejthető hatás érdekében eredményes.

A Magyar Néprajzi Társaság, más tudományos társasághoz hasonlóan, társadalmi egyesület, nem tartozik egyetlen kutatással közművelődéssel foglalkozó intézményhez sem. Munkája eredményessége érdekében együttműködésre törekszik a tudományszak intézményeivel, sőt, a rokon tudományok intézményeivel is. Egyik jelentősége is éppen abban rejlik, hogy intézmények fölött áll, anélkül azonban, hogy az intézmények fölöttese volna. Ebben a helyzetben intézményhez tartozást nem tekintve ad fórumot a szaktudomány művelőinek, valamint az iránta érdeklődőknek. Hatósági jogkör nélkül fejt ki koordináló tevékenységet is, ez utóbbira egyre inkább szükség van, hiszen az elmúlt évtizedekben örvendetesen megnőtt a néprajzzal foglalkozó intézmények és kutatók száma. Önként vállalt tájékoztató szolgálatot is lát el az éppen erre a célra alapított és fenntartott Néprajzi Hírek hasábjain. A tájékoztatáshoz tartozik, hogy évről évre a Néprajzi Hírekben jelenik meg az előző év eredményeit bemutató néprajzi bibliográfia.

Mint minden társadalmi egyesület önként csatlakozott tagok intézménye, amelyben a tagok még kötelezettségeket is vállalnak. Csatlakozásuk a szakmai összetartozás tudatát és vállalását fejezi ki. Minden társadalmi egyesület munkájára tagjai aktivitása, érdeklődése, az összetartozásból eredő feladat vállalása nyomja rá a bélyegét. A Magyar Néprajzi Társaságnak is voltak sikeresebb és kevésbé sikeres periódusai. Minden bizonnyal a vázolt helyzetet felismerve vállalta a Magyar Tudományos Akadémia többek között a Magyar Néprajzi Társaság jelentős támogatását, folyóiratának rendszeres megjelentetését is. A Társaság eredményes működése azonban elsősorban tagjai összefogásától függ.

Jegyzetek

1. Elnöki megnyitó Hunfalvy Páltól. Ethn. I. (1890) 2.
2. Elnöki megnyitó Hunfalvy Páltól. Ethn. I. (1890) 2.

3. Dr. Réthy László: A tisztelt olvasóhoz. Ethn. I. (1890) 1.
4. Dr. Réthy László: A tisztelt olvasóhoz. Ethn. I. (1890) 1.
5. Herrmann Antal: Titkári jelentés. Ethn. I. (1890) 9–10.
6. Herrmann Antal: Hazai néprajzi múzeum alapításáról. Ethn. I. (1890) 19.
7. Választmányi ülés jegyzőkönyvéből. Ethn. I. (1890) 303–304.

HÍREK ESEMÉNYEK

1984. január 1. – június 30.

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁSOK, KONFERENCIÁK

Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából *„A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században"* címmel tudományos konferenciát rendeztek március 5–6-án a szegedi Móra Ferenc Múzeumban.

A Komárom megyei Múzeumok Igazgatósága, a Magyar Történelmi Társulat és az Irodalomtörténeti Társaság emlékülést rendezett május 7–8-án Tatán, Táncsics Mihály születésének 155. és halálának 100. évfordulója tiszteletére.

Makón, a József Attila Múzeumban emlékülést és kiállítást rendeztek Könyves-Kolonics József születésének 100. évfordulója tiszteletére.

„A hagyományos nemezkészítés Eurázsiában" címmel nemzetközi tudományos tanácskozást rendezett a Szórakaténusz Játékműhely és Múzeum május 17–19-ig Kecskeméten. A húsz nyelvű muzeológiai szótár, a Dictionarium museologicum nemzetközi szerkesztőbizottsága május 7. és 12-e között Veszprémben tartotta 5. ülését.

KINEVEZÉSEK

Dr. B. SZATMÁRI SAROLTÁT a Komárom megyei Múzeumi Szervezet megbízott igazgatójává,
BERÉNYI FERENCNÉT a Magyar Nemzeti Galéria könyvtárának osztályvezetőjévé,
BOLYKINÉ FOGARASI KLÁRÁT a hatvani Hatvany Lajos Múzeum igazgatójává,
Dr. DÁM LÁSZLÓ néprajzost a nyírbátori Báthory István Múzeum igazgatójává,
Dr. DRAVECZKY BALÁZST a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatójává,

Dr. HORVÁTH LÁSZLÓ régészt a nagykanizsai Thury György Múzeum megbízott igazgatójává,
Dr. ILLÉS LÁSZLÓNÉT a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum adattári és könyvtári osztályának megbízott vezetőjévé,
KOVÁCS ISTVÁN vegyészmérnököt a Magyar Vegyészeti Múzeum igazgatójává,
Dr. KŐVÁRI ILONA ÁGNEST a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum megbízott igazgatójává,
KŐVÁRI KLÁRA régészt a váci Vak Bottyán Múzeum megbízott igazgatójává,
KRISTON VIZI JÓZSEF néprajzos muzeológust a kecskeméti Szórakaténusz Játékműhely és Múzeum igazgatójává,
Dr. LÁSZLÓ PÉTER művészettörténészt a Veszprém megyei Múzeumi Szervezet Közművelődési osztályának vezetőjévé,
MÁNDOKI LÁSZLÓ néprajzos muzeológust a Baranya megyei Múzeumi Szervezet közművelődési osztályának vezetőjévé,
Dr. MERÉNYI FERENC egyetemi tanárt a Szépművészeti Múzeum főigazgatójává,
NAGY FERENC járási szakfelügyelőt a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumi Szervezet igazgatóhelyettesévé,
Dr. SIMON PÉTER történészt a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori osztályának vezetőjévé,
Dr. SZABÓ MIKLÓST a Szépművészeti Múzeum főigazgatóhelyettesévé,
Sz. KOZÁK MÁRIA közművelődési osztályvezetőt a Békés megyei Múzeumi Szervezet igazgató helyettesévé,
ÚJVÁRI JENŐ főiskolai tanárt a Baranya megyei Múzeumi szervezet igazgatójává,
VÁRKONYI GYÖRGY művészettörténészt a Baranya megyei Múzeumi Szervezet igazgatóhelyettesévé nevezték ki.

NYUGDÍJBA VONULT

Dr. BÍRÓ ENDRE, a Komárom megyei Múzeumi Szervezet igazgatója,
Dr. BÖKÖNYI SÁNDORNÉ, a Magyar Nemzeti Galéria adattárának vezetője,
Dr. GARAS KLÁRA, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója,
GOMBOS KÁROLY, az Iparművészeti Múzeum helyettes főigazgatója,
GERŐNÉ KRÁMER MÁRIA, a Magyar Építészeti Múzeum munkatársa,
HADNAGY LÁSZLÓ, a pápai Helytörténeti Múzeum igazgatója,
HARMATH ISTVÁN, a Veszprém megyei Múzeumi Szervezet igazgatóhelyettese,
HÉJJ MIKLÓS, a visgrádi Mátyás király Múzeum igazgatója,
Dr. KERECSÉNYI EDIT, a nagykanizsai Thury György Múzeum igazgatója,
Dr. NÉKÁM LAJOSNÉ, az Iparművészeti Múzeum muzeológusa,

P. NAGY SÁNDOR, a Magyar Vegyészeti Múzeum igazgatója,
Dr. SÁRDYNÉ dr. CSEREY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum főmuzeológusa,
Dr. SZENTLÉLEKY TIHAMÉR, a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese,
Dr. SZENTLÉLEKYNÉ KOROKNAY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője,
TARJÁNYI SÁNDOR, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tudományos titkára.

HALÁLOZÁS

75 éves korában elhunyt dr. KEVE ANDRÁS, a Természettudományi Múzeum Állattárának nyugdíjas munkatársa III. 2-án elhunyt dr. SÁRKÖZI ISTVÁN, a Móra Ferenc Múzeum tudományos főmunkatársa
Életének 65. évében elhunyt dr. SZALONTAI BARNABÁS, a nyírbátori Báthory Múzeum állami díjas igazgatója.
69 éves korában elhunyt VORÁK JÓZSEF, a kiskunhalasi Halasi Múzeum nyugalmazott igazgatója

KITÜNTETÉSEK

SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGÉRT
kitüntetést kapott dr. ZÁDOR ANNA művészettörténész, az ELTE nyugalmazott egyetemi tanára

MUNKA ÉRDEMREND bronz fokozata
kitüntetésben részesült BORZA TIBOR, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum nyugalomba vonult igazgatója

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT
kitüntetést kapott
GERŐ LÁSZLÓNÉ, a Néprajzi Múzeum textilrestaurátora
HARMATH ISTVÁN, a Veszprém megyei Múzeumi Szervezet nyugalomba vonult igazgató-helyettese
Dr. KATONA IMRE, az ELTE Folklór tanszékének docense
Dr. NÉKÁM LAJOSNÉ, az Iparművészeti Múzeum nyugalomba vonult muzeológusa
Dr. SÁRDYNÉ dr. CSEREY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum nyugalomba vonult főmuzeológusa
DR. SZENTLÉLEKYNÉ KOROKNAY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum nyugalomba vonult osztályvezetője
TEMESI JÓZSEFNÉ, a tatabányai Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum restaurátora

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT
kitüntetést kapott
DEÁK ANTALNÉ, az esztergomi Balassa Bálint Múzeum adminisztrátora
MATICS KÁROLYNÉ, a szalkszentmártoni Petőfi Emlékmúzeum takarítónő-tárlatvezetője

KIVÁLÓ DOLGOZÓ
kitüntetést kapott
ISTVÁN SÁNDORNÉ, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum gazdasági főelőadója

MINISZTERI DICSÉRETben részesült
HALÁSZ JÓZSEFNÉ, a Damjanich János Múzeum takarítónője

EGYETEMI DOKTORI CÍMET szerzett
GAZDA LÁSZLÓ, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet igazgatója
FEHÉR ÁGNES, a Déri Múzeum néprajzos muzeológusa
MÉSZÁROS BALÁZS, a Somogy megyei Múzeumi Szervezet igazgatója
M. NEPPER IBOLYA, a Déri Múzeum régészeti gyűjteményének vezetője
P. SZALAY EMŐKE, a Déri Múzeum iparművészeti gyűjteményének vezetője
V. SZATMÁRI IBOLYA, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet igazgatóhelyettese
TAKÁCS ÉVA, a Rippl-Rónai Múzeum Történeti csoportjának vezetője
Dr. VARGA EDITH, a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi osztályának vezetője elnyerte a történelmi tudományok kandidátusa címet.

TARTALOMJEGYZÉK

MÚZEUMPOLITIKA

Bándi Gábor: A magyar múzeumi hálózat fenntartási és irányítási problémái, 1960–1982 3
Balassa Iván – Szabó Lóránd: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum helye a magyar múzeumok között 16
Berta István: A turizmus és a magyar múzeumok 20
Éri István: Múzeumi statisztika, dokumentáció, információ Magyarországon 25
Fitz Jenő: A Fejér megyei múzeumok. Egy megyei múzeum sajátosságai 43
Fülep Ferenc: Régészeti bemutatóhelyek Magyarországon 47
Kiss László: Műszaki múzeumok és gyűjtemények 52
Mravik László: A magyar műgyűjtés – különös tekintettel 1945 utáni helyzetére és társadalmi összefüggéseire 57
Selmeczi László: A magyar múzeumügy 100 esztendeje, különös tekintettel a sajátos magyar identitásra 70
Szikossy Ferenc: A jelenkor muzeológiai dokumentálásának kérdései Magyarországon 75

MUZEOLÓGIAI MÓDSZEREK

Fodor István – Páldy Krisztina: A salzburgi muzeológiai szeminárium 81

HORIZONT

Jankó Béla: Gyűjtőútjaim és kutatásaim Mongóliában 86

KIÁLLÍTÁSOK

Aradi Nóra: A Nemzeti Galéria új állandó kiállítása 104
Gedai István: Numizmatikai kiállítás Miskolcon 110
Szabó Tünde: Somogyi talpasház Münchenben 114

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

Kósa László: Magyar őstörténeti kutatás Herman Ottótól Győrffy Istvánig 126
Dankó Imre: A történeti hagyaték gondozása és az amatőrség viszonya a magyar múzeumokban. . 134
ifj. Kodolányi János: A Magyar Néprajzi Társaság 139

HÍREK – ESEMÉNYEK

1984. január 1. – 1984. június 30. 146

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 13,58 A/5 ív terjedelemben
10422/84
Készült a Múzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában

MŰZEUMI KÖZLEMÉNYEK

1984

1